

Informal Justice in Tajikistan

Неформальное правосудие в Таджикистане

Адлияи ғайрирасми дар Тоҷикистон

**The Role of Informal Leaders in Providing and Preventing
Access to Justice**

**Роль неформальных лидеров в обеспечении или
ограничении доступа к правосудию**

**Нақши роҳбарони ғайрирасми дар ривоҷ додан ва маҳдуд
намудани дастраси ба адолат**

Author: Azita Ranjbar

Автор: Азита Ранджбар

Муаллиф: Азита Ранҷбар

Disclaimer: The views and opinions expressed in this paper do not reflect the official position of the Ministry of Foreign Affairs of Finland, Eurasia Foundation, Eurasia Foundation of Central Asia or any partner institutions, but only those of the author who acknowledges sole responsibility for possible inaccuracies or omissions.

Contents

Contents.....	p.1
Executive Summary.....	p.2
Structure of the Report.....	p.4
Methodology.....	p.5
1. Barriers to State Justice Institutions.....	p.6
1.1 Women's Access to State Justice Institutions.....	p.8
2. Self-governance Institutions.....	p.9
2.1 Informal governance structures.....	p.9
2.2 Relationships between <i>Mahallahs</i> , <i>Jamoats</i> , and <i>Hukumats</i>	p.10
2.3 Women and Youth Participation in <i>Mahallahs</i> , <i>Jamoats</i> , and <i>Hukumats</i>	p.11
3. Informal Approaches to Conflict Resolution.....	p.13
3.1 Restorative Justice through Local Approaches to Conflict Resolution.....	p.14
3.2 Individual Rights versus Community Harmony.....	p.15
3.3 Religious Leaders as Mediators.....	p.15
4. Informal Leaders: Facilitating or Impeding Access to Justice?.....	p.19
4.1 Unregistered Marriage.....	p.20
4.2 Polygamy.....	p.23
4.3 Underage marriage.....	p.26
4.4 Property.....	p.29
4.5 Domestic violence.....	p.31
5 Conclusion.....	p.35
6 Recommendations.....	p.36

Executive Summary

This report attempts to analyze the contradictory nature of informal justice in Tajikistan, specifically the perception that informal leaders simultaneously facilitate and impede access to justice. Informal leaders in Tajikistan play an important role in expanding access to justice for ordinary Tajiks. While they often act as arbitrators and mitigate conflict within their communities, they also oversee practices that violate individual rights and contravene Tajik law, such as officiating marriages and divorces outside of state institutions. The authority of informal leaders has increased in recent years because of the government's inability to provide needed social services, including fair and equal access to justice institutions. Informal leaders are empowered to act as arbitrators due to the inaccessibility and perceived corruption of state justice institutions, social norms that discourage government intervention in family conflicts and in instances when cases fall outside of the government's jurisdiction. This study attempts to identify informal justice systems in Tajikistan and how informal leaders both increase and impede access to justice.

A tension exists between the legal rights of Tajiks and the implementation of those rights by state institutions. Tajiks face significant obstacles to solving legal disputes through state justice institutions and are increasingly turning to informal leaders to mediate conflicts. Women and youth in rural areas have an especially difficult time accessing justice as compared with their urban counterparts. Based on interviews conducted for this study, the barriers to justice that Tajiks face include:

- i. The limited presence of state justice institutions in rural areas;
- ii. Inefficiency of justice institutions;
- iii. Challenges enforcing court decisions;
- iv. Endemic corruption;
- v. Social pressure discouraging state intervention in family cases.

Another notable issue is the perception of public versus private space, which has a considerable impact on how conflicts are resolved in Tajikistan. Social barriers prevent many cases from reaching court and are an exceptionally strong obstacle when cases involve family and other private matters. There is great pressure to keep family issues out of the public space of courts, and Tajiks who pursue cases in court against their families' wishes risk being shunned by relatives and the wider community. As a result of these social and structural barriers to accessing formal justice, Tajiks are dependent on informal leaders to mediate conflicts on their behalf.

Conflicts in Tajikistan are resolved through both state and non-state justice bodies. As a result of the various barriers to the formal justice system, local justice mechanisms are utilized as the primary justice bodies in Tajikistan. Civil conflicts in Tajikistan are resolved in a hierachal process. They are first addressed by informal bodies and are only pursued in court if they cannot be resolved at the local level. If a dispute cannot be

settled within the immediate or extended family, local elders and religious leaders in the village are consulted. The next stage is seeking assistance from the local *mahallah*, and then disputing parties may approach the district *jamoat*. This hierarchical approach is viewed favorably, as it allows flexibility and reduces burdens on upper-level justice institutions by ensuring that minor civil cases are resolved with fewer resources. Resolving disputes informally also counters the need for court interventions, thereby allowing for relatively more confidential resolutions to conflicts. One negative aspect of these bottom-up procedures, however, is the attrition rate of cases that never make it to the court level.

Although *mahallahs*, *jamoats*, and *hukumats* are created for the purpose of serving the needs of the entire community, women and youth's access to local governance institutions is restricted due to various social barriers. Participation in these governance bodies at present is far from inclusive. Local committees are dominated by older men and are largely closed off to women and youth. The absence of opportunities for inclusive participation has obvious implications for the equitable resolution of disputes.

Customary approaches to conflict resolution are widely used throughout Tajikistan. Religious leaders in Tajikistan frequently serve as mediators within their communities, helping to maintain peaceful relations between community members by offering restorative solutions to conflicts. These mechanisms are important because they provide needed resources for Tajiks who have limited access to or lack knowledge of the state justice system, or for those who are unable to access government institutions due to social constraints. Community-based dispute resolution in Tajikistan is also valuable as it reduces burdens on state institutions and allows for more effective enforcement of resolutions to conflicts than state courts. Local approaches to conflict resolution are favored because informal leaders are more accessible, the process of resolving disputes is familiar, there is no expense associated with the resolution process, and it has the potential to promote community harmony through reconciliation as opposed to retributive justice. These local leaders attempt to mitigate conflicts by emphasizing community harmony over individual rights, which can delegitimize the rights of marginalized groups ,such as women and children, in the conflict resolution process.

Religious leaders are often called upon to resolve disputes within families and communities, drawing from a combination of Islamic law and customary norms to provide guidance for disputing parties. The role of religious leaders in officiating marriages and divorces, however, is contentious, as it is practiced outside of state institutions. Unregistered marriages do not provide the documentation necessary to file cases through the judicial system, which leaves women and children particularly vulnerable. A growing number of Tajik couples only participate in religious marriage ceremonies, or *nikah*, and neglect to officially register their marriage with the state. One of the major reasons that couples have not registered their marriage with the state is because they lack necessary documents, including birth certificates and passports. Some respondents believed that it is not a requirement to register marriages with the state, or

that religious marriages are automatically observed by the state. Underage and polygamous marriages, illegal under Tajik law, are another reason that marriages are not registered.

Religious leaders view their role as ordaining marriages and maintained that the religious ceremony has greater importance than state recognition of the marriage. Some mullahs emphasized their roles in preventing marital disputes by counseling couples before *nikah* about their responsibilities to each other and their families. Religious leaders hold these meetings prior to the wedding ceremony in hopes of preempting marital conflicts, thereby reducing the likelihood of future legal disputes. Polygamy, justified by many respondents as allowable under Islam, has increased in recent years and is mainly attributed to mass labor migration. Polygamous marriage has also been a response to the skewed gender ratio in Tajikistan. Polygamy is illegal under the Tajik penal code; consequently, second wives have no legal protections and are particularly vulnerable.

Religious marriages that are not registered with the state also have implications for property rights. Under Tajik law, a wife is entitled to fifty percent of shared property and other jointly acquired assets. Without a registered marriage, however, the onus is on the spouse to prove common ownership of property. It is traditional for a woman to move to her in-laws home after marriage and, as it is not a legal requirement to change one's residency registration after marriage, many wives remain legally registered at their parents' homes and are unable to claim jointly acquired property. Women also rarely hold property rights to houses of land. It is customary for property to be registered in the father or husband's name. Women who have been abandoned by their husbands, or who are widowed, also reported problems with their own male relatives, who attempt to seize their property.

Domestic violence is another legal issue addressed in this report. Domestic violence cases are rarely reported due to social norms that discourage speaking about these matters openly, a social tendency to blame the victim, and the general lack of responsiveness from government officials. The informal leaders interviewed for this study unanimously agreed that their main objective in resolving disputes is to keep families together, and that their intercession resulted in the peaceful resolution of family disputes. The attitudes of *mahallah* members, and both male and female religious leaders, were fairly uniform in responses to domestic violence. Separation and divorce are the absolute last resort, and families experiencing violent conflict are encouraged to work through these issues.

Structure of the Report

This report begins with an overview of barriers to the justice system and how this impedes access to justice. These barriers include:

- i) The limited presence of state institutions in rural areas;
- ii) Inefficiency of justice institutions;

- iii) Challenges enforcing court decisions;
- iv) Endemic corruption;
- v) Social pressure discouraging state intervention in family cases.

Gender-specific challenges to accessing state institutions will also be addressed.

Part Two identifies the informal and formal governance institutions that are used to resolve disputes. The relationship between state and non-state institutions used to mediate conflicts will be explored, as well as women and youth's access to these institutions.

Part Three will examine the restorative aspects of community-based conflict resolution, as well as the negative consequences of resolving conflicts through informal means. The authority and roles of informal leaders in Tajikistan will also be discussed.

Part Four of the report will focus on the contradictory nature of informal justice in Tajikistan, specifically the perception that informal leaders simultaneously facilitate and impede access to justice. This section will examine the role of informal leaders in relation to:

- i. Unregistered marriage
- ii. Polygamous marriage
- iii. Underage marriage
- iv. Property
- v. Domestic violence

The report will conclude with recommendations for non-governmental organizations (NGOs), international donors, and the Government of Tajikistan.

Methodology

This report is based on research conducted in Tajikistan to determine the challenges of accessing formal justice in the country, particularly the salient legal issues of Tajik women and youth and the role of informal leaders in both facilitating and impeding access to justice. Research was acquired through in-depth and semi-structured interviews, which were supplemented by focus group discussions. A literature review and a review of Tajikistan's legal framework were also conducted. Interviews for this research were carried out between March and December 2011 in Tajikistan. Interviews were conducted in districts in three of the four provinces of Tajikistan in order to ensure regional representation:

- i. Khatlon: Kurgan-Tuybe, Sharituz
- ii. Republic of Subordinated States: Dushanbe, Gharm
- iii. Sughd: Charkuh, Isfara, Istaravshan, Khojand, Pendjikent, Vorugh

A total of 138 semi-structured and 16 in-depth interviews were conducted with local citizens from the selected research sites; Tajik government officials; legal experts; journalists; academics; religious leaders; members of *mahallahs*, *jamoats*, and *hukumats*; representatives of non-governmental and international organizations in Dushanbe and the regions.¹ Six focus group discussions with different demographic groups were also conducted. Interviews consisted of questions about perceptions of and experiences with local governance and justice institutions in Tajikistan, as well as the attitudes of informal leaders toward access to justice.

1 Barriers to State Justice Institutions

A tension exists between the legal rights of Tajiks and the implementation of those rights by state institutions. Tajiks face significant obstacles to solving legal disputes through state justice institutions and are increasingly turning to informal leaders to mediate conflicts. Women and youth in rural areas have an especially difficult time accessing justice as compared with their urban counterparts. Based on interviews conducted for this study, the barriers to justice that Tajiks face include:

- i) The limited presence of state justice institutions in rural areas;
- ii) Inefficiency of justice institutions;
- iii) Challenges enforcing court decisions;
- iv) Endemic corruption;
- v) Social pressure discouraging state intervention in family cases.

The limited presence of state institutions in rural areas presents the challenge of physical access. State courts, for example, are located in urban areas that are arduous and costly to travel to from a rural area in terms of both resources and time. The majority of roads in Tajikistan are badly constructed and, with over ninety percent of the country mountainous, it takes a great deal of time to travel even short distances. Travel is also dependent on the season, as many roads are impassable in the winter and spring due to inclement weather.

¹ Interviews were conducted with representatives from the following organizations: Academy of Sciences of Tajikistan, ACTED, Aga Khan Development Network, Alternitiva, American Bar Association, Arbitrajh, Asia-Plus, Bovari, Bureau of Human Rights and Rule of Law, Chemonics, Danish Refugee Council, Equal Opportunity, European Commission, First Microfinance Bank of Tajikistan, Ghamkhori, Girls Support Center, Global Partners, Helvetas, Human Rights Center, Ilhom, INIS, International Organization for Migration, International Research and Exchange Council, Islamic Council of Tajikistan, Islamic Renaissance Party of Tajikistan, League of Women Lawyers, Marifatnoki, Mayraab, Mercy Corps, Nakurkur, Nihol, Nishat, Omid, Open Society Institute, Organization for Security and Co-operation in Europe, Public Committee for the Development of Tajikistan, Samar, Shifu, Strategic Research Institute, Tajik National University, Tajik Slavic University, The Emergence Group, USAID, U.S. Embassy in Tajikistan, UNIFEM, UN Population Fund, Women's Crisis Center of Dushanbe, Women's Legal Assistance Center, Women of the Orient.

Justice institutions are functioning, albeit with limited resources; therefore, Tajik courts are overburdened with civil cases and have huge backlogs, resulting in drawn-out cases. The duration of court proceedings is prohibitive, especially for those living in rural areas, as it requires time and money to travel to the nearest court over an extended period of time. For Tajik women living in rural areas, who do not typically control family resources, the ability to pursue a case in court is contingent upon family approval to cover the cost of the trip and provide a male escort.

Another significant barrier is the inability of courts to enforce decisions, which is particularly onerous if the case involves someone living abroad. One of the main problems cited during interviews is the inability to pursue divorce and alimony cases against migrant laborer husbands living abroad. Many Tajik migrants work illegally in Russia and are unable to legally register their residences, making it extremely difficult to locate migrants and deliver court papers. If a Tajik migrant does not receive notification from the court, it is difficult to proceed with the court case. Even if the husband is able to attend the court hearing, and if a judge rules in favor of the wife, it is challenging to implement the court's decision, especially if the husband continues to live abroad.

Endemic corruption in the justice system is another barrier, which is partially a result of the low salaries of state officials. Justice officials are generally thought to be venal, and positions with the state are frequently acquired through bribes and political connections rather than merit. Legal NGOs interviewed unanimously agreed that corruption and nepotism exist at every level of justice institutions, from court clerks demanding bribes to file cases to judges ruling in favor of the rich and powerful. This makes pursuing a case in court quite costly. Corruption is also a factor in the enforcement of court rulings. Even if a case is decided in favor of the defendant, there must be the ability and the will to execute the court's decision, especially against more powerful segments of society. For those who are already experiencing financial hardship, committing limited resources to resolve a legal dispute in a court that may not be impartial is a significant deterrent.

Another notable issue is the perception of public versus private space, which has a considerable impact on how conflicts are resolved in Tajikistan. Social barriers prevent many cases from reaching court and are an exceptionally strong obstacle when cases involve family and other private matters. There is great pressure to keep family issues out of the public space of courts, and Tajiks who pursue cases in court against their families' wishes risk being shunned by relatives and the wider community.

The barriers that exist at every level of the justice system result in high levels of attrition, especially for cases involving family disputes. This results in a small percentage of cases ever reaching the courts, as well as an increased reliance on informal leaders to mediate disputes.

1.1 Women's Access to State Justice Institutions

These social and structural barriers to justice impact the vast majority of Tajiks, with the exception of those who are powerful and wealthy. Women, however, face additional barriers due to gender discrimination and social norms that discourage them from resolving their grievances through government institutions.

Although Tajik women are guaranteed full equality under Article 17 of the Constitution of Tajikistan, there is a disparity between the law and the implementation(protectio?)of individual rights, especially in rural areas where approximately seventy percent of the population live. Due to social norms that discourage women from challenging family and community decisions through the legal system, as well as low levels of legal knowledge, women face substantial barriers to the use of state institutions. As a result, rural women are dependent on informal leaders to mediate conflicts on their behalf.

Women who report family grievances to justice officials are often stigmatized, resulting in a cultural norm that pressures women to remain silent about conflicts within the home. This pressure is more significant in rural areas where communities are communal and interdependent, and gossip is employed as a means of social control. Exercising her rights under the law often conflicts with the woman's relationships with family members and the broader community. Due to the various social repercussions that result from reporting family conflicts to the state, pursuing a case in court could potentially result in a relatively worse situation for the woman. Therefore, pursuing a case in court is a last resort for many women.

Interviews with Tajik women indicate that their willingness to exercise their rights is dependent on their experiences with justice officials and, more broadly, state institutions. Government officials are not, however, receiving the necessary resources or training to effectively address gender-specific concerns due to limited resources. Further, gender discrimination and harassment from police and government officials occurs when women attempt to file complaints, resulting in a system that perpetuates structural violence against women. This attitude is evident on many different levels, from police officers refusing to report cases of domestic violence to governmental officials dismissing requests to help locate missing migrant husbands. Police officers interviewed accounted for this behavior by citing examples of women withdrawing complaints shortly after they are filed, which is usually due to pressure from the extended family. Women police officers make up only a small minority of security forces in Tajikistan and, presently, there are only five units in Tajikistan that specifically address domestic and sexual violence.² This representational disparity also has an impact on how evidence is collected, and how it is used in subsequent court proceedings.

² Five specialized police units have been established as part of an OSCE pilot program to address family violence.

2 Self-Governance Institutions

Conflicts in Tajikistan are resolved through both state and non-state justice bodies. As a result of the various barriers to the formal justice system, local justice mechanisms are utilized as the primary justice bodies in Tajikistan. This section will outline the relationship between informal and local governance mechanisms, and how Tajiks use both to resolve disputes. Women and youth's access to these institutions will also be discussed, as well as obstacles to their participation in each of these institutions.

2.1 Informal Governance Structures

Mahallahs are informal community structures that are one means of resolving disputes. Although *mahallahs* are defined as self-governing institutions independent of the state, it is widely perceived that *mahallahs* fall under the jurisdiction of the local *jamoat*. In most communities, *mahallahs* are viewed as extensions of the central government and, more importantly, institutions that facilitate access to government. *Mahallahs* tend to work closely with *jamoats*, and this relationship usually involves the *mahallah* advocating for social services from regional government institutions. According to Article 7 of the Law on Self-government in Towns and Villages, the relationship between *mahallahs* and *jamoats* is defined as follows:

The Self-Governance Bodies in a Town or a Township (i.e. *jamoats*) may cooperate with community self-governing bodies, such as *mahallahs*, facilitate the performance of their duties, register them and may delegate some of its authorities to them on contractual basis and by financing these authorities.

The independence of *mahallahs* from the central government, or lack thereof, varies between districts.

Mahallah members are respected leaders of the community and must be at least eighteen years old. All of the *mahallah* members interviewed for this study appeared to be older than forty years of age. Community influence is often related to the perceived religiosity of individuals, and religious leaders frequently serve on *mahallah* committees. Some *mahallah* chairs interviewed in Isfara, Khojand, and Vorough have adopted yearly election processes where members are nominated and voted on by community members. With the exception of some areas of the Sughd Province (Charkuh, Isfara, Pendjikent, and Vorugh), *mahallah* members were widely recognized as being unofficially vetted by *jamoat* and *hukumat* officials and, therefore, unofficially endorsed by the central government. Respondents expressed distrust of *mahallahs* on the suspicion that they have been co-opted by the government, and voiced doubts about the *mahallahs'* willingness to prioritize the needs of villagers.

The dubious nature of *mahallahs* is, of course, dependent on the district and the individuals on the *mahallah* committees. There are areas in Tajikistan where *mahallahs*

appear to function independently of the government. Unsurprisingly, in areas suffering from lower levels of government funding and presence, *mahallahs* command more authority and assume responsibilities that the government has not fulfilled. In politically isolated areas such as Gharm and Isfara, regions viewed as sympathetic to Islamist resistance movements, *mahallahs* appear to have more legitimacy than the central government. *Mahallah* members interviewed in these regions reported fulfilling roles that the government does not, specifically providing basic services to villagers. Several *mahallah* leaders interviewed in Isfara, for example, stated that they have established their own tax system independent of the government. Members of the *mahallah's* community are asked to pay a nominal tax each month to support much needed services that the government has failed to provide, such as water and electricity. Interview respondents described these councils as not only being more accessible, but also more responsive to their needs.

Interviews conducted in Sharituz, an area strategically important to the central government due to its high output of cotton, revealed a profound suspicion of local institutions. Focus group discussions conducted in Sharituz centered on the distrust of *mahallahs*, with participants stating that their *mahallah* members serve the interest of the government before the needs of the community, or were too weak to effectively address the problems of the community.

2.2 The Relationship between Mahallahs, Jamoats, and Hukumats

Based on focus groups and interviews conducted for this study, the vast majority of civil conflicts in Tajikistan are resolved in a hierachal process. Conflicts are first addressed by informal bodies and are only pursued in court if they cannot be resolved at the local level. If a dispute cannot be settled within the immediate or extended family, local elders and religious leaders in the village are consulted. The next stage is seeking assistance from the local *mahallah*, which is a self-governing community council. Disputing parties then approach the district *jamoat*. *Jamoats* are local government institutions recognized by the Tajik government under the Law on Self-government in Towns and Villages. Article 1 of this law defines their work as “an activity of a town or village residents carried out under their own responsibility directly or through self-governance bodies to address social, economic, and cultural issues of local concern with consideration of the general public good, national traditions and local community characteristics.” *Jamoats* are responsible for town budgets, developing and implementing socio-economic development plans, organizing referendums, preserving public order and enforcing the rule of law, as well as overseeing local social activities. *Jamoats* also serve as registration bodies and issue residency and property documents, as well as solve procedural problems, such as rights to land or water. If conflicts cannot be resolved at the local level, they are then referred to the district *hukumat*, which are local government administrations. *Hukumat* chairpersons are appointed and dismissed by the President, and thus wield executive authority. *Hukumats* have trained lawyers who work with clients before referring cases to state courts.

This hierarchical approach is viewed favorably, as it allows flexibility and reduces burdens on upper-level justice institutions by ensuring that minor civil cases are resolved with fewer resources. Resolving disputes informally also counters the need for court interventions, thereby allowing for relatively more confidential resolutions to conflicts. One negative aspect of these bottom-up procedures, however, is the attrition rate of cases that never make it to the court level.

2.3 Women and Youth Participation in Mahallahs, Jamoats, and Hukumats

Although *mahallahs*, *jamoats*, and *hukumats* are created to serve the needs of the entire community, women and youth's access to local governance institutions is restricted due to various social barriers. Participation in these governance bodies at present is far from inclusive. These committees are dominated by older men and are largely closed off to women and youth, with the exception of specialized subcommittees. The absence of opportunities for inclusive participation has obvious implications for the equitable resolution of disputes.

Women rarely hold leadership positions in local governance institutions, and those who are active generally lack tangible decision-making power. According to UNDP's 2008-2009 National Human Development Report,³ women hold only one twentieth of high-level positions in urban and rural administrations in Tajikistan, a decrease from one tenth in 2003. The 2010 Human Rights Report from the U.S. Department of State reports that women comprise less than thirty percent of representatives in all branches of government, with no female ambassadors or ministers:⁴

Tajikistan has traditional institutions, like *mahallahs*, which are national diplomacy instruments. They resolve family and neighborhood conflicts. Many women leaders are well respected. They resolve issues such as those related to wedding planning. But, in the *mahallahs*, space is not opening up to women. The tendency is to elect men, especially mullahs. Each district has a mosque and the tendency is to elect mullahs from the district mosque. Women still cannot have leadership positions.⁵

Every *jamoat* and *hukumat*, as well as many *mahallahs*, have women and youth subcommittees, a structure inherited from the USSR. These subcommittees typically do not exert influence over legal matters, development projects, community budgets, or other higher-level administration issues.⁶ They are, instead, responsible for social events and address issues related to women and youth. In interviews with *mahallah* and *jamoat* leaders, differing levels of education and professional experience were used to justify the

³ "Human Development Report 2009: Overcoming barriers: Human mobility and development," United Nations Development Programme, 2009, at http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2009_EN_Complete.pdf.

⁴ "2010 Human Rights Reports: Tajikistan", U.S. State Department of State, 8 April 2011, at <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2010/sca/154487.htm>.

⁵ Interview, Tajik government official, Dushanbe, 20 April 2011.

⁶ Ibid.

discrepancy in gender roles.⁷ The women currently serving as local governance officials are older and were educated and employed under the former Soviet government. Therefore, it is difficult to imagine that there are significant differences in education and professional experience among the older generation of Tajiks. Interestingly, none of the ten current female members of *mahallahs*, *jamoats*, or *hukumats* interviewed served as members of these institutions during the Soviet period. Two former female chairs of these governance bodies were interviewed, both of who now lead NGOs:

I served as the former chair of my *mahallah*, which is located about fifteen minutes away from Sharituz. I was very active until the civil war, but then it became dangerous to lead my *mahallah* because of all of the fighting. Several of the women here today chaired *mahallahs* and *jamoats*, but not anymore. Now, women head all of the NGOs in Sharituz. We have been working since 1999. We created these NGOs ourselves.⁸

Male *mahallah* and *jamoat* leaders interviewed expressed satisfaction with these subcommittees and confidence that women and youth needs are being adequately met. Women subcommittee members similarly agreed that the subcommittees are effective mechanisms. Reactions to these subcommittees from focus group participants were mixed and varied by region. Interviews conducted in Khojand, Kurgan-Tuybe, Pendjikent, and Vorough signaled overall contentment with women and youth subcommittees, whereas respondents in Charkuh, Gharm, Isfara, and Sharituz were unsatisfied, pointing to discrepancies in access to local governance bodies and unequal treatment based on age and gender. Dushanbe respondents tended not to seek services from these subcommittees.

Several NGOs working to increase women and youth involvement in *mahallahs* and *jamoats* have promoted mechanisms for more inclusive participation, including quotas in democratic election procedures. Although there have been notable success stories highlighted by NGOs working in the districts of Gharm and Khojand, many of these anecdotes involve older, respected women in the community attending council meetings, where they remain isolated from the male committee members. While they are given the opportunity to express their opinions, their views do not seem to be taken into account during decision-making processes.⁹ The concept of gender equity has not found widespread support among council members. One motivation for opening these councils up to non-traditional leaders is the prospect of receiving resources and support from NGOs. There is tension between rural councils and NGOs, however, as these organizations encourage inclusive policies that are fundamentally at odds with social norms prevalent in rural areas of Tajikistan.

⁷ Twenty-eight members of *mahallahs*, *jamoats*, and *hukumats* were interviewed, sixteen males and twelve females.

⁸ Interview, former female chair of *mahallah*, Sharituz, 3 November 2011.

⁹ Based on the analysis of interviews with twelve current and former female members of *mahallahs*, *jamoats*, and *hukumats*.

A program manager working for an international NGO attempting to incorporate gender-sensitive democratic processes into *mahallah* proceedings spoke of the challenge of meeting spaces. In the Isfara district, *mahallah* councils often gather in mosques. Women are forbidden from entering mosques according to a 2004 edict issued by the Council of Ulema, which effectively bars female *mahallah* members from participating in this *mahallah*. Female members of this particular *mahallah* participate in gender-segregated activities, but are excluded from general meetings. The irony is that this *mahallah* had agreed to institute a thirty percent quota for women and youth, but this quota could not be realized due to the absence of appropriate meeting space. Young people's involvement also appears to be restricted, with very limited opportunities to meaningfully participate in *mahallah* proceedings.¹⁰

While there are opportunities for women and youth to engage with *mahallahs*, *jamoats*, and *hukumats*, it is important to question how they are actually involved and in what ways they are allowed to participate. Participation is restricted to age and gender-specific roles, which does not result in meaningful social change. An increased presence of women in public space may impact social perceptions of gender roles, but it should not be assumed that women in leadership positions will automatically advocate for gender equality or increased rights for marginalized populations. Indeed, in most cases, females gain positions of authority by adhering to traditional norms in their communities, making it advantageous for these women to support the status quo rather than advocate for social change. It is unclear if the general absence of men, due to labor migration, will open up new spaces for non-traditional leaders in the near future.

3 Informal Approaches to Conflict Resolution

Informal leaders in Tajikistan frequently serve as mediators within their communities, helping to maintain peaceful relations between community members by offering restorative solutions to conflicts. Informal leaders in communities were identified as *mahallah* members and religious leaders, which are not mutually exclusive. *Mahallahs* are often comprised of religious members of the community; therefore, those with authority in the village can serve as both local administrators and religious authorities. These leaders attempt to mitigate conflicts by emphasizing community harmony over individual rights, which can delegitimize the rights of marginalized groups, such as women and children, in the conflict resolution process. This section will outline the positive and negative aspects of informal approaches to conflict resolution, as well as describe the roles and responsibilities of informal leaders.

¹⁰ Interview, female program manager with an international NGO, Isfara, 12 October 2011.

3.1 Restorative Justice through Local Approaches to Conflict Resolution

Customary approaches to conflict resolution are widely used throughout Tajikistan and, based on interviews conducted for this study, the use of alternative dispute mechanisms have become more prevalent since Tajikistan's independence in 1991. Local approaches to conflict mitigation range from mediation by village elders and religious leaders to consultation of *mahallahs*. Interventions from informal leaders are generally the first stage in resolving conflicts in the hierachal process of conflict resolution in Tajikistan. These mechanisms are important because they provide the necessary resources for Tajiks who have limited access to or lack knowledge of the state justice system, or for those who are unable to access government institutions due to social constraints. Informal leaders also mediate disputes that fall outside of the state's jurisdiction, such as property or alimony disputes between couples that have not registered their marriage with the state.

Solving conflicts outside of the state also allows for confidential resolutions to disputes. Lawyers interviewed in legal aid centers stated that initially they try to informally mediate between disputing parties, at times involving family members in order to find a sustainable solution:

Informal methods are applicable for family issues. Family values are important in our society. Mediation is very useful for these cases. People want to resolve these issues in their community, not in the court. For family issues, people coming to our legal aid centers specifically ask for resolution outside of the courts. A few years ago, we began offering mediation through our legal aid centers free of charge. But our legal aid center lawyers weren't skilled in mediation so we used trainers from other post-Soviet countries. Our lawyers were trained in international standards while acknowledging customs and traditions specific to Tajikistan. We want to train the lawyers in an Islamic framework as well.¹¹

As mentioned previously, the preliminary step to resolving a civil dispute is to approach informal leaders or the *mahallah*. If the conflict cannot be resolved at the community level, it moves to the *jamoat* and then to the *hukumat* level, finally reaching the state court. Aggrieved parties first approach those with whom they have personal connections, which are the members of the *mahallah* or religious leaders. These informal leaders are influential and are usually able to resolve the dispute and prevent future conflict. Decisions made by *mahallahs* and religious leaders are advisory and not legally binding, and the disputes are not registered or documented. Resolutions to family and community conflicts in smaller communities are typically respected and observed based on the authority of the informal leaders. Disputes addressed by informal leaders range from neighborhood fights over communal water to domestic violence.

Community-based dispute resolution in Tajikistan is valuable, as it reduces burdens on state institutions and allows for more effective enforcement of resolutions to conflicts than state courts. Local approaches to conflict resolution are favored because informal

¹¹ Interview, male director of a local human rights organization, Dushanbe, 7 April 2011.

leaders are more accessible, the process of resolving disputes are familiar, there is no expense associated with the resolution process itself, and it has the potential to promote community harmony through reconciliation as opposed to retributive justice. Informal leaders are closely acquainted with the disputing parties and understand the complexities of local conflicts. Further, the decisions of councils are enforced by social pressure. Future disputes are often prevented based on the authority of elders and the observance of social norms by community members. In this sense, the well being of the community is more important than individual rights.

3.2 Individual Rights versus Community Harmony

Conflict resolution processes facilitated by informal leaders are simultaneously inclusive and exclusive. The process is more inclusive than a court proceeding, where the judge makes a unilateral decision about a case. It is exclusive insofar as women and youth, while sometimes physically present, are generally excluded from the decision-making process and/or feel compelled to accept the decisions of elders even if it is not in their benefit. Decisions about conflicts adhere to patriarchal customs, which favor the interests of men over women and youth. Although community-based solutions are relatively more focused on the needs of both parties and the extended community, women are at a disadvantage because of patriarchal norms. However, due to the many social and structural barriers women face accessing justice institutions, this may be the only practical means of resolving disputes. Female respondents described the gender discrimination from both male and female members of their community as mirroring prejudice from justice officials. Although decisions by informal leaders may not necessarily be more just than the courts, given the dysfunctional state of the justice system and the social repercussions of pursuing a case through the state court, it can be more pragmatic to resolve conflicts, family disputes in particular, through informal means. Tajikistan is a very hierarchical society where power is derived from age, so even younger men can be relatively disempowered during these interventions. Parties are pressured to accept the rulings of elders and are discouraged from going against the status quo.

The primary motivation for the mediation of family disputes is the preservation of the nuclear family structure, which is essential to maintaining a peaceful environment in interdependent communities. Individual rights are given low priority in comparison, which is in stark contrast to Tajikistan's legal framework. Although many of Tajikistan's laws have been revised in recent years to meet international human rights standards, such as the Criminal Code, there are limited mechanisms to ensure uniform application and implementation of these laws. Tajikistan's legal framework, therefore, has very little meaning for the vast majority of Tajiks.

3.3 Religious Leaders as Mediators

Religious leaders are often called upon to resolve disputes within families and communities, drawing from a combination of Islamic law and customary norms to

provide guidance for disputing parties. Islamic law in Tajikistan is based on the Hanafi school of jurisprudence. All twenty-eight of the religious leaders interviewed for this study emphasized that peace and reconciliation were among the most significant Islamic values, stressing the importance of harmony within communities. Their primary goal when mediating disputes is to support the family structure; therefore, divorce is strongly discouraged.

Rostam¹² (a pseudonym) is a mullah from Kurgan-Tuybe, a city in the Khatlon Province. He administers a mosque in Vaksh, a village near Kurgan-Tuybe, and runs weekly community meetings in addition to Friday prayers. In his interview, he focused on the responsibilities between men and women in relationships:

In Islam, there is an emphasis on relationships between people. There are difficult issues in their lives, and we speak about these issues. I try to prevent conflict and divorce. We need progressive Islam but it is difficult because of the low understanding of Islam in Tajikistan. Islam says that men and women should live peacefully together. Both should understand their responsibilities to each other. In the Qur'an, it says that men should live in peace with their wives and not beat their wives. Men who are religious listen to me, but some men do not listen. Religious leaders try to solve problems.¹³

Similarly, Parviz, a mullah from Gharm, emphasized the roles and responsibilities of both genders in his interview:

I am a mullah of a village about twenty minutes from Gharm. I lead Friday prayers and I am also a pharmacist. In my village, I give people medical and psychological advice. I also officiate marriages and funerals, and help people with their everyday problems. I help people understand their responsibilities under Islam. If you are a Muslim, you must go through *nikah* and register your marriage. It is good for couples to register. If the couple divorces, the woman has no opportunities.¹⁴

Tajiks who have made a pilgrimage to Mecca are also respected members of the community, and are frequently approached for advice:

I am a *hajji* and a storekeeper, and I returned to Gharm last year after living in Russia for several years. I work in the community and provide for my neighbors. I was taught the Qur'an by a mullah in Kurgan-Tuybe. Every day I picked cotton and I went to the mullah, who translated religious writings into Tajik. Other religious leaders do not know the Qur'an. I am a *hajji* but no one pays me any attention, although I resolve disputes that cannot be resolved by families. For example, there was a conflict between a married couple. The boy got married and went to Russia for two years. There were economic disputes within the family, and I found a solution for them. When I worked in Moscow, I administered many *nikahs* for Tajiks, about ten to fifteen each year.¹⁵

¹² Informal leaders interviewed for this study requested that their names not be used in this report. All names in this report are therefore pseudonyms.

¹³ Interview, mullah, Kurgan-Tuybe, 30 September 2011.

¹⁴ Interview, mullah, Gharm, 21 September 2011.

¹⁵ Interview, male religious leader, Gharm, 20 September 2011.

Religious leaders have varying levels of religious education. Only seven of the twenty-eight religious leaders interviewed had received education abroad, specifically in Egypt, Iran, and Pakistan; only one of the female religious leaders had traveled abroad to participate in religious conferences and gatherings, and none of the women reported studying Islam in another country. Opportunities for religious learning were restricted under the former USSR and continue to be closely regulated under the current administration. Most religious leaders' training includes rote memorization of the Qur'an, some background in exegesis, and a basic understanding of Islamic jurisprudence. As a result of the absence of religious schools, customary norms often play a larger role than Islamic law in the resolution of conflict:

Religious leaders are issuing marriages and divorces outside of the government. They are gaining authority but remain ignorant of religious law due to seventy years of not having religious education under the USSR. Regardless, people blindly follow them. There are still restrictions on religion, and organizations in Tajikistan are unable to print material on religion so that people can know their rights under religious and secular law. They talk about customary norms as if it is *Shariah*, but they have no access to information. We do not even have access to electricity or radio in the winter.¹⁶

Women religious leaders, referred to as *bibi khalifas* or *bibiatuns*, give advice and guidance to other women and children. With the exception of Dushanbe, focus groups and interview subjects identified respected *bibi khalifas* in each of the research sites, and women religious leaders were held in particularly high esteem in the region of Sughd:

The influence of *bibi khalifahs* has lessened in recent years because they do not have knowledge now. There were less *bibi khalifahs* many years ago, but they were well-educated and knowledgeable. We used to read books in Arabic and women educated other women. Our population still trusts the *bibi khalifahs* and follows their advice.¹⁷

Government restrictions on religious education have also impacted the work of *bibi khalifahs*:

Bibiatuns have studied the Qur'an. There are translations and they teach *tafsir*[interpretation of the Qur'an]. Girls used to go to mosques but now they are not permitted to study. *Bibiatuns* must get permission from the government to teach because it is no longer permitted to teach in their home. Now, they can only teach in the *khanehsefid* [community center].¹⁸

Similar to their male counterparts, *bibi khalifas'* advice is often based on customary norms and supported by excerpts from the Qur'an or *Hadith*, as well as poetry from renowned Sufi poets, such as Hafez. Based on the interviews conducted with *bibi khalifas*, their religious education is grounded on rote memorization of the Qur'an as opposed to training in exegesis of the Islamic canon. They primarily solve domestic disputes and also offer advice in other areas, such as health care and education. They are also present at

¹⁶ Interview, Russian female program director for an international NGO, Dushanbe, 2 September 2011.

¹⁷ Interview, *bibi khalifah*, Isfara, 12 October 2011.

¹⁸ Interview, two female mahallah members, Vorough, 18 October 2011.

weddings and funerals, but do not officiate these ceremonies. *Bibi khalifahs* do not teach in *madrasahs* or pray in mosques because of religious edits from the Council of Ulema forbidding women to enter mosques.

Kamila is a well-known *bibi khalifah* from Isfara. She works for an NGO and also offers guidance to women and children. Her story is typical of other female religious leaders interviewed throughout Tajikistan:

My mother and grandmother were *bibi khalifahs*. Throughout my childhood, they advised many people about their problems and provided guidance on how to act. After graduating from university, I became a teacher. People always asked me for guidance. Every day, five women came to my house for advice. I'm not sure why because I had no authority. They told me about their problems.

I prevent divorces. One recent example is the reconciliation between a husband and wife with 12 children. The wife wanted to go to court for a divorce but I did not allow her to go. I told her to be patient. She had no money so I got her a job at a *dehkan* farm. I visited her children in school, and I explained the Islamic side to them. I told them their mother is a saint and should be taken care of. For the mother, I wrote a letter to the *hukumat* about her situation. The *hukumat* gave her a flat. Five or six years later, the husband came back to the wife and thanked her for her patience, and for not turning him over to the court. Now they are reconciled and the woman is grateful.

We have parties and meetings with women, which *bibi khalifahs* attend to give advice. Some offer the wrong words because they do not understand the writings of Sa'adi and Hafez. It is difficult to understand the meanings of the poems. I ask them not to be angry when I tell them their words are not correct. I ask them to help properly advise young girls. Girls should be patient. Families shouldn't be broken. Girls should listen to the advice of their mothers.¹⁹

Another *bibi khalifah* interviewed works with an Islamic political party based in Dushanbe. When asked about her role in mediating conflict, she responded with her views about women's religious identity in Tajikistan:

I have worked for twelve years with this Islamic party. I have established and published a periodic woman's journal about the role of women in Islam, child rearing, and other educational topics. I helped administer a cultural center [also known as the women's mosque] in Dushanbe, which was the only place where women could pray. People also came to use the library and hold discussions. It was a safe space to relax and to escape from family problems. It was burned down during fall 2010, and officials said it [was] due to an electrical fire, but there were never problems with the electricity. The center was a place for support and solidarity. There is no place for women to go now. They are locked up in their homes as they were before. They are alone and have lost their hope. The government regulates women's religious identity and the Ulema regulates their religious identity. That is the meaning of being a woman in Tajikistan.²⁰

There are conflicting views on whether the influence of religious leaders is increasing or decreasing. While many people interviewed in Dushanbe expressed fear of the growing role of Islam in certain parts of the country, religious leaders themselves viewed their

¹⁹ Interview, *bibi khalifah* and NGO employee, Isfara, 12 October 2011.

²⁰ Interview, *bibi khalifah* and deputy chair of a political party, Dushanbe, July 11 2011.

influence as decreasing due to increased government restrictions on religious expression. NGO employees tended to blame Islamic leaders for many of the problems associated with unregistered marriages and the declining social status of women, while religious leaders viewed these problems as failures of the state to provide for citizens:

The influence of mullahs is decreasing. Twenty years ago, we used to ask the mullahs for help but now the government has kicked the mullahs out. We do not have freedom of religion. Our traditions are disappearing. Boys can't even enter the mosques and they don't study religion. We used to apply Islamic rules in order for things to work well within the families, but now we don't have this tradition. In my village there are two hundred people but only ten go to the mosque. They ask the mullah for help because the mullah is the educated person in the villages. Now everyone solves their problems on their own. In five to ten years, there will be no religion.²¹

Other respondents see a direct connection between the increased authority of religious leaders and the inability of the central government to provide for its citizens:

The role of religion has increased while the power of *mahallahs* have decreased. More people are moving toward religion because of insufficient attention from the government.²²

A historian in Dushanbe attributes the weakening authority of informal leaders to a breakdown in social order due to the civil war and mass labor migration:

Traditional, communal law can only exist if there is a relevant social order in place. Everything is destroyed. Elders have no power and the men are working abroad. There is no social order, and everything is chaotic. Neither the community nor the state can protect its citizens. Elders are without power, and they cannot provide an explanation for what is happening....Patriarchy was based on real power because of men's resources, and women obeyed. But now the patriarchy does not possess these resources or power, and it does not work anymore because the patriarchy cannot protect anyone. This has led to a breakdown in society. The state can't protect us, and the community can't protect us.²³

4 Informal Leaders: Facilitating or Impeding Access to Justice?

As outlined in previous sections, Tajiks initially seek assistance from informal leaders to resolve conflicts because of the inaccessibility of state institutions and social norms that dissuade the use of justice organizations. While religious leaders maintain that they provide valuable services to the community, NGOs argue that the actions of informal leaders impede access to justice for marginalized populations.

The most contentious area is the role of religious leaders in officiating marriages and divorces outside of state institutions. Unregistered marriages do not produce the documentation necessary to file cases through the judicial system, which leaves women and children particularly vulnerable. This section will focus on the attitudes of religious

²¹ Interview, male teacher, Gharm, 20 September 2011.

²² Interview, Tajik male director of an international NGO, Khojand, 12 October 2011.

²³ Interview, Tajik male historian, Dushanbe, 25 September 2011.

leaders regarding unregistered marriage and informal divorce. Problems associated with unregistered marriage will also be discussed.

4.1 Unregistered Marriage

A growing number of Tajik couples only participate in religious marriage ceremonies, or *nikah*, and neglect to officially register their marriage with the state. One of the major reasons that couples do not register their marriage with the state is because they lack necessary documents, including birth certificates and passports. Obtaining these documents costs money and can take a substantial amount of time. If families do not view registration as necessary, the documents will not be obtained for the couple. Some respondents believed that it is not a requirement to register marriages with the state, or that religious marriages are automatically observed by the state. Underage and polygamous marriages, illegal under Tajik law, are another reason that marriages are not registered.

Interviews with legal NGOs indicated that the decision not to register marriages could be intentional on the husband's part. The main beneficiary of marriage registration is the wife, as it entitles her to alimony, child support, and property in the case of divorce, which is primarily initiated by men. At a time when divorce rates are increasing in Tajikistan, mainly due to labor migration, it is not in the husband's interest to register his marriage:

Our men seek employment abroad because there are no opportunities for them here. Why should marriages be registered through the *jamoats*? Men only want to marry women [through *nikah*] in order to have someone work the farm in their absence. When they return from Russia, they usually marry a younger woman and the first wife is left without anything. If the marriages are registered, the women can fight for their rights. But the women do not understand the law and, even if they did, who will help them?²⁴

A significant obstacle to marriage registration is Tajik women's expectation that husbands and fathers will register marriages, property, and residency with the *jamoats*. Although women are legally allowed to register marriages and property themselves, women interviewed in rural areas felt that it is not socially acceptable for them to do so. In focus groups, rural women stated that they were uncomfortable going to government offices.²⁵ The exception is women whose husbands are working abroad or women who are widowed:

Women can now register by themselves, but if their husbands are here, they send him. Some people laugh at us if we go, so we can only go when our husbands are gone. But there is greater freedom for women when their husbands are gone. They can do what they want.²⁶

²⁴ Interview, female Tajik director of a local NGO, Sharituz, 3 November 2011.

²⁵ Focus group, Gharm, 20 September 2011.

²⁶ Ibid.

According to the 2007 Law on Observing National Traditions and Rituals, mullahs are supposed to require a government issued marriage certificate prior to conducting the *nikah* ceremony. Although twenty-six of the twenty-eight religious leaders interviewed were aware of this law and agreed on the importance of marriage registration, there seemed to be very little effort on their part to abide by this law. Several *mullahs* admitted to being inconsistent in requiring couples to produce a marriage certificate prior to *nikah*.

Religious leaders view their role as ordaining marriages and maintained that religious ceremony holds greater importance than state recognition of the marriage. Some mullahs emphasized their roles in preventing marital disputes by counseling couples before *nikah* about their responsibilities to each other and their families. The counseling is based on patriarchal norms emphasizing the wife's obedience and the expectation of the husband to provide for his family. Religious leaders hold these meetings prior to the wedding ceremony in hopes of preempting marital conflicts, thereby reducing the likelihood of future legal disputes.

Another serious issue is informal divorce, initiated through the customary practice of "triple *talaq*," in which the husband tells his wife three times that he divorces her. Although this practice is not recognized under Tajik law, it is customarily observed, leaving women with limited options for recourse. This practice had become so widespread that the Council of Ulema issued a *fatwa* in 2011 condemning this custom as illegal under Tajik law and un-Islamic.²⁷

A *hajji* from Gharm emphasized religious leaders' roles in preventing marital conflicts by advising the husband and wife on their respective roles and responsibilities. He also maintained that the root cause of marital conflicts in Tajikistan is economic:

Before *nikah*, I meet with the family. First they have the *nikah* process and then they apply for registration. If they do not register, they will not have documents for their children and will be in trouble with the government. Problems within families are due to an incorrect understanding of Islam. The conflicts are economic. Everything should be provided to the girl. The girl must have a salary. She needs support. The girls should have property but the mother-in-law takes it away and uses it for herself. It is customary that during the first six months of marriage, the girl has no problems. Brides should be given \$300 at the beginning of *nikah* and they require meat, milk, and nice clothes from the groom's family. The boy and his family must respect the girl. There are no issues initially with accommodations, food, clothes and, thus, there is no conflict. After six months, if the boy leaves to work abroad, problems arise.²⁸

Mullah Rostam from Kurgan-Tube also spoke of the importance of discussions between families prior to *nikah*:

In the Qur'an, prenuptial agreements are mentioned but, in practice, people do not use them.

²⁷ "Tajik religious body to issue fatwa banning divorce by text message," *Central Asia Newswire*, 12 April 2011, <http://www.universalnewswires.com/centralasia/viewstory.aspx?id=3791>.

²⁸ Interview, male religious leader, Gharm, 19 September 2011.

There are two sides during the *nikah* process. Couples do not understand that they will have difficulties in their lives. Six months later, problems begin. Mullahs explain that life is not good all of the time and that they should nurture peace in their homes. In Islam, men should be good husbands, wives should be patient, and children should be taken care of. All [marital] problems come from the lack of job opportunities. If there were work for women, it would be better because they would not be economically dependent on their husbands. Today, there are many women without husbands. There aren't places for employment. I wish there was for greater equality in marriages.²⁹

Both lawyers and informal leaders spoke about the link between migration and *nikah*. According to one lawyer in Gharm, "After tenth grade, our men go abroad for money. They get married quickly although they don't know each other, and then they get divorced. The men get Russian citizenship."³⁰ Another NGO employee spoke about the expendability of Tajik wives:

The majority of mullahs know about the law but people do not want to waste time. It is easier to go through *nikah* . . . It is common for migrants to marry before they go abroad so that parents have someone to help them. They have a servant in the house so, why register? If the son returns, he might not want the wife anymore. Wives have become disposable material.³¹

It is critical to acknowledge the impact of mass labor migration on families and communities, as it is the direct cause of many of the justice issues addressed in this report. Tajikistan remains the poorest country in the former Soviet Union and, over the past several years, its weak economy has forced a significant segment of the population abroad in search of employment, primarily in Russia. The estimated number of migrant laborers varies, with official figures from the Tajik government at 730,000 and higher estimates at one million out of a 7.3 million population.³² Remittances in 2010 totaled \$2.3 billion according to the World Bank, which accounts for approximately one-third of Tajikistan's GDP.³³

The impact of migration on families is substantial. Wives left behind by migrant husbands are incredibly vulnerable, particularly if the husband chooses not to return home or to no longer send remittances. Due to the limited social services provided by the government, remittances constitute an informal welfare system for vulnerable families throughout Tajikistan. The husband is expected to provide for not only his wife and children, but also his parents and extended family, leading to disputes within the family regarding the distribution of resources. Remittances are usually sent to the husband's parents, leaving the wife's income to the discretion of her in-laws. Women who directly receive remittances are in a relatively better position if they are in control of resources and have greater decision-making authority within their homes. Those who reside in the

²⁹ Interview, mullah, Kurgan-Tuybe, 19 September 2011.

³⁰ Interview, male lawyer, Gharm, 16 September 2011.

³¹ Interview, Russian female program director for an international NGO, Dushanbe, 2 September 2011.

³² "Tajik migrants send nearly 2.3 billion dollars home in 2010," International Labour Organization, 20 January 2011, <http://www.ilo.org/public/english/region/eurpro/moscow/news/2011/0120.htm>

³³ This figure only accounts for formal transfers and is certainly much higher if informal transfers are included.

homes of their in-laws generally experience less independence and limited control over remittances.

Labor migrants are marrying women immediately before departing to Russia in order to secure household help for their mothers. It has become increasingly common for newly married couples to divorce within a few years, or for the migrant husband to seek companionship or marry another woman while working abroad. This trend may account for some cases of unregistered marriages, as it is not in the interest of the husband to register a marriage that is likely to fail. Labor migration has become the main cause of divorce in Tajikistan.

Although labor migration is not solely to blame for the civil disputes addressed in this report, it has significantly impacted family structures in Tajikistan. The absence of male heads of households has resulted in an increase of legal disputes involving marriage, divorce, and property registration.

4.2 Polygamy

The number of female-headed households has dramatically increased in recent years, which is mainly attributed to mass labor migration. Polygamous marriage has been a response to the skewed gender ratio in Tajikistan. Polygamy is illegal under the Tajik penal code; consequently, second wives have no legal protections and are particularly vulnerable. Polygamy is a punishable offense under the Criminal Code of Tajikistan. A man found guilty of being married to more than one woman can be either fined or serve up to two years in prison.³⁴ While there are no official statistics about the number of polygamous marriages, recent estimates by the Centre for Strategic Studies in Tajikistan indicate that approximately one out of ten men are in polygamous marriages.³⁵ There have been motions in Parliament to legalize polygamy in an attempt to regulate the practice, but there was opposition to the measure. The legalization of polygamous marriage remains a highly contentious issue and, due to the lack of enforcement mechanisms for other laws protecting individual rights, it is highly unlikely that legalizing the practice would make it any more equitable for women.

In addition to the absence of legal protections for wives in polygamous marriages, interviews with crisis centers indicated that polygamy has a substantial psychological impact on wives, including higher rates of domestic violence, depression, and suicide. First wives in polygamous arrangements often feel powerless to stop these marriages, even if they are informed about their husband's intent to take another wife. Because of the dire economic situation in Tajikistan and the improbability of remarrying, first wives

³⁴Article 170 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan states, "Polygamy, that is contracting a marriage with two or more women is punishable by a fine in the amount of 200 to 500 times the minimum monthly wage or up to 2 years of correctional labor."

³⁵"Multiple Marriages in Tajikistan," Institute for War & Peace reporting, 13 December 2011, <http://iwpr.net/node/48038>.

are reluctant to deny permission for their husband to take a second wife for fear of a divorce. Second wives sometimes endure violence and harassment from the first wife:

There is *nikah* for polygamous marriage. Women have to agree because there are no other options. People are desperate. They know it is illegal but there isn't any enforcement. Government officials are involved. The philosophy of the government is not to interfere. Polygamous marriages benefit the government because there are fewer women in need. The first marriage takes place early and the couple is very young. The second marriage occurs when the husband has money.³⁶

The central government, although very involved in monitoring certain types of religious expression, seems less interested in addressing cases of polygamy justified through Islamic law. Polygamous marriages exist both in cities and rural areas, and men who have more than one wife are very rarely prosecuted. In addition to lax government enforcement of the code against polygamy, it may not be in the first wife's interest to bring the husband to court:

In the case of polygamy, if the woman applies to the court, her husband will take another wife. He is only charged a fine. In the end, the woman lives without a husband and her family is destroyed. These are negative gains.³⁷

Although polygamous marriages were initially viewed as solutions to support divorced or widowed women, who face stigmatization if they choose not to remarry, now young unmarried women are entering into polygamous marriages. Some respondents described second marriages as love marriages, as the husband's mother chooses the first wife. Parvina is a twenty-seven year old woman from Khojand who works for an international NGO on local governance projects. She has a university degree, is multi-lingual, and receives a good monthly salary. She has never been married and has recently accepted a marriage proposal from Dilshod, a man from Dushanbe who is a migrant laborer in Russia. They met online and, after two months of chatting, he proposed to Parvina. Parvina later found out that Dilshod has a wife from an arranged marriage. When asked why Parvina would accept the proposal to be a second wife, she responded, "There are no good, intelligent men in Khojand. Everyone has left to Russia and my choices are limited. Dilshod has enough money to support both myself and his wife so I have accepted the proposal." While once considered an option for widowed or divorced women, unmarried women are now contemplating polygamous marriages. Undoubtedly, many women who agree to polygamous marriages are unaware of their legal vulnerability as second wives. This case, however, involves a woman who is not only aware of the law, but implements governance programs with a focus on gender mainstreaming. This example demonstrates the perceived necessity of entering into these arrangements for social and economic security.

³⁶ Interview, female Tajik program manager with an international NGO, Khojand, 11 October 2011.

³⁷ Interview, female Tajik lawyer with a local NGO, Khojand, 25 May 2011.

Polygamous marriages cannot occur without *nikah* ceremonies, which demonstrates the tacit approval of religious leaders. Sixteen out of twenty-two male religious leaders interviewed were remarkably frank about their support of polygamy, arguing that it has become necessary because of the economic hardships faced by single and divorced women, as well as the social stigma unmarried women face. Several mullahs stressed that polygamy is only acceptable under certain circumstances and that this practice is a temporary solution to a contemporary social problem. While acknowledging that women in polygamous marriages and their children will not have legal protections, religious leaders emphasized their roles as mediators and that their intervention in marital disputes would ultimately lead to reconciliation and prevent divorce between couples, thus making legal protections unnecessary. Prior to *nikah*, the mullah meets with the husband to discuss his financial assets, but there does not appear to be any emphasis placed on the equal treatment of wives. Economic security is clearly the main justification for the practice; emotional support for both women and their children is not considered.

Kamolis is a mullah in Dushanbe who teaches at an Islamic seminary. Although he has not conducted *nikah* for a polygamous marriage, he sees few options for unmarried women in Tajikistan. This perspective was the dominant narrative among male respondents:

Polygamy is allowable in Islam in certain conditions, and Tajikistan meets these requirements. Our social fabric has been destroyed after the war, and there is so much instability from migration. Women have no support and little prospects for good marriages. If a man has a good salary and can provide several wives with a good home, why shouldn't we practice polygamy? It is for the protection of women and children, not for the benefit of the husband.³⁸

Another mullah teaching at the same seminary in Dushanbe concurred, adding: "Polygamy is in the interest of women's rights. If the single or divorced women are not married, they will be alone and will not be allowed to have proper relationships with men."³⁹ A mullah from Kurgan-Tuybe similarly focused on the attitudes of polygamous wives:

Rich men take more than one wife, and the wives are thankful. If a wife dies, many women want to become the man's new wife. These women are thankful that at least they will have children from the marriage. If the second wife is not taken care of, we ask him to divorce her so that she can get a job. She is then no longer under his control.⁴⁰

A lawyer working at a crisis center in Dushanbe expressed skepticism that religious leaders prevent abuse in polygamous arrangements:

The mullahs do not prohibit polygamy but ask the men to provide for both families. They should ask the first wife before taking a second wife, but this is not usually done. There are many second

³⁸ Interview, mullah, Dushanbe, 30 November 2011.

³⁹ Interview, mullah, Dushanbe, 30 November 2011.

⁴⁰ Interview, mullah, Kurgan-Tuybe, 30 November 2011.

wives appealing for help in our center. They only have nikah. Their children share the mother's last name.⁴¹

Bibi khalifahs interviewed were generally against the practice of polygamy, citing emotional discord within the family. While they agreed that the practice is allowable under certain conditions in Islam, they argued that it is difficult to ensure equal treatment of all wives and that the inequality manifested in depression and violence between the wives. Kamila, a *bibi khalifah* from Isfara, regularly advises against polygamy in Isfara, a district deeply impacted by labor migration:

There are some women with no money but their husbands have second wives. They cannot go to court because they have no money for court. I help them fill out forms for courts to get alimony. My opinion is that men shouldn't do this. The woman who wants to be the second wife should think about his and control herself. She should love herself and not marry him.⁴²

Mahallah, jamoat, and hukumat members denied the existence of polygamy in their districts. Only one *jamoat* member admitted that the practice existed in her area:

We have become closer with mullahs, especially over the last two years. We work jointly with mullahs. There are, of course, differences between Tajik and Islamic law. But we are all Muslims. If someone dies, of course the family will go to the mullah first before the *jamoat*. We ask mullahs not to officiate *nikah* or polygamy. But, of course, we know some people only do *nikah*. We try to normalize the situation. We look to mullahs for their opinions. This is not an Islamic Republic, but the mullahs think it is. They say two or three wives is allowed.⁴³

Although polygamy is illegal, it appears to be socially acceptable. The law contradicts what people believe to be fair and does not align with societal attitudes. This practice is currently being justified because of labor migration but, if the economic state of the country improves, will this put an end to the practice?

4.3 Underage Marriage

The legal age of marriage in Tajikistan is eighteen for both males and females; however, underage marriage appears to be common throughout the country. Couples can be legally married before the age of eighteen if they petition the local *hukumat*, which will in turn convene a panel to determine if the couple has a compelling reason for an early marriage. Underage marriage is a primary reason that marriages are not registered with the state.

Poorer families view girls as economic burdens, and early marriages mean that families no longer need to provide food, provisions, and physical space for their daughters. Early marriage is partially a result of poverty and, given the weak state of the economy and gender discrimination in hiring practices, there is little incentive to support daughters

⁴¹ Interview, female crisis center director, Dushanbe, 28 September 2011.

⁴² Interview, *bibi khalifah*, Isfara, 18 October 2011.

⁴³ Interview, female chair of women and youth subcommittee, Charkuh, 18 November 2011.

wishing to pursue higher education before marriage. As a result, a worrying trend associated with underage marriage is young women not completing their education. Tajik girls' access to education is impacted at the secondary level, and there are significant gender disparities at the high school and university levels.⁴⁴ In rural areas of Tajikistan, it is common for girls to leave school at grade nine due to inadequate educational facilities and economic constraints. Families have to contribute money for their children's education, including buying uniforms and renting textbooks. Additionally, they are expected to give gifts to the teachers, who receive very low salaries. Due to limited resources, families make conscious decisions to educate boys over girls, as girls' education is not seen as a pragmatic investment. Parents are also taking girls out of school when they reach puberty out of fear that they may have an illicit relationship with male classmates in co-educational settings, thus harming their marriage prospects. One bibi khalifah who works in Charkuh has become a strong and outspoken advocate for girls' education:

I am working in Charkuh, a town close to Isfara, where girls are being taken out of school as soon as they reach puberty. Parents are afraid of rumors starting about their daughters, which will make marriage arrangements difficult. I am a proponent of children's education. I offer religious classes in my home in hopes of supplementing the girls' education. But it is not enough and they will be dependent on their husbands, who will leave them for women in Russia.⁴⁵

The focus for most families, particularly in rural areas, is to marry their daughters to a relatively wealthier husband from a good family. However, the in-laws view an older and highly educated girl as a liability. Daughter-in-laws are expected to live in the husband's family's home, and a good wife is expected to be obedient and respectful, assisting the mother-in-law with chores in the home. An older, educated daughter-in-law might challenge traditional norms, potentially threatening the harmony of the family. Many families, for example, do not want their daughter-in-law to work outside of the home. This could be to combat the perception that the family needs additional income, or because the wife may interact with men outside the family. This attitude is present in all segments of society, regardless of education, class, and region. These circumstances result in economic dependency on the husband and, in the case of divorce, a wife who is left without savings, pension, or professional experience.

In focus groups with mother-in-laws, the matriarchs lamented the changing social norms within Tajik families. They spoke about disrespectful daughter-in-laws, described as those who no longer want to live in the husbands' homes or who question the mother-in-laws' directives. They also complained about daughter-in-laws requesting more materialistic items, including expensive clothes, electronics, and separate homes, leading to conflicts over resources. Challenging marital roles lead to contention within the home between spouses, parents, and daughter-in-laws. In a communal society like Tajikistan, the success

⁴⁴ Interview, expatriate female lawyer working for an international NGO, Dushanbe, 5 October 2011.

⁴⁵ Interview, bibikhaliyah, Isfara, 18 October, 2011.

of the marriage is very much dependent on the attitudes of the in-laws toward the husband's wife. Without their support, the marriage will undoubtedly suffer.⁴⁶

Mahallah and *jamoat* members interviewed tended to deny the existence of underage marriages in their communities, although they would sometimes acknowledge that there were cases of underage marriage in other regions. A few members of women and youth committees stated that local government officials are aware of these marriage ceremonies, but there is no political will to intervene. During a focus group in Sharituz, one former female *mahallah* chair stated, "People do not know the law and marry their girls at age sixteen or seventeen, or they go to the *jamoat* to change the dates on the birth certificate or passports."⁴⁷ A focus group discussion in Vaksh about early marriage also identified problems with the *mahallah* regulating the practice and, interestingly, religious leaders were identified as allies in targeting underage marriage:

In Vaksh, teenagers do not want the *mahallah* to know about their family problems and won't complain about abuse. Most of the cases at our center involve early marriages, and girls have serious problems with the husband's family. Young women usually resolve problems on their own, which includes suicide. Our staff goes to the villages. We work with mullahs who solve problems from within Islam. Khatlon is a region that listens to the opinion of religious leaders. In every village, there is a mullah. Women cannot go to mosques, but they can meet with mullahs through our organization.⁴⁸

All of the religious leaders interviewed were familiar with laws prohibiting marriage for persons under the age of eighteen, and none admitted to performing *nikah* for underage marriages. All NGOs and crisis center employees interviewed identified underage marriage – legitimized through *nikah* – as a widespread problem in Tajikistan. It is apparent that, if underage marriage is common throughout the country, there must be a significant number of mullahs who approve of the practice.

Bibi khalifahs were uniformly against underage marriage, citing concerns about girls' education and economic dependence on husbands.⁴⁹ *Bibi khalifas* in several regions,

⁴⁶Focus group, Gharm, 20 September, 2011

⁴⁷Focus group, Sharituz, 3 November 2011.

⁴⁸ Focus group, Kurgan-Tuybe, 30 September, 2011

⁴⁹ It is difficult for Tajik women to be formally employed for a number of structural reasons and they are very dependent on their husbands to provide for the family. In rural areas where the majority of labor migrants originate, there are very high unemployment and underemployment rates and low remuneration in comparison to foreign wages. Women may also lack the education or training necessary to compete for jobs that pay a living wage. They face the additional barrier of gender discrimination in Tajikistan, and are typically confined to gender-specific jobs that pay lower wages than male-dominated spheres. These jobs usually include cleaning, cooking, farm labor, and other low-skill positions. Women, therefore, have a difficult time finding employment in the formal sector and, when they are successful in securing jobs, are often underemployed or paid low wages that are not sufficient to support their families. The family structure is then further strained by the absence of both father and mother, leaving children of migrant families incredibly vulnerable.

including Khojand, Isfara, and Pendjikent, are working to combat negative opinions regarding girls' education and told stories of advocating for children's education by visiting parents. *Bibi khalfas* also provided religious education courses for girls within their homes, but spoke of challenges in continuing these classes, particularly since the 2011 Parenting Law was passed, which in part monitors religious education for Tajiks under the age of eighteen.

4.4 Property

It is traditional for a woman to move to her in-laws home after marriage. If she is subsequently separated or divorced from her husband, her living situation becomes precarious. In Tajikistan, there is a system of residency registration (*propiska*). It is not a legal requirement, however, to change one's residency registration after marriage, so many wives remain legally registered at their parents' homes. New brides do not register residency at their in-laws home because they are unaware of how their legal rights are tied to the residency document or, in other cases, the groom's family may object to granting wives entitlements to family property.

Women also rarely hold property rights to houses of land. It is customary for property to be registered in the father or husband's name. Joint registration of property is allowed under the 2008 Law on Registration of Rights to Immovable Property, but is contingent on a marriage recognized by the state. In the case of couples who have only been religiously married, one spouse must add the other spouse to the property document. Joint property ownership is granted automatically for property that is acquired during marriage. If either party owns property individually before the marriage, however, it remains registered in one name, unless he or she registers it jointly in the spouse's name. Jointly registering farmland increases the social tax on the property and is a deterrent to sharing land ownership with a spouse.

In the case of divorce, there are state protections for wives and children in Tajikistan. For example, under Tajik law, a wife is entitled to fifty percent of shared property and other jointly acquired assets. Without a registered marriage, however, the onus is on the spouse to prove common ownership of the property. A lack of official documentation makes it very difficult to claim property and other assets in court. Women who have been abandoned by their husbands, or who are widowed, also reported problems with their own male relatives attempting to seize their property.

In terms of farmland, women typically provide the majority of labor while men work as farm managers. Women whose husbands work and live in Russia continue to work the farms in their husbands' absence and relinquish management duties once the husband returns. It should also be noted that women workers are less likely to be registered as laborers on farms than men, as additional laborers increase the tax payments of farm

managers. The heads of farms must pay taxes for each individual laborer that cover workers when they are ill and pays into workers' pensions. Given the low returns that farms receive and the high amount of debt accumulated for seeds and machinery, it is not in the farm managers' interest to register all of their laborers with the state. If women workers are not legally registered with the farm, this impacts their pension after retirement. Already paid lower wages than men, this further increases women's economic insecurity:

Poor women and children are forced to do the labor on farms; the men have easy jobs. The children are paid five or ten *dirhams* (10-20 cents) per kilo of cotton, but who can trust the measurements? They do not have proper water or food. The women are paid in cotton sticks and do not receive money. It is rare that women manage or own land.⁵⁰

Due to the various structural issues restricting women's access to local governance institutions, it is difficult for women to push for joint registration without support from husbands or family. Pursuing cases in court is quite difficult without proper documentation, leaving women with limited recourse.

It is not typical to ask religious leaders to intercede in property disputes. Instead, assistance is sought from *jamoats* and *hukumats*, which hold property registration documents:

Ethical people do not have any authority. Criminal types resolve problems faster than an ethical, literate person. During the USSR, there were respected leaders who would engage with communities and regulate everything, like the *mahallahs*. Nowadays, one person has land and has the correct paperwork, but another person takes the land without permission. It goes to court. The one who gives the bribe, even without documents, will win. The *mahallahs* and *jamoats* have lost their respect a long time ago. Now money rules everything.⁵¹

Sharituz respondents stood out as the most distrustful of *mahallahs*:

In Khojand, *mahallahs* are more developed. They are more knowledgeable and know about human rights. The Khatlon Province is not as developed. People are afraid of *mahallahs*. In Khojand, *mahallahs* have the power to solve everything. In Sharituz, they are not developed or knowledgeable. *Mahallahs* in Sharituz solve issues with families. But they cannot solve problems related to land or cotton. We only have one investor that controls everything. We have no choices. If we have problems related to land or cotton, we cannot go to the *mahallah* or *jamoat*; we must go to the one investor.⁵²

During a focus group discussion in Gharm, there were similar complaints about local governance institutions unable to help with property issues:

If we do not have electricity or water, we work together. We do not talk to anyone. Sometimes the

⁵⁰ Interview, female director of local NGO, Sharituz, 3 November 2011

⁵¹ Interview, male director of local NGO, Gharm, 16 September 201.

⁵² Focus group, Sharituz, 3 November 2011.

administration of Rasht comes and has meetings regarding our needs, but we do not believe the government. We receive support from international organizations, not through the government. If we have a problem, we cannot go anywhere! My husband went to the chairman of the *jamoat* several times for assistance after his daughter was divorced and she had no property. The chairman promised to give land, but nothing happened.⁵³

4.5 Domestic Violence

While some legal issues are recognized as problems within the community, such as unregistered marriages resulting in divorce, other issues, such as domestic violence, are generally not identified. All legal advocates with NGOs interviewed stated that domestic abuse is widespread and commonplace throughout Tajikistan although, in focus group discussions with women and interviews with religious leaders, family violence was not identified as a problem. This attitude may account for the very low number of domestic violence cases reported to legal aid centers.

Although there are certainly cases of male victims of domestic violence, women and children are overwhelmingly the recipients of this type of abuse. Wives are encouraged to be patient and are taught to conceal their problems. Issues such as domestic violence are extremely private matters, and women are often blamed for inciting abuse. Violence directed against wives typically comes from the husband and mother-in-law. Spousal abuse is justified by claims that the daughter-in-law is not obedient and does not fulfill her duties as a wife, thereby creating disharmony within the home:

The problems in our village are with our children. After finishing school, the boys go to Russia and the girls wait one or two years for them to return. They live with the husband's family and get into fights with the in-laws. They don't want their husbands to live in Russia and they want to live alone, not with the in-laws. The conflicts start when the sons leave . . . Conflicts in the house are because of the daughter-in-laws lack of respect for elders.⁵⁴

These problems are exacerbated when families lack the resources required to support large families:

Several people live in one house, which leads to conflict and divorce. Remittances are sent to the husband's parents to take care of the kids, but in-laws distribute the money and spend it on themselves. Wives cannot demonstrate that the money was sent to them. Gharm is a poorer region than others. People mainly live off of money from labor migrants. Seventy percent of the men work abroad. They come here for a short time and then leave.⁵⁵

Domestic violence cases are rarely reported due to social norms that discourage speaking about these matters openly, the social tendency to blame the victim, and the general lack of responsiveness from government officials. Lawyers at legal aid centers interviewed for

⁵³ Focus group, Sharituz, 20 September 2011.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Interview, male director of local NGO, 20 September 2011.

this study reported that they seldom receive complaints about domestic violence. Rather, violence in the home is a peripheral issue that usually comes up in cases regarding divorce:

Women do not file complaints against domestic violence. It goes against local culture. If they file against their husbands, they will be divorced. These women have a strong economic dependence on their husbands and there isn't any work for them.⁵⁶

Domestic violence cases are not brought to any of our legal centers, but it comes up during consultations regarding divorce. It is not discussed openly. This is because of gender roles and the superiority of men. Regardless, we cannot do anything for domestic violence cases because the domestic violence bill was not passed.⁵⁷

There is a proposed law on domestic violence, which most experts agree is still quite weak in terms of protections for victims. Due to the lack of political will, this law has not been passed, despite being initially written in 2003 and subsequently revised several times.⁵⁸ Physical assault is outlawed under Tajikistan's criminal code but, without a law specifically targeting domestic violence, there are no protections or services for victims. Further, without a law specifically targeting violence in the family, this issue will not be taken seriously by justice officials or viewed as a crime by the general public.

There are not adequate support services to help battered women through the difficult process of charging a husband or family member with assault, which could have the potential of ostracizing the woman from her family and community. There is also a risk that she will have no protection after filing the charge:

We do not have cases of domestic violence. These cases do not go to the courts. Women should go to the police, but the police won't take her applications. Relatives persuade her not to go. The courts need experts in family violence. In Khojand, a woman was beaten and came to our legal aid center. The husband just beat her again. There is no protection.⁵⁹

There are also reports of victims lacking security and being denied protection from the police after submitting complaints. Although there are several stations in Dushanbe where female officers are assigned to address cases of domestic violence, these units do not exist outside of the capital. Legal advocates interviewed at legal aid centers also stated that there are widespread reports about police refusing to accept or investigate written complaints from victims of domestic violence, or police interceding on the behalf of abusive husbands by encouraging women to return home and resolve their issues privately:

⁵⁶ Interview, male director of local NGO, Gharmi 6 September 2011.

⁵⁷ Interview, male director of local NGO, Dushanbe, 7 April 2011.

⁵⁸ Based on several interviews with lawyers who helped revise the bill.

⁵⁹ Interview, female director of local NGO, 25 May 2011.

Police often refuse to register the compliant. They think the woman will pull back the complaint. It takes a long time to file the complaint and the police usually don't know how to file them or use the computer.⁶⁰

In interviews with police officers, these practices were justified by describing women as capricious and, because of the likelihood of women withdrawing charges, victim's complaints are not taken seriously. Withdrawal of formal charges is common and is generally a result of intense familial pressure. Even if written complaints are accepted, there is little follow up from the police. Typically, the perpetrator is given a warning or pays a fine for an administrative offense.

Domestic violence victims who have access to legal aid centers can receive legal representation free of charge. With the support of legal organizations, victims have a fair chance of winning physical assault cases. There are, however, challenges to implementing the court's decision:

We usually have two hundred cases per center per year. Ninety percent of the cases are solved positively. The court grants a decision in support of the woman. Ten percent of these cases go to the Supreme Court and most are solved positively. Even if it is solved positively, it takes too long for the court to issue a decision or the case never goes to court, or the decision isn't implemented or takes time to implement. In cases with alimony payments, it's hard to track the husband and determine his real income. It takes effort to prove the property registration, but is usually proven through marriage. There are cases where the parents don't allow their daughters to return home. They ask her not to shame them and say, "You're not ours anymore." Or, she is given conditions where she can come back but has to leave the children with her in-laws. It is too much of an economic drain.⁶¹

Crisis center psychologists in Dushanbe focused on the social stigmas that victims face when trying to seek help:

Our clients are mainly girls and young women from the *rayons* of Dushanbe who are victims of domestic violence. Most of these women have interpersonal conflicts that are a result of economic issues and social problems. We have two outreach workers who monitor two *rayons*. People are referred to the Center, but not every person has the opportunity to come to the Center. Some women are not even allowed to leave the house. Violence in the home is a normal phenomenon. There is a stigma to seeking psychological help, and the first step is to destroy the stigma. We have approximately forty psychological consultations per month. Most problems involve domestic violence, around sixty to seventy percent. We work with the husbands and try not to bring the cases to court. We try to prevent a situation where we must go to court. If the case goes to court, we try to get a peaceful agreement. We're trying to help the woman change herself so that she can feel positive in the society. We don't solve the problem itself, but help the woman adapt to the problem so that she can view the problem differently.⁶²

⁶⁰ Interview, male director of local NGO, Gharm, 20 September 2011.

⁶¹ Interview, female director of local NGO, Dushanbe, 24 March 2011.

⁶² Interview, female director of local crisis center, Dushanbe, 28 September 2011.

Crisis center employees in Kurgan-Tuybe expressed similar frustrations:

Domestic violence comes from parents, mother-in-laws, and husbands. Our mentality is that violence at home is normal. Boys are sent into town or education, but girls are treated strictly. A female victim of domestic violence first goes to a trusted friend or relative, or maybe to the neighbor. If she has problems in the house, she will not allow society to know her problem. They will scold her for taking the fight outside of her house and she won't be viewed as a good woman. There are strong women who come to the Center. But, if she tells her family what she feels, she is told she is wrong and she will commit suicide. One girl was married in a love marriage. When she went to live at his house, the younger sister didn't like her and insulted her. She was pregnant and went to her mother and father but they wouldn't let her stay. The husband was in Russia and the in-laws began to insult her. She committed suicide. There is a law on driving someone to suicide, but it isn't used.⁶³

The informal leaders interviewed for this study unanimously agreed that their main objective in resolving disputes is to keep families together, and that their intercession resulted in the peaceful resolution of family disputes. The attitudes of *mahallah* members, and both male and female religious leaders, were fairly uniform in responses to domestic violence. Separation and divorce are the absolute last resort, and families experiencing violent conflict are encouraged to work through these issues. While men are told to exhibit restraint, women are urged to be patient. Unfortunately, because domestic violence is so commonplace, it often does not register as a problem, and certainly not a crime. Further, the common response to violence is to blame the victim or to place the victim's needs beneath that of maintaining family unity. This demonstrates the emphasis placed on family and community over individual rights, which delegitimizes women's rights.

While emphasizing that divorce should be the absolute last resort, even in cases of domestic violence, some mullahs stated that there are restrictions on when and why violence can be used in the home:

There are religious rules. If you fight with your wife, it is punishable by God. But, in the Qur'an, it says if she steals something, you have to fight her. If she does something outside of the religion, you can fight her. But, if she is acting within the religion, the husband cannot touch her.⁶⁴

There are some NGOs who are working with informal leaders to attempt to change community attitudes toward domestic violence. One NGO initiative, for example, encourages mullahs to participate in public awareness campaigns about domestic violence by incorporating messages into their Friday sermons and overseeing community

⁶³ Article 109. Driving to Suicide, Criminal Code of Tajikistan states: (1) Driving an individual to suicide or attempt upon suicide by threat, cruel treatment, or systematic degrading the dignity of a victim is punishable by imprisonment for a period of 3 to 5 years; (2) The same actions committed in regard to a person, who was in financial or other dependence of the guilty person, or committed in regard to a minor is punishable by imprisonment for a period of 5 to 8 years.

⁶⁴ Interview, mullah, Gharm, 20 September 2011.

support groups for men. Employees from these same NGOs, however, confided that they do not actually trust religious leaders' commitment against domestic violence. Even if the religious leaders are not fully committed to this cause, raising awareness that violence in the home goes against international human rights standards is a first step in changing attitudes toward this practice:

We have religious leaders working for us and we can't say that they are one hundred percent against domestic violence or completely on our side. They are religious leaders, not defenders of women's rights. But it is better to have one foot in the door than have them standing against us. The religious leaders are very well respected. Without them, we would not be able to access the men who commit violence against their wives. Religious leaders who follow Salafi ideology are much more against women's rights, which impacts perceptions of domestic violence. They don't acknowledge women as human beings.⁶⁵

There are a significant number of barriers to confronting domestic violence, and the largest hurdle is obtaining widespread acknowledgement that domestic violence is a violation of human rights and a crime.

5 Conclusion

The rights guaranteed to citizens through Tajik and international law cannot be fully realized due to the many structural problems present in the justice system. The dysfunctional state of the courts, as well as pervasive social attitudes discouraging use of the justice system, has resulted in a reliance on informal leaders to resolve legal disputes. The increasing authority of informal leaders seems to be directly related to the failure of the central government to provide citizens with equal and fair access to justice. Informal justice is important, as it provides conflict resolution services for Tajiks who have limited access to or lack knowledge of the state justice system; however, there are many cases when resolutions to conflicts come at the expense of individual rights.

The response of international donors and NGOs to these barriers have largely focused on rights-based training and legal aid programs, and are based on the assumption that Tajiks do not seek justice through the courts because of low levels of legal awareness. While this certainly is a factor, the findings from this report show a different side of the story. The pervasive attitude that family conflicts should not be discussed outside of the home, as well as the consequential social repercussions of seeking resolution to private matters in public courts, are substantial obstacles to pursuing formal justice. The decision to formally resolve conflicts and exercise one's individual rights is often at odds with one's place in the family and the community. Those who use the formal justice system have strong support systems, encouragement from family members, and strong legal advocates. Often, the justice system is used as an absolute last resort. These considerations affected almost all of the respondents of this study irrespective of their education, social class, and location. The use of informal systems, however, is not equal

⁶⁵ Interview, program manager at an international NGO, Dushanbe, 2 September 2011

between all social classes, and is more prevalent among rural populations and those without the money or power to navigate the justice system.

Initiatives to reform the justice system should, therefore, focus on the practical considerations of Tajiks with the understanding that decisions not to pursue cases in the court, as well as widespread violations of certain laws, are calculated responses to oppressive social conditions. The recommendations of this report, therefore, focus on modest and pragmatic ways that the rights of vulnerable populations can be better protected.

6 Recommendations

To Legal NGOs in Tajikistan:

1. Revise legal awareness programming:

Much of the rule of law programming in Tajikistan relies on the assumption that low levels of legal awareness mainly account for violations of the law or decisions against pursuing cases through the justice system. This assumption does not take into account that widespread violations of certain laws are often conscious and pragmatic responses to oppressive social conditions. For example, religious leaders are well aware that polygamy is illegal under Tajik law, yet they continue to conduct *nikah* for these unions because they consider polygamy to be the only solution to the growing number of unmarried and divorced women in Tajikistan. As opposed to merely focusing on raising awareness of the criminalization of these acts, efforts should be focused not only on determining and addressing root causes, but also on ways to protect the interests of those who are vulnerable in these circumstances. Legal awareness programming should be much more nuanced and include practical and culturally appropriate responses to cases involving unregistered and polygamous marriages, property and alimony disputes following divorce, and domestic violence. Assumptions about the needs of marginalized groups in Tajikistan need to be reexamined in order to devise effective programs that address the practical concerns of vulnerable groups.

This raises many ethical concerns, and NGOs should provide space for critical discussions about contentious legal issues. In the case of polygamy, what is the role of legal NGOs? A woman in a polygamous marriage, despite the illegality of the act and the absence of legal protections, gains economic and social support while in the marriage. Should an NGO recommend the prosecution of the husband, which could lead to the breadwinner of the family going to prison and/or paying a substantial fine? What is the most effective way to protect women and children from polygamous marriages while simultaneously trying to prevent polygamy? Legal awareness campaigns are critical but must be revised in order to comprehensively and sensitively address the needs of vulnerable groups.

2. Incorporate alternative dispute resolution (ADR) into legal aid programming:

A significant deterrent to resolving conflicts through state institutions is social pressure from the community to keep family and community matters outside of public state institutions. While the intervention of informal leaders can be beneficial for certain types of disputes, far too often resolutions to conflicts come at the expense of individual rights. Informal leaders who do not have a strong background in Tajik law may unwittingly contravene national law, violating international human rights standards. A potential solution to respecting the privacy of families while resolving disputes according to the law is the provision of mediation services by trained lawyers.

There are already a number of legal aid offices and mobile legal clinics throughout Tajikistan, the vast majority administered by NGOs. Training lawyers in ADR is a low-cost option to increase access to justice for Tajiks. Many lawyers at legal aid clinics already informally act as mediators for their clients, but making this option systematic is a tangible response to the needs of clients. A long-term solution is to offer ADR courses through law faculties in Tajikistan.

3. Increase opportunities for engagement with religious leaders:

Many NGOs are engaging secular, informal leaders in their work, but have largely shunned religious leaders. Given that the role and influence of religious leaders seems to be increasing, particularly in the Sughd Region, it is important to engage and include this group in civil society initiatives. Interviews with NGOs indicate a significant level of distrust toward religious leaders and a hesitancy to include them in projects. Religious leaders themselves feel marginalized by the central government and disempowered when excluded from civil society. Identifying ways that NGOs and religious leaders can work together in order to address legal problems such as unregistered marriage and property, as well as domestic violence, should be encouraged. Confidence building exercises, such as roundtable discussions, can be a first step in establishing trust between civil society and religious leaders. After relationships have been established, religious leaders have the potential to be influential advocates of the social change that civil society organizations are encouraging.

To International Donors:

4. Invest in research on informal justice systems in Tajikistan:

There is very little written on the informal justice systems in Tajikistan. This study found considerable overlap between the formal and informal justice systems in Tajikistan, and that the informal system often compensates for the shortcomings of state institutions. A greater awareness of how these mechanisms function and interact with each other can help rule of law policymakers and practitioners design policy and programming that can more effectively addresses the needs of Tajiks. Research should also focus on the

increased use of religious law. Many respondents from this study identified areas of Tajikistan where there is growing support for Islamist movements, particularly in the Fergana Valley region. Research on informal justice should focus on the increasing use of Islamic and customary law, and the corresponding authority of religious leaders.

To the Government of Tajikistan:

5. Create legal protections for women and children of unrecognized marriages:

This study has found that the most legally vulnerable populations are women in unregistered marriages and their children. Some marriages are intentionally not recorded with the state; others cannot be registered due to the illegality of the marriage (i.e. underage and polygamous marriages). There should be measures put in place to protect the rights of wives and children, notably rights to property, alimony, and child support. Allowances for alternate standards of evidence to prove marriages and paternity should be permitted. One possible solution is for courts to allow documents signed by witnesses attesting to the *nikah* ceremony, which could be used to prove the marriage. In terms of property rights, witnesses could sign documents verifying the length of time the wife has lived with her husband and/or in-laws. These allowances will help protect the interests of vulnerable women and prevent further victimization.

6. Pass the domestic violence bill:

Domestic violence has yet to be defined as a crime in Tajikistan. Physical assault is illegal under the Criminal Code, but charging an abuser with physical assault does not give victims of family violence the protections they need. A woman who charges her husband with physical assault needs police protection, legal support, medical and psychological treatment, and may require the use of a shelter if her family does not support her decision. The proposed domestic violence bill that has been lobbied for by human rights activists over several years envisages a strong support system for victims. The Government of Tajikistan's objections to this bill demonstrate its lack of commitment to protect women and children's rights. Refusing to acknowledge domestic violence as a specific type of crime lends credence to the idea that domestic violence is a private matter where the government should not intervene. The government's unwillingness to provide safety measures for women and children who are abused in their homes has undoubtedly exacerbated structural violence in the justice system, dissuading women from seeking assistance from state institutions. The passage of this bill will not only mandate protection for victims, but will also create momentum to address other aspects of domestic violence, including economic abuse and psychological violence.

Содержание

Содержание	1
Резюме.....	Error! Bookmark not defined.
Структура отчета	6
Методология	7
1 Барьеры на пути к Государственным институтам правосудия.....	8
1.1 Доступ женщин к государственным институтам правосудия	10
2 Институты самоуправления	12
2.1 Неформальные структуры управления	12
2.2 Отношения между Махаллями, Джамоатами и Хукуматами.....	13
2.3 Участие женщин и молодежи в Махаллинских советах, Джамоатах и Хукуматах	14
3 Неформальные подходы к разрешению конфликтных ситуаций.....	17
3.2 Права личности в сравнении с гармонией общины.....	19
3.3 Религиозные лидеры в качестве посредников	20
4 Неформальные лидеры: Способствуют или препятствуют доступу к правосудию?	25
4.1 Незарегистрированные браки	25
4.3 Ранние браки (Браки несовершеннолетних)	33
4.4 Имущество.....	35
4.5 Домашнее насилие	38
5 Выводы.....	Error! Bookmark not defined.
6 Рекомендации	42

Резюме

Существует противоречие между законными правами таджиков и реализацией этих прав государственными институтами. Таджики сталкиваются с серьезными препятствиями в решении правовых споров через государственные институты правосудия и все чаще обращаются к неформальным лидерам для мирного урегулирования конфликтов. Женщины и молодежь в сельской местности особенно испытывают трудности с доступом к правосудию по сравнению с теми, кто живет в городе. На основе интервью, проведенных в целях данного исследования, были выявлены затруднения, мешающие гражданам Таджикистана напрямую обращаться в правоохранительные органы:

- vi. Ограничено присутствие государственных институтов правосудия в сельских районах;
- vii. Неэффективность институтов правосудия;
- viii. Проблемы исполнения судебных решений;
- ix. Повальная коррупция;
- x. Социальное давление, которое не приветствует вмешательства государства в семейные дела.

Еще одним важным вопросом является восприятие общественного и личного пространства, что оказывает существенное влияние на то, как разрешаются конфликты в Таджикистане. Социальные барьеры препятствуют множеству дел дойти до суда и особенно сильные препятствия испытывают именно семейные дела и другие личные вопросы. Значительное давление оказывается для того, чтобы отгородить семейные вопросы от государственного вмешательства со стороны судов, и таджики, которые вопреки воли своей семьи все же обращаются в суд, рисуют попасть в «немилость» со стороны своих родственников и общества в целом. В результате таких социальных и структурных препятствий в доступе к формальной справедливости таджики зависят от неформальных лидеров, выступающих в роли посредника в урегулировании конфликтов от их имени.

Настоящий отчет пытается проанализировать противоречивый характер неофициального правосудия в Таджикистане, в частности, понимание того, как неформальные лидеры могут способствовать и в тоже время препятствовать доступу к правосудию. Неформальные лидеры в Таджикистане играют важную роль в расширении доступа к правосудию для обычных таджикских граждан. Хотя они часто выступают в качестве арбитров или посредников и смягчают конфликты внутри своих общин, они в тоже время контролируют практику, нарушающую личные права и противоречит таджикскому праву, как, например, в случаях заключения браков и осуществления разводов вне государственных институтов. Авторитет неформальных лидеров увеличился за последние годы из-за неспособности правительства в предоставлении необходимых социальных услуг, в

том числе справедливого и равного доступа к институтам права. Неформальные лидеры имеют право выступать в качестве посредников или арбитров ввиду недоступности и коррумпированности государственных институтов правосудия, несовершенности социальных норм, которые препятствуют государственному вмешательству в семейные конфликты, а также в случаях, не попадающие под юрисдикцию правительства. В данном исследовании предпринимается попытка выявления неформальных систем правосудия в Таджикистане и определения того, как неформальные лидеры способствуют либо препятствуют доступу к правосудию.

Конфликты в Таджикистане разрешаются как государственными, так и негосударственными органами правосудия. В результате различных барьеров, существующих для официальной системы правосудия, местные механизмы используются в качестве основных правозащитных инструментов. Гражданские конфликты в Таджикистане решаются в иерархическом порядке. В начале они решаются неофициальными органами, а если конфликт не может быть решен на местном уровне, только после этого обращаются в суд. В случае, когда спорный вопрос невозможно урегулировать в узком или расширенном кругу семьи, тогда обращаются за советом к местным старейшинам и религиозным лидерам в селе. Следующим этапом является обращение за помощью в местный *Махаллинский совет*, а уже потом стороны конфликта обращаются в *Джамоат* района. Этот иерархический подход рассматривается благоприятно, так как он обеспечивает гибкость и снижает нагрузки на институты правосудия на более высоком уровне путем вовлечения меньшего количества ресурсов для разрешения незначительных гражданских дел. Неофициальное урегулирование споров также исключает необходимость вмешательства со стороны суда, что, таким образом, позволяет разрешать конфликты с большей степенью конфиденциальности. Одним из негативных аспектов данных восходящих процедур, однако, является коэффициент отсева дел, которые никогда не дойдут до суда.

Несмотря на то, что *махаллинские советы, джамоаты и хукуматы* созданы с тем, чтобы отвечать потребностям всех членов общества, доступ женщин и молодежи к местным институтам государственной власти ограничен ввиду различных социальных барьеров. Участие в таких органах государственного управления в настоящий момент далеко от того, чтобы называться «всеобщим» или «включительным». В местных комитетах преобладают пожилые мужчины, в то время как для женщин и молодых людей они в большинстве случаев закрыты. Отсутствие возможности участия всех членов общества имеет очевидные последствия в справедливом урегулировании спорных вопросов.

На территории всего Таджикистана широко используются традиционные подходы к разрешению конфликтов. Религиозные лидеры часто служат в своих общинах в качестве посредников, помогая поддерживать мирные отношения между членами сообщества и предлагая возможные пути разрешения конфликтов. Эти механизмы являются важными, поскольку они обеспечивают необходимые ресурсы для

таджиков, которые имеют ограниченный доступ к системе правосудия или вовсе не владеют необходимыми знаниями о своих правах а также для тех, кто не имеет доступа к государственным учреждениям из-за социальных ограничений. Разрешение споров на уровне общин в Республике Таджикистан имеет большое значение, так как оно уменьшает нагрузку на государственные учреждения и обеспечивает более эффективное исполнение решений по конфликтам, нежели в государственных судах. Местные подходы к разрешению конфликтов считаются более предпочтительными, поскольку неформальные лидеры более доступны, процесс разрешения споров знаком населению, и нет расходов, связанных с разрешением процесса. Также эти подходы способствуют гармонии в обществе, стимулируя примирение, а не карательное правосудие. Местные лидеры пытаются смягчить конфликты, делая больший акцент на гармонии в сообществе, а не на правах отдельных лиц, что может лишить легитимности права маргинальных групп, таких как женщины и дети, в процессе разрешения конфликта.

Для разрешения споров в кругу семьи либо общины часто обращаются к религиозным лидерам, которые опираются на сочетание исламского права и норм обычного права для создания руководства конфликтующим сторонам. Роль религиозных лидеров в организации и совершении браков и разводов, однако, является спорной, так как это осуществляется за пределами государственных институтов. Незарегистрированные браки не предусматривают документацию, необходимую для подачи исков в суд, что делает женщин и детей особенно уязвимыми. Все большее число таджикских пар пренебрегают официальной регистрацией брака в государственных органах и проводят лишь религиозную церемонию бракосочетания, так называемый никох. Одной из основных причин, по которым большинство пар не регистрируют официально свои браки в государственных органах, является отсутствие необходимых документов, включая свидетельства о рождении и паспорта. Некоторые респонденты полагают, что регистрация брака государством не является обязательной или что религиозные браки автоматически принимаются государством. Несовершеннолетние и полигамные браки, считающиеся незаконными в соответствии с законодательством Республики Таджикистан, являются еще одной причиной, по которой браки не регистрируются.

Религиозные лидеры видят свою роль в качестве освящения браков и утверждают, что религиозная церемония имеет большее значение, чем государственное признание брака. Некоторые муллы обозначили свою роль в предупреждении семейных споров путем проведения бесед сарами до проведения обряда «никох», об их ответственности перед друг другом и их семьями. Религиозные лидеры проводят эти встречи до свадебной церемонии в надежде предотвратить супружеские ссоры, тем самым снижая вероятность будущих судебных споров. Полигамные браки, которые множество респондентов оправдывают допустимостью в исламе, увеличились в последние годы и, в первую очередь, это обусловлено массовой трудовой миграцией. Полигамия также была ответом на изменение

соотношения полов в Таджикистане. Полигамные браки являются незаконными в соответствии с Уголовным Кодексом Республики Таджикистан, а, следовательно, вторые жены не имеют юридической защиты и являются особенно уязвимыми.

Религиозные браки, не зарегистрированные государством, также имеют последствия при отстаивании прав на собственность. В соответствии с законодательством Таджикистана, жена имеет право на пятьдесят процентов от общей собственности и другого совместно нажитого имущества. Без регистрации брака, однако, подтвердить совместное право собственности на имущество должен супруг. Традиции предусматривают, что женщина после замужества переезжает в дом к мужу, а изменение регистрации места жительства после вступления в брак не является законным требованием. Многие женщины юридически зарегистрированы в домах своих родителей и поэтому не могут претендовать на совместно нажитое имущество. Женщины также редко имеют права собственности на жилье. Традиционно имущество должно быть зарегистрировано на имя отца или мужа. Женщины, брошенные своими мужьями или овдовевшие, также сообщали о проблемах с их собственными родственниками-мужчинами, которые пытаются захватить их имущество. Насилие в семье является еще одним юридическим вопросом, рассматриваемым в настоящем отчете. О случаях насилия в семье редко сообщают в связи с социальными нормами, которые препятствуют тому, чтобы говорить об этих вопросах открыто, социальная тенденция обвинять жертву и полное отсутствие реагирования со стороны сотрудников государственных органов. Неформальные лидеры, которых опрашивали в ходе проведения исследования, единодушно согласились с тем, что их главной целью в разрешении споров является сохранение семьи и что их вмешательство приводило к мирному разрешению семейных споров. Отношение членов махалли, а также религиозных лидеров – мужчин и женщин – было достаточно схожи во взглядах на насилие в семье. Развод является абсолютно крайней мерой, и семьям, которые переживают конфликт на почве домашнего насилия, предлагается урегулирование этих проблем мирным путем.

Структура отчета

Настоящий отчет начинается с обзора препятствий, существующих в системе правосудия, и того, как это противоречит доступу к правосудию. Эти барьеры включают в себя:

- i. Ограничение присутствия государственных институтов правосудия в сельских районах;
- ii. Неэффективность институтов правосудия;
- iii. Сложности исполнения судебных решений;
- iv. Повальная коррупция;
- v. Социальное давление, которое не приветствует вмешательства государства в семейные дела.

Гендерные проблемы в плане доступа к государственным институтам также рассматриваются в данном отчете.

Вторая глава определяет неформальные и формальные институты управления, которые используются для разрешения споров. Здесь будут изучены отношения между государственными и негосударственными учреждениями, используемыми для урегулирования конфликтов, а также доступ женщин и молодежи к данным учреждениям.

Третья глава будет рассматривать восстановительные аспекты общинного разрешения конфликтов, а также негативные последствия разрешения конфликтов неформальным путем. Помимо этогоданная глава будет обсуждать авторитет и роль неформальных лидеров в Таджикистане.

Четвертая глава данного отчета будет сосредоточена на противоречивом характере неофициального правосудия в Таджикистане, в частности, на понимании того, что неформальные лидеры одновременно способствуют и препятствуют доступу к правосудию. В этой же главе будет рассмотрена роль неформальных лидеров в отношении таких понятий, как:

- i. Незарегистрированный брак
- ii. Полигамный брак
- iii. Брак с несовершеннолетними
- iv. Частная собственность
- v. Домашнее насилие

Данный отчет представит в заключение рекомендации для неправительственных организаций (НПО), международных доноров и Правительства Республики Таджикистан.

Методология

Данный отчет подготовлен на основе исследования, проведенного в Таджикистане для определения проблем в получении доступа к правосудию в стране, в частности основные правовые проблемы таджикских женщин и молодежи, а также роль неформальных лидеров в содействии и препятствии в доступе к правосудию. Исследование строилось на проведении детальных частично структурированных интервью, которые были дополнены обсуждениями в фокус-группах. Также проводился обзор литературы и нормативно-правовой базы в Таджикистане.

Интервью для данного исследования проводились в Таджикистане, в период с марта по декабрь 2011 года в трех из четырех областях республики с тем, чтобы обеспечить региональную презентацию:

- iv. Хатлонская область: Курган-Тюбе, Шартуз;
- v. Районы Республиканского Подчинения: г. Душанбе, Гарм;
- vi. Согдийская область: Чаркух, Исфара, Истравшан, Худжанд, Пенджикент, Воругх.

В общей сложности 138 полуструктурированных и 16 подробных интервью были проведены с местными жителями на выбранных для исследования участках, с представителями Правительства РТ, юристами, журналистами, учеными, религиозными лидерами, членами махаллей, джамоатов и хукуматов, а также представителями НПО, правительственные и международных организаций в городе Душанбе и других регионах.⁶⁶ –Помимо этого было проведено шесть дискуссионных встреч с представителями различными демографических групп. Интервью состояли из вопросов об отношении населения к органам местного самоуправления и случаях обращения в институты правосудия, а также вопросов о мнении неофициальных лидеров относительно доступа к правосудию в Таджикистане.

1 Барьера на пути к Государственным институтам правосудия

Существует противоречие между законными правами таджиков и реализацией этих прав государственными институтами. Таджикские граждане сталкиваются с серьезными препятствиями в решении правовых споров через государственные институты правосудия и все чаще обращаются к неформальным лидерам для мирного урегулирования конфликтов. Женщины и молодежь в сельской местности особенно испытывают трудности с доступом к правосудию по сравнению с теми, кто живет в городе. На основе интервью, проведенных в целях данного исследования, были определены следующие барьеры к правосудию, с которыми сталкиваются жители Таджикистана:

- i. Ограниченнное присутствие государственных институтов правосудия

⁶⁶ Интервью проводились с представителями следующих организаций: Академия наук РТ, АКТЕД, Сеть Ага Хана по развитию, Альтернатива, Американская Ассоциация Юристов, Арбитраж, Азия-Плюс, Центр «Бовари», Бюро по правам человека и верховенству закона, Кемоникс (Chemonics), Датский Совет по вопросам беженцев, «Равные возможности», Европейская Комиссия, Первый Миркофинансовый Банк Таджикистана, «Хамхори», Центр поддержки для девочек, Глобал Партнерс, Хельветас, Центр по правам человека, «Ильхом», ИНИС, Международная организация по миграции, Международный научный Центр и Совет по обмену информацией, Исламский совет Таджикистана, Партия исламского возрождения Таджикистана, Лига женщин-юристов, «Марифатноки», «Майрааб», Корпус милосердия (Mercy Corps), «Накуркур», «Нихол», «Нишат», «Омид», Институт открытого общества-Фонд Сорося, ОБСЕ, Общественный комитет по развитию Таджикистана, «Самар», «Шифу», Центр стратегических исследований, Таджикский Национальный Университет, Российско-Таджикский Славянский Университет, «Группа ЧС», ЮСАИД, Посольство США в РТ, ЮНИФЕМ (Фонд ООН по народонаселению), Кризисный центр для женщин в г. Душанбе, Центр правовой поддержки женщин, Женщины Востока.

- в сельских районах;
- ii. Неэффективность институтов правосудия;
- iii. Проблемы исполнения судебных решений;
- iv. Повальная коррупция;
- v. Социальное давление, которое не приветствует вмешательства государства в семейные дела.

Ограниченнное присутствие государственных институтов в сельской местности представляет трудность физического доступа. Государственные суды, к примеру, расположены в городах, что делает трудным и затратным, в плане средств и времени, добираться до них из сельской местности. Большинство дорог в Таджикистане в плохом состоянии и, при том, что горная местность составляет свыше девяноста процентов от общей территории страны, уходит очень много времени для того, чтобы передвигаться даже на небольшие расстояния. Также возможность проезда зависит от времени года, так как многие дороги являются непроходимыми в зимнее и весенне время из-за суровых климатических условий.

Институты правосудия функционируют, хотя и имеют очень ограниченные ресурсы, вследствие этого таджикские суды перегружены гражданскими делами и имеют серьезные отставания, которые выливаются в затянувшиеся дела. Длительность судебного разбирательства является непомерно высокой особенно для тех, кто проживает в сельской местности, так как необходимо время и финансовые возможности, чтобы регулярно ездить в ближайший суд в течение продолжительного периода времени. Для таджикских женщин из сельских районов, которые обычно не контролируют семейные ресурсы, способность обратиться в суд будет зависеть от согласия семьи покрыть стоимость поездки и отправить кого-либо из мужчин для сопровождения.

Другим серьезным препятствием является неспособность судов обеспечить соблюдение решений, что является особенно обременительным, если дело связано с кем-то, кто проживает за рубежом. Одной из основных проблем, которую называли респонденты во время интервью, является невозможность продолжать дела о разводе и алиментах в отношении мужей, которые являются трудовыми мигрантами, проживающими в других странах. Многие таджикские мигранты работают нелегально в России и не в состоянии юридически зарегистрироваться на месте проживания, что делает крайне трудным поиск и вручение мигрантам судебных решений. Если таджикский мигрант не получает уведомления со стороны суда, вести судебное дело становится затруднительным. Даже если муж может присутствовать на судебном заседании, и если судья вынесет решение в пользу жены, сложность заключается в исполнении решения суда, особенно если муж продолжает жить за границей.

Повальная коррупция в системе правосудия является еще одним барьером, который частично является результатом низкой заработной платы государственных

служащих. Сотрудников системы правосудия, как правило, считают коррумпированными, а должности в государственных органах часто получают в результате взяток и политических связей, а не за заслуги. Юридические НПО, которые участвовали в интервью, единодушно согласились с тем, что коррупция и непотизм (семейственность) существуют на каждом уровне институтов правосудия, от секретарей суда, требующих взятки при подаче иска, до судей, которые выносят решения в пользу богатых и влиятельных, поэтому процесс судопроизводства обходится довольно дорого. Коррупция также является важным фактором в процессе исполнений судебных решений. Даже если дело решается в пользу обвиняемого, исполнение решения суда требует усилий желания, особенно в отношении более влиятельных слоев общества. Для тех, кто уже испытывает финансовые трудности, отдавать ограниченные ресурсы для решения правового спора в суде, который не может быть беспристрастным, является значительным сдерживающим фактором.

Еще одним немаловажным вопросом является восприятие общественного и личного пространства, что оказывает существенное влияние на то, как разрешаются конфликты в Таджикистане. Социальные барьеры не позволяют многим делам дойти до суда и являются исключительно сильным препятствием, когда дела касаются семьи и других личных вопросов. Значительное давление оказывается с тем, чтобы отгородить семейные вопросы от государственного вмешательства со стороны судов, и таджики, которые вопреки воли своей семьи все же обращаются в суд, рискуют попасть в «немилость» со стороны своих родственников и общества в целом.

Барьеры, существующие на каждом уровне системы правосудия, в результате приводят к высоким коэффициентам отсева дел, особенно тех, которые связаны с семейными конфликтами либо другими частными разбирательствами. Это приводит к низкому проценту дел, дошедших до суда, а также к более высокой зависимости от неформальных лидеров в регулировании конфликтов.

1.1 Доступ женщин к государственным институтам правосудия

Эти социальные и структурные барьеры на пути правосудия влияют на подавляющее большинство таджиков, за исключением наиболее влиятельных и состоятельных. Женщины, однако, сталкиваются с дополнительными трудностями из-за гендерной дискриминации социальных норм, которые мешают им обращаться за помощью в государственные органы в случае, если им причинен ущерб или вред.

Хотя в соответствии со статьей 17 Конституции Республики Таджикистан таджикским женщинам гарантируется полное равенство, существует несоответствие между законом и его реализацией в вопросах защиты индивидуальных прав, особенно в сельских районах, где проживает около

семидесяти процентов населения. Из-за социальных норм, которые препятствуют женщинам из проблемных семей обращаться за помощью в правовые структуры, а также в результате низкого уровня юридических знаний, женщины сталкиваются с существенными трудностями, обращаясь в государственные учреждения. В результате, женщины в селах зависят от неформальных лидеров в урегулировании конфликтных ситуаций от их имени.

Женщины, которые обращаются с семейными жалобами к должностным лицам системы правосудия, часто подвергаются стигматизации, что демонстрирует, как местные культурные нормы вынуждают женщин молчать о конфликтах внутри семьи. Это давление является более значительным в сельской местности, где общины живут объединенно и взаимозависимо, а сплетни используются в качестве средства социального контроля. Реализация своих прав, предусмотренных законом, часто усугубляет взаимоотношения женщины с членами семьи и общины в целом. В связи с различными социальными последствиями, которые вытекают в результате сообщения о семейном конфликте в государственные инстанции, обращение женщины в суд может потенциально привести к сравнительно худшей ситуации. Вследствие этого для многих женщин обращение в суд является самой последней мерой.

Интервью с таджикскими женщинами указывают на то, что их желание реализовывать свои права зависит от их опыта обращения к сотрудниками системы правосудия и, к чиновниками государственных институтов в целом. Государственные служащие, однако, не получают необходимых средств или обучения для эффективного разрешения гендерных проблем в связи с ограниченными ресурсами. Еще большая гендерная дискриминация и притеснение со стороны полиции и государственных служащих происходит, когда женщины пытаются подать жалобы, что приводит к системе, которая увековечивает структурное насилие в отношении женщин. Такое отношение видно на самых разных уровнях, начиная от сотрудников милиции, которые отказываются сообщать о случаях насилия в семье, до государственных чиновников, отклоняющих запросы об оказании помощи в поиске пропавших без вести мужей-мигрантов. Опрошенные сотрудники милиции объясняли такое поведение, приводя в качестве примера женщин, которые забирали свои заявления вскоре после их подачи, как правило, в результате давления со стороны родственников. Женщины-сотрудники милиции составляют лишь незначительное меньшинство в правоохранительных органах Таджикистана, и в настоящее время существует только пять отделов, специализирующихся на решении проблемы домашнего и сексуального насилия.⁶⁷ Такое репрезентативное неравенство также оказывает воздействие на то, как собираются доказательства, и как они используются в последующих судебных разбирательствах.

⁶⁷ Пять специализированных пунктов милиции были созданы в рамках pilotной программы ОБСЕ для разрешения проблем с домашним насилием.

2 Институты самоуправления

Конфликты в Таджикистане разрешаются как государственными, так и негосударственными органами правосудия. В результате различных барьеров, существующих для официальной системы правосудия, местные механизмы используются в качестве основных правозащитных инструментов. В этом разделе будут определены взаимоотношения между неформальными механизмами и механизмами местного государственного управления, а также то, как таджикские граждане используют данные методы для разрешения споров. Помимо этого данная глава будет рассматривать доступ женщин и молодежи к этим институтам и возможные препятствия для участия в деятельности каждого из них.

2.1 Неформальные структуры управления

Махаллинские советы (здесь и далее по тексту «махалли») - это неофициальные структуры общества, которые являются одним из средств для урегулирования конфликтов. Хотя *махалли* определены в качестве институтов самоуправления, которые независимы от государства, общепринято считать, что *махалли* находятся под юрисдикцией местного *джамоата*. В большинстве общин *махалли* рассматриваются как продолжение центральной власти и, что более важно, в качестве институтов, которые облегчают доступ к государственным органам власти. *Махалли*, как правило, работают в тесном контакте с *джамоатами*, и эта связь обычно предусматривает, что *махалля* способствует продвижению социальных услуг от имени региональных государственных институтов. Согласно статье 7 Закона о самоуправлении в городах и селах, отношение между *махаллей* и *джамоатом* определяются следующим образом:

Органы самоуправления в городе или в районе (т.е. *джамоаты*) могут сотрудничать с органами самоуправления общины, такими как *махаллинские советы*, содействуя результативности выполнения их обязанностей, регистрируя их и могут передать им некоторые из своих полномочий на (?) договорной основе и путем финансирования этих органов.

Независимость *махаллинских советов* от центральных органов власти, или отсутствие таких, варьируется в зависимости от района. Члены *махалли* - это уважаемые лидеры сообщества, которые не должны быть младше восемнадцати лет. Все члены *махалли*, опрошенные в этом исследовании, оказались старше сорока лет. Влияние сообщества часто связано с религиозностью населения, и религиозные лидеры часто служат в комитетах *махалли*. Некоторые опрошенные председатели *махали* в Исфаре, Худжанде и Вуругхе утвердили ежегодные процедуры избрания председателей, которые предусматривают выдвижение и голосование со стороны членов сообщества. За исключением некоторых районов Согдийской области (Чаркух, Исфара, Пенджикент, и Воругх), члены *махалли* были признаны согласованными с должностными лицами *джамоатов* и *хукуматов* и,

таким образом, неофициально одобрены со стороны центральных органов власти. Респонденты выразили недоверие к махаллям, подозревая, что они были аффилированы с правительством, и озвучили сомнения относительно желания махаллей приоритезировать потребности сельских жителей.

Сомнительная природа *махалли*, конечно, зависит от района и отдельных лиц, которые являются членами *махаллинских комитетов*. В Таджикистане есть области, где кажется, что *махалли* действуют независимо от правительства.

Неудивительно, что в тех районах, которые страдают от более низких уровней государственного влияния и финансирования, *махалли* имеют больше полномочий и берут на себя обязательства, невыполнимые правительством. В таких политически изолированных областях, как Гарм и Исфара, считается, что регионы относятся положительно к исламским оппозиционным движениям, и ввиду этого *махалли* имеют большую легитимность, чем центральное правительство. Как выяснилось в ходе интервью с членами *махалли*, они выполняют такие задачи, которые не выполняются государством, особенно в плане оказания основных необходимых услуг жителям сельской местности. Несколько лидеров *махалли*, которые были опрошены в ходе интервью в Исфаре, к примеру, отметили, что они создали свою систему налогообложения, которая независит от государственной. Членов *махаллинского сообщества* просят платить номинальный налог каждый месяц в поддержку наиболее важных услуг, которые правительство не сумело обеспечить. К ним относятся такие услуги, как водо- и энергоснабжение. Участники интервью говорили, что эти *махаллинские советы* не только более доступны, но также и более отзывчивы к их нуждам.

Интервью, проведенные в Шартузе - территории, которая является стратегически важной для центрального правительства ввиду высокого производства хлопка - выявили серьезные подозрения жителей в отношении местных учреждений. Участники фокус-групп, которые проводились в Шартузе, высказали недоверие к *махаллинским советам* и отметили, что члены совета отвечают прежде всего на потребности органов власти, а потом уже решают нужды общины, или же они просто слишком слабы для эффективного разрешения проблем сообщества.

2.2 Отношения между Махаллями, Джамоатами и Хукуматами

Основываясь на обсуждениях в фокус-группах и интервью, проведенных в рамках данного исследования, можно сказать, что подавляющее большинство гражданских конфликтов в Таджикистане разрешаются в иерархическом порядке. В начале они решаются неофициальными органами, а если их невозможно разрешить на местном уровне, только после этого обращаются в суд. Если спорный вопрос невозможно урегулировать в узком или расширенном кругу семьи, тогда обращаются за советом к местным старейшинам и религиозным лидерам в селе. Следующим этапом является обращение за помощью в местный *Махаллинский совет*, а уже потом

стороны конфликта обращаются в *Джамоат* района. *Джамоаты* – это местные органы государственной власти, которые признаются Правительством Республики Таджикистан в рамках Закона о самоуправлении в городах и селах.

Статья 1 этого закона определяет их работу как "деятельность жителей города или села, осуществляемую под свою ответственность непосредственно или через органы самоуправления для решения социальных, экономических и культурных вопросов местного значения с учетом общественной пользы, национальных традиций и местных особенностей сообщества". *Джамоаты* несут ответственность за бюджеты городов, разработку и реализацию планов социально-экономического развития, организацию референдумов, поддержание общественного порядка и соблюдение законов, а также за осуществление надзора за местными социальными мероприятиями. *Джамоаты* также служат в качестве органов регистрации и выдачи вида на жительство наряду с оформлением документов на собственность. Кроме того они решают проблемы процедурного характера, такие как права на землю или воду. Если конфликты не могут быть решены на местном уровне, то их направляют в районный *хукумат*, который является местным органом государственного управления. Председатели *хукуматов* назначаются на должность и освобождаются от должности президентом, а, следовательно, они принадлежат к органам исполнительной власти. *Хукуматы* имеют обученных юристов, которые работают с клиентами до передачи дела в суд.

Этот иерархический подход рассматривается благоприятно, так как он обеспечивает гибкость и снижает нагрузки на институты правосудия на более высоком уровне путем вовлечения меньшего количества ресурсов для разрешения незначительных гражданских дел. Неофициальное урегулирование споров также исключает необходимость вмешательства со стороны суда, что, таким образом, позволяет разрешать конфликты с большей степенью конфиденциальности. Одним из негативных аспектов данных восходящих процедур, однако, является коэффициент отсева дел, которые не дойдут до суда.

2.3 Участие женщин и молодежи в Махаллинских советах, Джамоатах и Хукуматах

Хотя *Махаллинские советы*, *Джамоаты* и *Хукуматы* создаются для удовлетворения потребностей всего общества, доступ женщин и молодежи к местным органам государственного управления ограничен из-за различных социальных барьеров. Участие в этих органах управления в настоящее время далеко от того, чтобы называть его включительным. В местных комитетах преобладают пожилые мужчины, в то время как для женщин и молодых людей они в большинстве случаев закрыты, за исключением специализированных подкомитетов. Отсутствие возможности участия всех членов общества имеет очевидные последствия в справедливом разрешении споров.

Женщины редко занимают руководящие должности в местных институтах управления, а активистки, как правило, не имеют ощущимой власти для принятия решений. По данным Национального отчета о человеческом развитии, ПРООН за 2008-2009гг.⁶⁸, женщины занимают лишь 1/20 от высоких постов в городских и сельских администрациях в Таджикистане, что является снижением по сравнению с 1/10 в 2003 году. Отчет по правам человека за 2010 год, подготовленный Госдепартаментом США, говорит о том, что женщины составляют менее 30% представителей во всех ветвях государственной власти при том, что нет ни одной женщины-министра или посла:⁶⁹

Таджикистан имеет традиционные институты, такие как *Махаллинские советы*, которые являются национальными инструментами дипломатии. Они разрешают семейные проблемы и споры между соседями. Многие женщины-лидеры пользуются уважением. Они занимаются такими вопросами, как например планирование свадьбы. Но в *Махаллинских советах* женщинам нет места. Существует тенденция избирания в члены *Махаллинских советов* - мужчин, особенно мулл. Каждый район имеет мечеть и, как правило, избираются муллы из районной мечети. Женщины по-прежнему не могут занимать руководящие должности.⁷⁰

Каждый *джамоат* и *хукумат*, а также множество *Махаллинских советов* имеют подкомитеты по делам женщин и молодежи - структуру, унаследованную со времен СССР. Эти подкомитеты, как правило, не оказывают влияния на правовые вопросы, проекты развития, муниципальные бюджеты или другие вопросы, относящиеся к государственному управлению на более высоком уровне.⁷¹ Вместо этого они несут ответственность за социальные мероприятия и решение вопросов, касающихся женщин и молодежи. В интервью с руководителями *махаллинских советов* и *джамоатов*, использовали различные уровни образования и профессионального опыта для того, чтобы оправдать расхождения в гендерных ролях.⁷² Те женщины, которые в настоящее время являются служащими местных органов государственной власти – это женщины старшего возраста, получившие образование и принятые на работу в бывшее Советское правительство. Поэтому сложно представить, что существуют значительные различия в плане образования и профессионального опыта у старшего поколения таджиков. Интересно, что ни одна из десяти опрошенных женщин, нынешних членов *Махаллинских Советов*, *Джамоатов*, или *Хукуматов*, не входила в состав этих институтов в советский период. Две женщины,

⁶⁸ “Национальный отчет о человеческом развитии за 2009г.: Преодолевая барьеры: Мобильность и развитие людей,” Программа развития ООН, 2009, на http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2009_EN_Complete.pdf.

⁶⁹ “2010 Отчеты по правам человека: Таджикистан”, Госдепартамент США, от 8 апреля 2011г., на <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2010/sca/154487.htm>.

⁷⁰ Интервью с государственными служащими Таджикистана, г.Душанбе, 20 апреля 2011г.

⁷¹ Из того же источника

⁷² Двадцать восемь членов махаллей, джамоатов и хукуматов были опрошены в ходе интервью; из них 16 мужчин и 12 женщин.

бывшие председатели этих органов управления, участвовавшие в опросе, сейчас являются руководителями неправительственных организаций:

В прошлом я работала на должности председателя своей *махалли*, которая расположена в пятнадцати минутах от Шартуза. До гражданской войны я была очень активной, но потом из-за войны стало опасно работать руководителем нашей *махалли*. Несколько женщин, которые живут сегодня здесь, когда-то были председателями *махаллинских советов* и *джамоатов*. Сейчас женщины возглавляют все НПО в Шартузе. Мы работаем с 1999 года. Мы сами создавали эти НПО.⁷³

Мужчины-руководители *махаллей* и *джамоатов*, участвовавшие в интервью, выразили удовлетворение деятельностью подкомитетов по делам женщин и молодежи и уверенность в том, что они адекватно отвечают потребностям женщин и молодежи. Женщины-члены подкомитета также согласились, что данные структуры являются эффективными механизмами. Реакция на деятельность этих подкомитетов у участников фокус-групп была разнообразной в зависимости от регионов. Интервью, проведенные в Худжанде, Курган-Тюбе, Пенджикенте и Воругхе, говорят об общей удовлетворенности подкомитетами женщин и молодежи, в то время как респонденты в Чаркухе, Гарме, Исфаре, Шартузе были недовольны, указывая на различия в доступе к местным органам государственного управления и неравное обращение в зависимости от возрастного и полового признаков. Респонденты из Душанбе, как правило, не нуждаются в услугах данных подкомитетов.

Несколько НПО, работающих над привлечением женщин и молодежи в деятельность *махаллинских советов* и *джамоатов*, способствовали использованию механизмов для более широкого участия, включая квоты в демократических процедурах выборов. Несмотря на заметные истории успеха, которые были особо подчеркнуты НПО, работающими в районах Гарма и г. Худжанде, многие из этих случаев были о пожилых,уважаемых женщинах в обществе, посещающих заседания совета, на которых они все же оставались изолированными от мужчин-членов комитета. Несмотря на то, что им предоставляется возможность выразить свое мнение, похоже, что их взгляды не учитываются при принятии решений.⁷⁴ Концепция гендерного равенства не нашла широкой поддержки среди членов совета. Одной из мотиваций для открытия данных советов для нетрадиционных лидеров является перспектива получения ресурсов и поддержки со стороны НПО. Однако существует напряженность между сельскими Советами и НПО, так как эти организации способствуют инклюзивным мерам политики, которые в корне расходятся с социальными нормами, распространенными в сельских районах Таджикистана.

⁷³ Интервью с женщинами в прошлом -председателями *махалли*, Шартуз, 3 ноября 2011г.

⁷⁴ на основе анализа интервью, проведенных с 12 женщинами, которые сегодня и раньше были членами *махаллинских советов* и *джамоатов* и *хукуматов*.

Руководитель программы, работающий в международной неправительственной организации в попытке включить гендерные аспекты демократических процессов в деятельность махаллинских советов, говорил о трудностях в нахождении мест для собраний. В районе Исфара махаллинские советы часто собираются в мечетях. Женщинам запрещено заходить в мечети в соответствии с указом от 2004года, изданным Советом Улемов, что препятствует женщинам-членам махаллинских советов участвовать в таких собраниях. Женщины могут участвовать в собраниях махаллинского совета, связанных с гендерными вопросами, но исключены из общих собраний. Ирония заключается в том, что данный махаллинский совет согласился предоставить тридцатипроцентную квоту для женщин и молодежи, но эта квота не могла быть реализована из-за отсутствия соответствующего места для проведения собраний совета. Вовлечение молодых людей также ограничено, они обладают лишь небольшими возможностями для значимого участия в делах махаллинских советов.⁷⁵

Несмотря на то, что возможности для участия женщин и молодежи в махаллинских советах, джамоатах и хукумматах существуют, важно проверить, насколько они в действительности вовлечены и каким образом им позволяют участвовать. Участие ограничено по возрасту и гендерным ролям, что не влияет значительным образом на социальные изменения. Большее присутствие женщин в общественных советах может повлиять на социальное восприятие гендерных ролей. Однако не стоит полагать, что женщины, будучи на руководящих позициях, автоматически будут пропагандировать гендерное равенство или повышение прав маргинальных групп населения. Действительно, в большинстве случаев женщины занимают влиятельные позиции, придерживаясь традиционных норм, что дает возможность этим женщинам поддерживать «статус-кво», нежели выступать за перемены в обществе. Неясно, повлияет ли повсеместный отъезд отцов семейств на заработки в соседние страны на деятельность местных общественных лидеров.

3 Неформальные подходы к разрешению конфликтных ситуаций

Религиозные лидеры часто служат в своих общинах в качестве посредников, помогая поддерживать мирные отношения между членами сообщества и предлагая возможные пути разрешения конфликтов Неформальными лидерами в общинах называли членов махаллинского совета и религиозных лидеров, которые не являются взаимоисключающими. Махаллинские советы часто состоят из религиозных членов общины, поэтому те, у кого есть авторитет в селе, могут служить и как местные управляющие и религиозные власти. Эти лидеры пытаются смягчить конфликты, делая акцент на гармонии в общине, а не на правах отдельных граждан, что может ущемлять права маргинальных групп, таких как женщины и

⁷⁵ Интервью с женщиной-руководителем программы в международном НПО, Исфара, 12 октября 2014г.

дети, в процессе урегулирования конфликтов. В данной главе будут описаны положительные и негативные аспекты неформальных подходов в разрешении конфликтов, а также роли и ответственности неформальных лидеров.

3.1 Восстановительное правосудие путем использования местных подходов к разрешению конфликтных ситуаций

На территории всего Таджикистана широко используются традиционные подходы к разрешению конфликтов. В ходе интервью, которые проводились для данного исследования, выяснилось, что использование альтернативных механизмов стало еще более распространено с момента обретения Таджикистаном независимости в 1991г. Местные методы смягчения конфликтов варьируются от посредничества со стороны старейшин села и религиозных лидеров до организации консультаций *Махаллинскими советами*. Интервенции со стороны неформальных лидеров, как правило, рассматриваются в качестве первой инстанции урегулирования спорных ситуаций в иерархическом процессе разрешения конфликтов в Таджикистане. Эти механизмы являются важными, так как они обеспечивают необходимыми ресурсами таджикских граждан с ограниченным доступом или не имеющих знаний о том, как работает государственная система правосудия, а также тех, кто не может ввиду социальных ограничений обращаться к государственным институтам. Неформальные лидеры также занимаются урегулированием конфликтов, которые не попадают под юрисдикцию государства, такие как имущественные споры или споры по выплате алиментов между супругами, брак которых официально не зарегистрирован.

Разрешение конфликтов за пределами государства также позволяет решать спорные вопросы конфиденциально. Юристы из центров правовой помощи, которые участвовали в интервью, заявили, что первоначально они пытаются неофициально урегулировать конфликт между спорящими сторонами, иногда привлекая членов семьи для поиска оптимального решения:

Неофициальные методы применимы для урегулирования семейных вопросов. Семейные ценности играют важную роль в нашем обществе. Посредничество является очень полезным для таких случаев. Люди хотят, чтобы эти вопросы решались в их общинах, а не в суде. Люди, приезжающие в наши центры правовой помощи, специально просят помочь в разрешении семейных вопросов вне суда. Несколько лет назад мы начали предлагать посредничество через наши центры правовой помощи бесплатно. Но наши юристы не являются специалистами по мирному урегулированию, поэтому мы использовали тренеров из других стран бывшего Советского Союза. Наши юристы прошли обучение по международным стандартам, и в то же время они хорошо понимают и учитывают обычаи и традиции, характерные для Таджикистана. Также мы хотим обучить наших юристов исламскому праву.⁷⁶

⁷⁶ Интервью с мужчиной-директором местной организации по защите прав человека, Душанбе, 7 апреля 2011г.

Как упоминалось ранее, предварительным шагом в решении гражданского спора является использование неформальных лидеров или *махаллинских советов*. Если конфликт не может быть решен на уровне общин, он направляется в *джамоат*, а затем в *хукумат*, и только после этого – в суд. Потерпевшие стороны вначале обращаются за помощью к тем, с кем они знакомы лично и кто является членами *махаллинских советов* или религиозными лидерами. Эти неформальные лидеры являются влиятельными людьми и, как правило, в состоянии разрешить спор и предотвратить будущие конфликты. Решения, принимаемые членами *махаллинских советов* и религиозными лидерами, носят рекомендательный характер и не являются юридически обязательными, а конфликтные ситуации никак не регистрируются и не оформляются. Решения, принимаемые в отношении семейных или общинных конфликтов в небольших населенных пунктах, в большинстве случаев соблюдаются ввиду авторитетности неформальных лидеров. Споры, которые рассматриваются подобными лидерами, варьируются от скандалов соседей – из-за доступа к воде до вопросов домашнего насилия.

Разрешение споров на уровне общин в Республике Таджикистан имеет большое значение, так как оно уменьшает нагрузку на государственные учреждения и обеспечивает более эффективное исполнение решений по конфликтам, нежели в государственных судах. Местные подходы к разрешению конфликтов считаются более предпочтительными, поскольку неформальные лидеры более доступны, процесс разрешения споров знаком гражданам, и нет расходов, связанных с разрешением процесса. Также эти подходы способствуют гармонии в обществе, стимулируя примирение, а не карательное правосудие. Неформальные лидеры хорошо знают спорящие стороны и понимают сложности местных конфликтов. Более того, решения советов исполняются под давлением общества. Будущие конфликты зачастую предотвращаются авторитетом старейшин и соблюдением социальных норм со стороны членов общин. В этом смысле благосостояние общины намного важнее прав отдельных лиц.

3.2 Права личности в сравнении с гармонией общины

Процессы разрешения конфликтов, в которых принимают участия неформальные лидеры, являются одновременно включающими и исключающими. Процесс является более включающим, нежели судебное разбирательство, где судья выносит одностороннее решение в отношении дела. Но исключающим он является, поскольку женщины и молодежь, хотя иногда физически и присутствуют на самом процессе, как правило, исключены из процесса принятия решений и/или вынуждены соглашаться с решением старейшин, даже если оно не в их пользу. Решения по конфликтам – выносятся согласно патриархальным традициям, которые служат интересам мужчин, а не женщин и молодежи. Хотя общинные решения в большей степени ориентированы на потребностях обеих сторон и общины в целом, женщины находятся в ущемленном положении из-за патриархальных норм.

Однако из-за многих социальных и структурных барьеров, с которыми сталкиваются женщины в доступе к институтам правосудия, это может быть единственным практическим средством для урегулирования спорных вопросов. Женщины-респонденты описывали гендерную дискриминацию со стороны мужчин и женщин, членов их общин, в качестве зеркального отражения предвзятого мнения со стороны чиновников правосудия. Хотя решения, принимаемые неформальными лидерами, не обязательно могут быть более справедливыми, чем решения судов, учитывая дисфункциональное состояние системы правосудия и социальные последствия рассмотрения дела в государственном суде, все же возможно более прагматичным будет разрешение конфликтов и семейных споров, в частности, через неформальные каналы. Таджикистан является иерархическим обществом, где власть и авторитет вытекают из возраста, так что даже молодые люди могут оказаться относительно ущемленными в ходе таких интервенций. Стороны находятся под давлением со стороны старейшин, и им не рекомендуется идти против статуса-кво.

Первым мотивирующим фактором для обращения за помощью для урегулирования семейных споров является сохранение семьи, что необходимо для поддержания мирной обстановки во взаимозависимой общине. Правам граждан, по сравнению с интересами общины в целом, отдается низкий приоритет, что находится в резком противоречии с правовой базой Республики Таджикистан. Хотя многие законы Таджикистана, к примеру, такие, как Уголовный кодекс, были пересмотрены в последние годы в соответствии с международными стандартами в области прав человека, механизмы, обеспечивающие -объективное применение и реализацию этих законов, все еще ограничены. Именно по этой причине правовая база в Таджикистане не имеет большого значения для местных граждан.

3.3 Религиозные лидеры в качестве посредников

Для разрешения споров в кругу семьи и общин часто обращаются к религиозным лидерам, которые опираются на сочетание исламского права и норм обычного права в качестве руководства для разрешения конфликта. Исламское право в Таджикистане основано на принципах юриспруденции школы Ханафи. Все 28 религиозных лидеров, опрошенных в этом исследовании, отмечали, что мир и примирение являются одними из самых главных исламских ценностей, подчеркивая важность восстановления гармоничных отношений между общинами. Основная цель во время посредничества в спорах заключается в поддержке семьи, поэтому развод не рекомендуются.

Рустам⁷⁷ (используется псевдоним) является муллой из г. Курган-Тюбе, Хатлонской области. Он управляет мечетью в Вахше, поселении недалеко от Курган-Тюбе, и,

⁷⁷ Неформальные лидеры, с которыми проводились интервью для данного исследования, попросили, чтобы их имена не использовались в данном отчете. Поэтому все имена в данном отчете являются вымышленными.

помимо пятничных молитв, проводит также еженедельные встречи членов местной общины . В своем интервью он говорил об обязанностях мужчин и женщин, которые находятся в отношениях:

Ислам делает акцент на отношении между людьми. Они сталкиваются с проблемами в жизни, и мы говорим об этих проблемах. Я пытаюсь предупреждать конфликты и развод. Нам нужен прогрессивный ислам, но этого сложно добиться ввиду низкого уровня понимания исламской религии в Таджикистане. В исламе говорится, что мужчины и женщины должны жить в мире друг с другом. И те, и другие должны понимать свои обязанности перед друг другом. В Коране говорится, что мужчины должны жить в мире со своими женами и не должны бить своих жен. Те мужчины, которые почитают религию, прислушиваются ко мне, но некоторые все же не слушают. Религиозные лидеры стремятся разрешать такие проблемы.⁷⁸

Точно также Парвиз, мулла из Гарма, особо подчеркнул роли и ответственности обоих полов:

Я мулла из села, которое находится в двадцати минутах езды от Гарма. Я веду пятничные молитвы, а также являюсь фармацевтом. В своем селе я оказываю людям медицинскую и психологическую консультации. Я также заключаю браки, провожу церемонии похорон и помогаю людям в решении повседневных проблем. Я помогаю людям понимать их обязанности в соответствии с исламом. Если вы мусульманин, то вы должны осуществить «никах» и зарегистрировать свой брак. Семейным парам лучше регистрировать свои браки, так как в случае развода без регистрации брака женщина не имеет никаких возможностей.⁷⁹

Таджики, совершившие паломничество в Мекку также считаются уважаемыми членами общества и к ним часто обращаются за советом:

Я хаджи и работаю на складе. Я вернулся в Гарм в прошлом году после нескольких лет работы в России. Я работаю в общине и помогаю своим соседям. Меня научил Корану мулла в г. Курган-Тюбе. Каждый день я ходил на сбор хлопка, а также к мулле, который переводил религиозные писания на таджикский язык. Другие религиозные лидеры не знают Коран. Я хаджи, но никто не обращает на меня ни малейшего внимания, хотя я занимаюсь разрешением споров, которые не могут быть решены внутри семьи. Например, был конфликт между супружеской парой. Парень женился и уехал в Россию на два года. В семье были хозяйственные споры, но я нашел им решение. Когда я работал в Москве, я проводил много «никох» для таджиков, примерно от десяти до пятнадцати обрядов каждый год.⁸⁰

Духовные лидеры имеют разный уровень религиозного образования. Только семь из 28 опрошенных религиозных лидеров получили образование за рубежом, в частности в Египте, Иране и Пакистане. Ни одна из женщин не говорила об изучении ею ислама в другой стране, за исключением одной женщины-религиозного лидера, которая выезжала за границу для участия в религиозных конференциях и собраниях. Возможности для духовного образования были ограничены в бывшем СССР и по-прежнему жестко регулируются нынешней

⁷⁸ Интервью с муллой из Курган-Тюбе, 30 сентября 2011г.

⁷⁹ Интервью с муллой из Гарма, 21 сентября 2011г.

⁸⁰ Интервью, религиозный лидер-мужчина, Гарм, 20 сентября 2011г.

властью. Знания большинства религиозных лидеров включает в себя механическое запоминание Корана, некоторую знания о его толковании, а также базовое понимание исламского права. В результате отсутствия религиозных школ, нормы обычного права часто играют большую роль в разрешении конфликта, чем исламское право:

Религиозные лидеры заключают браки и разводы за пределами государственных органов. Они приобретают все большую власть, но остаются в неведении религиозного права, так как в течение 70 лет в СССР религиозного образования не было. Несмотря на это, люди слепо следуют за этими лидерами. В Таджикистане все еще существуют ограничения на религию, и организации не могут массово печатать и распространять материалы религиозной тематики, чтобы дать возможность людям знать о своих правах в соответствии с религиозным и светским правом. Они выдают нормы обычного права за нормы *Шариата*, но они не имеют доступа к информации. У нас даже нет электричества или радио в зимнее время.⁸¹

Женщин-религиозных лидеров, называют *бихалифа* или *бабиайтун*. Они дают советы и рекомендации другим женщинам и детям. За исключением Душанбе, участники фокус-групп и респонденты выражали уважение к *бихалифа* в каждом из районов, где проводились опросы, а в Согдийской области к женщинам-религиозным лидерам вообще относятся с высоким почтением:

Влияние *бихалифа* уменьшилось в последние годы, поскольку они не обладают необходимыми знаниями. Много лет назад было меньше *бихалифа*, но они были высокообразованными и знающими людьми. Мы привыкли читать книги на арабском языке и *бихалифа* обучали этому других женщин. Наше население по-прежнему доверяет *бихалифа* и следует их советам.⁸²

Правительственные ограничения на религиозное образование также оказало воздействие на деятельность *бихалифа*:

Бабиайтун изучали Коран. Существуют переводы и они обучаются тафсире [толкованию Корана]. Девушки раньше могли ходить в мечеть, но теперь они не имеют права учиться. *Бабиайтун* должны получить разрешение на преподавание от правительства, потому что им больше не разрешается преподавать у себя дома. Теперь они могут только проводить занятия в ханесефид [в общем центре].⁸³

Как и у их коллег-мужчин, совет *бихалифа* часто основан на нормах обычного права и дополняется отрывками из Корана или хадисами, а также стихами известных суфийских поэтов, к примеру, Хафиз. На основе интервью, проведенных с *бихалифа*, можно сказать, что их религиозное образование основано на механическом запоминании Корана и отличается от обучения толкованию

⁸¹ Интервью, Русская женщина – директор программы в международном НПО, в г. Душанбе, 2 сентября 2011г.

⁸² Интервью, *бихалифа*, Исфара, 12 октября 2011г.

⁸³ Интервью, две женщины – члены махаллинского совета, Вуругх 18 октября 2011г.

исламского канона. Они главным образом решают внутренние споры, а также предлагают консультации в других областях, таких, как здравоохранение и образование. Также они присутствуют на свадьбах и похоронах, но не выполняют обряды этих церемоний. Бибхалифа не преподают в медресе и не молятся в мечетях из-за религиозных правок Совета Улемов, запрещающего входить женщинам в мечети.

Камила является известной бибхалифа в Исфаре. Она работает в НПО, а также помогает советами нуждающимся женщинам и детям. Ее история схожа с другими историями таджикских женщин-религиозных лидеров, которые участвовали в интервью:

Моя мать и бабушка были бибхалифа. На протяжении моего детства, они помогали советами многим людям в их проблемах и подсказывали, как лучше поступить. Окончив университет, я стала учителем. Люди всегда спрашивают у меня совета. Ежедневно ко мне домой за советом приходило около пяти женщин. Я точно не знаю, почему, ведь у меня не было таких полномочий как у моих родителей. Эти женщины рассказали мне о своих проблемах.

Я препятствую разводам. Одним из недавних примеров этому является примерение мужа и жены, у которых было 12 детей. Жена хотела обратиться в суд за разводом, но я не позволила ей пойти туда. Я сказала ей быть терпеливой. У нее не было денег, и я нашла для нее работу в дехканском хозяйстве. Я виделась с ее детьми в школе и объяснила им ситуацию с точки зрения Ислама. Я сказал им, что их мать - святая и что они должны заботиться о ней. Я написала письмо в хукумат, в котором рассказала о ситуации этой женщины. Хукумат выделил ей квартиру. Пять или шесть лет спустя муж вернулся к жене и поблагодарил ее за терпение и за то, что она не написала на него заявления в суд. Теперь они помирились и женщина благодарна.

У нас есть такие мероприятия и встречи, где участвуют женщины, и бибхалифа должны присутствовать на них, чтобы давать советы. Некоторые используют неправильные слова, потому что они не понимают труды Саади и Хафиза. Трудно понять смысл этих стихотворений. Я прошу их не сердиться, когда я говорю им, что они используют неправильные слова, и прошу их давать надлежащие советы молодым девушкам. Девушки должны быть терпеливыми. Не нужно ломать семьи. Девушки должны прислушиваться к советам своих матерей.⁸⁴

Еще одна опрошенная бибхалифа работает с Исламской политической партией, которая находится в г. Душанбе. Когда мы спросили о ее роли в урегулировании конфликтов, она поделилась с нами своими взглядами на религиозную принадлежность женщин в Таджикистане:

Я работаю в течение двенадцати лет с этой исламской партией. Я создала и публикую периодический журнал для женщин, который освещает такие вопросы, как роль женщин в исламе, воспитание детей и другие образовательные темы. Я помогала управлять культурным центром [известный также как мечеть для женщин] в Душанбе, который был единственным местом, где женщины могли молиться. Люди также приходили сюда для того, чтобы пользоваться библиотекой и проводить беседы. Это было безопасное место, где

⁸⁴ Интервью с бибхалифой и сотрудниками НПО, Исфара, 12 октября 2011г.

можно было расслабиться и уйти от семейных проблем. Здание это было сожжено осенью 2010 года, и чиновники сказали, что пожар возник из-за неполадок с проводкой, хотя там никогда не было проблем с электричеством. Этот центр был местом взаимоподдержки и единства. Сейчас женщинам некуда пойти. Они заперты в своих домах, как это было прежде. Они одни, и потеряли надежду. Правительство регулирует религиозную принадлежность женщин, и Улем регулирует их религиозную принадлежность. Вот что значит быть женщиной в Таджикистане.⁸⁵

Существуют противоречивые мнения относительно того, увеличивается или уменьшается влияние религиозных лидеров. Хотя многие люди, опрошенные в Душанбе выразили опасение по поводу растущей роли ислама в некоторых частях страны, сами религиозные лидеры считали, что их влияние уменьшается в связи с ростом правительственные ограничений на религиозное самовыражение. Сотрудники НПО, как правило, обвиняют религиозных лидеров за многие проблемы, связанные с незарегистрированными браками и снижающийся социальный статус женщин, в то время как религиозные лидеры считают эти проблемы неспособностью государства защитить свой народ:

Влияние мулл уменьшается. Двадцать лет назад мы имели обыкновение просить мулл о помощи, но теперь правительство выгоняет мулл. У нас нет свободы вероисповедания. Наши традиции исчезают. Мальчики не могут даже войти в мечети и не изучают религию. Мы привыкли применять исламские правила для того, чтобы обеспечить мир и покой в семье, но теперь у нас нет этой традиции. В моем селе живет две сотни человек, но только десять из них ходят в мечеть. Они просят муллу о помощи, потому что мулла порой является единственным образованным человеком в селе. Теперь каждый решает свои проблемы самостоятельно. Через пять-десять лет религия изчезнет.⁸⁶

Другие респонденты видят прямую связь между повышением авторитета религиозных лидеров и неспособностью центрального правительства защитить своих граждан:

Роль религии возросла, а авторитет махаллинских советов снизился. Все больше людей тянутся к религии из-за недостаточного внимания со стороны правительства.⁸⁷

Историк из Душанбе списывает послабление власти и авторитета неформальных лидеров на раскол в социальном строе в результате гражданской войны и массовой трудовой миграции:

Традиционный общинный закон может существовать, только если существует соответствующий социальный порядок. Все разрушено. Старшие не имеют авторитета, а мужчины работают зарубежом. Нет никакого социального порядка, всюду царит беспорядок. Ни община, ни государство не могут защитить своих граждан. Пожилые люди не имеют никакого авторитета и не могут найти объяснения тому, что происходит... Патриархат

⁸⁵ Интервью с бибихалифой и заместителем председателя политической партии, г. Душанбе, 11 июля 2011г.

⁸⁶ Интервью с учителем-мужчиной, Гарм, 20 сентября 2011г.

⁸⁷ Интервью с мужчиной-таджиком, который работает директором международного НПО в г. Худжанде, 12 октября 2011г.

основывался на настоящей власти потому, что у мужчин были ресурсы, и женщины их слушались. Но сейчас патриархат не владеет такими ресурсами или властью. Патриархат больше не работает, так как он не способен никого защитить. Это привело к расколу в обществе. Ни государство, ни община не могут нас защитить.⁸⁸

4 Неформальные лидеры: Способствуют или препятствуют доступу к правосудию?

Как это описывается в предыдущих разделах, при разрешении конфликтных ситуаций жители Таджикистана, в первую очередь, обращаются за помощью к неформальным лидерам. Это происходит ввиду недоступности государственных учреждений и социальных норм, что удерживает их от обращения к органам правосудия. В то время как религиозные лидеры утверждают, что они предоставляют ценные услуги обществу, представители неправительственных организаций придерживаются мнения, что действия неформальных лидеров затрудняют доступ маргинальных слоев населения к правосудию.

Наиболее спорном вопросом является роль религиозных лидеров при заключении и расторжении браков без привлечения государственных учреждений. Незарегистрированные браки не закрепляются документами, необходимыми для подачи исков в суд, что ставит женщин и детей в особо уязвимое положение. Данный раздел посвящается действиям религиозных лидеров в отношении незарегистрированных браков и их неофициальных расторжений. Также в данном разделе рассматриваются дополнительные проблемы, связанные с незарегистрированными браками.

4.1 Незарегистрированные браки

Все больше таджикских пар предпочитают проводить только религиозную церемонию бракосочетания, или *никах*, и пренебрегают официальной регистрацией брака в государственных учреждениях. Одной из основных причин, из-за которой пары не регистрируют свои браки официально, является то, что у них отсутствуют такие необходимые документы, как свидетельство о рождении либо паспорт. Получение этих документов требует времени и денежных затрат. Если члены семей не рассматривают регистрацию как необходимость, пара не получит документы. Некоторые респонденты считают, что регистрация браков в государственных учреждениях не является обязательной, и что любой религиозный обряд бракосочетания автоматически признается государством. Браки с несовершеннолетними и полигамные браки, противоречащие законодательству Таджикистана, представляют собой еще одну причину того, что супружество не регистрируются.

⁸⁸ Интервью с мужчиной-таджиком, который работает историком, г.Душанбе, 25 сентября 2011г.

Интервью, проведенные с представителями правовых НПО, показали, что решение не регистрировать брак может быть преднамеренным со стороны мужа. Основную выгоду от регистрации брака получает жена, так как официальное подтверждение замужества дает ей право на взыскание алиментов и зардел совместного имущества в случае расторжения брака, которое в основном инициируется со стороны мужчин. В то время, когда количество разводов в Таджикистане увеличивается в основном из-за трудовой миграции, регистрация брака не входит в интересы мужа:

Наши мужчины выезжают за рубеж в поисках работы, так как здесь нет возможности трудоустройства. Почему браки должны регистрироваться через *джамоаты*? Мужчины хотят жениться [через *никах*] на женщине, только для того, чтобы кто-то следил за хозяйством во время их отсутствия. Когда они возвращаются из России, они обычно женятся на более молодых девушках, а первая жена остается ни с чем. Если брак зарегистрирован, жены имеют возможность бороться за свои права. Но женщины не знают о существующих законах и, если даже и знают, кто им поможет?⁸⁹

Существенным препятствием при регистрации браков является и тот факт, что процедурой регистрации брака и оформления имущества в *джамоатах* по традиции должен заниматься муж либо отец. Хотя женщинам юридически разрешается самим регистрировать браки и имущество, большинство жительниц сельских районов считают, что такие действия с их стороны является социально неприемлемыми. Во время фокус-групп выяснилось, что женщины чувствуют себя неуютно при посещении государственных учреждений.⁹⁰ Исключение составили женщины, чьи мужья работают за рубежом или вдовы:

Сейчас женщины могут сами обратиться за регистрацией, но если их мужья здесь, то они отправляют мужей. Некоторые люди смеются над нами, если мы обращаемся сами. Таким образом, мы можем идти в государственные учреждения, только когда наши мужья отсутствуют. Женщины пользуются большей свободой, когда их мужья отсутствуют, и могут делать все, что захотят.⁹¹

В соответствии с Законом о соблюдении национальных традиций и обрядов от 2007 года, перед проведением обряда *никах* муллы обязаны потребовать представления свидетельства о заключении брака, выданного государством. Несмотря на то, что 26 из 28 религиозных лидеров знают о существовании этого закона и соглашаются с важностью регистрации браков, с их стороны прилагается очень мало усилий для соблюдения данного закона. Несколько представителей духовенства (*муллы*) признались, что перед проведением обряда *никах* не требуют от пар свидетельства о заключении брака.

Духовные лидеры считают, что религиозный обряд является более важным, чем государственное признание брака. Некоторые представители духовенства подчеркнули свою роль в предотвращении разводов путем проведения

⁸⁹ Интервью, женщина, директор местного НПО, Шаартуз, 3 ноября 2011 года.

⁹⁰ Фокус группа, Гарм, 20 сентября 2011 года.

⁹¹ Ibid.

разъяснительных бесед перед свершением обряда *никах* и объяснением обязанностей будущих супругов по отношению друг к другу и членам своих семей. Такое разъяснение основывается на патриархальных нормах, которые включают в себя полное послушание со стороны жены и обязанности мужа обеспечивать потребности семьи. Муллы проводят эти беседы до церемонии бракосочетания в надежде, что это избавит молодоженов от семейных конфликтов, тем самым снижая вероятность будущих разводов и судебных разбирательств.

Еще одной серьезной проблемой является неофициальное расторжение брака, так называемый «тройной талак», когда муж три раза говорит жене, что разводится с ней. Несмотря на то, что данная практика не признается законодательством Таджикистана, она продолжает широко использоваться в народе, в результате чего брошенные женщины остаются без средств к существованию. Эта традиция стала настолько распространенной, что Совет Улемов в 2011 году издал фетву, осуждающую эту практику, и объявил этот обряд «тройного талака» незаконным в соответствии с таджикским законодательством и противоречащим исламским традициям.⁹²

Хаджи из Гарма подчеркнул роль религиозных лидеров в предотвращении супружеских ссор через разъяснение мужу и жене их обязанностей. Он также подчеркнул, что основной причиной семейных конфликтов в Таджикистане является материальный вопрос:

Перед проведением обряда *никах*, я встречаюсь с семьей. Сначала они проводят процедуру *никах*, и затем подают заявление на регистрацию брака. Если они не зарегистрируют свой брак, они не смогут получить документы на своих детей и будут иметь проблемы с государством. Проблемы внутри семей возникают из-за неправильного восприятия исламских традиций, и конфликты зачастую происходят из-за финансовых вопросов.. Девушка должна быть обеспечена всем необходимым, от оплаты труда до прав на совместное имущество, которое зачастую переходит в ведение свекрови. Обычно в течение первых шести месяцев после замужества у девушки нет особых трудностей. Родственникам жениха необходимо выплатить невесте 300 долларов США в начале обряда *никах*, а также, согласно традициям, от будущего мужа невесты требуют мяса, молока и дорогой одежды. Жених и его семья, в свою очередь, должны уважать невесту. В начале нет никаких конфликтов относительно жилья, питания, одежды. Проблемы начинаются позже, если жених выезжает на заработки за пределы страны.⁹³

Мулла Рустам из Курган-Тюбе также отметил важность проведения совместных бесед между семьями жениха и невесты перед проведением обряда *никах*:

Брачные договоры упоминаются в Коране, но, на практике, народ их не использует. В процессе совершения обряда *никах* существуют две стороны. Пары не понимают, что в их

⁹² «Религиозный орган Таджикистана издал фетву, запрещающую развод через текстовое сообщение», *Новостное агентство Центральной Азии*, 12 апреля 2011 года, <http://www.universalnewswires.com/centralasia/viewstory.aspx?id=3701>.

⁹³ Интервью, мужчина, религиозный лидер, Гарм, 19 сентября 2011 года.

жизни будут трудности, и через шесть месяцев начинаются проблемы. Муллы объясняют молодоженам, что совместная жизнь не бывает хорошей всегда, и что они должны поддерживать мир и согласие в своей семье. В исламе мужчина должен быть хорошим мужем, жена - терпеливой, и они вместе должны заботиться о детях. Все [супружеские] проблемы возникают из-за отсутствия заработка. Было бы лучше, если бы были возможности трудоустройства для женщин, в таком случае они были бы экономически зависимы от мужей. Сегодня очень много женщин осталось без мужей, и нет рабочих мест. Я бы хотел, чтобы браки были более крепкими.⁹⁴

Как юристы, так и религиозные лидеры отметили связь между трудовой миграцией и обрядом *никах*. По словам одного юриста из Гарма, «по окончании десятого класса мужчины уезжают на заработки за пределы страны. Они очень рано женятся, несмотря на то, что не знают будущих невест, потом разводятся. Мужчины получают Российское гражданство». ⁹⁵ Другой сотрудник НПО рассказал об «одноразовости» таджикских жен:

Большинство представителей духовенства знают о законе, но народ не хочет тратить на это время. Легче провести обряд *никах*... Повсеместной практикой является то, что мигранты женятся до отъезда из страны, чтобы кто-то помогал родителям. У них уже есть помощница в доме, так зачем регистрироваться? Если сын возвращается, есть вероятность, что он больше не захочет быть женатым. В таком случае жены превратились в расходный материал.⁹⁶

Очень важно признать пагубное воздействие массовой трудовой миграции на отношения внутри семьи и общины в целом, так как это является основной причиной множества правовых проблем, описанных в данном отчете. Таджикистан остается самой бедной страной бывшего Советского Союза и, в течение последних нескольких лет слабая экономика вынудила существенный сегмент работоспособного населения выехать за пределы страны, в основном на территории Российской Федерации, в поисках заработка. Примерное количество трудовых мигрантов варьируется по официальным данным от 730000 человек до одного миллиона (из общего населения в 7,3 миллиона).⁹⁷ По данным Всемирного банка, денежные переводы трудовых мигрантов на родину в 2010 году составили 2,3 миллиарда долларов США, что примерно равняется одной трети ВВП Республики Таджикистан.⁹⁸

Миграция имеет значительное влияние на состояние семей. Жены, оставленные мигрантами дома, являются наиболее уязвимыми, особенно когда муж решает не возвращаться домой или прекращает финансово поддерживать семью.. Ввиду

⁹⁴ Интервью, мулла, Курган-Тюбе, 19 сентября 2011 года.

⁹⁵ Интервью, мужчина, юрист, Гарм, 16 сентября 2011 года.

⁹⁶ Интервью, женщина, программный директор международного НПО русской национальности, г. Душанбе, 2 сентября 2011 года.

⁹⁷ «Таджикские мигранты отправили домой почти 2,3 миллиарда долларов США в 2010 году», Международная Организация Труда, 20 января 2011 года,

<http://www.ilo.org/public/english/region/eurpro/moscow/news/2011/0120.htm>

⁹⁸ Данная цифра учитывает только официальные переводы и конечно она намного повысится при учете неофициальных переводов.

ограниченного социального обеспечения со стороны государства, денежные переводы, получаемы от трудящихся в соседних странах мужей и отцов, составляют неформальную систему благосостояния уязвимых семей во всем Таджикистане. Принято, что муж обязан обеспечивать не только жену и детей, но также и своих родителей и других членов семьи, что приводит к конфликтам при распределении доходов. Обычно денежные переводы отправляются на имя родителей мужа, что ставит благосостояние жены в зависимость от их благосклонности. Женщины, которые сами получают денежные переводы, находятся в относительно лучшем положении, так как имеют возможность самостоятельно распоряжаться деньгами.. Трудовые мигранты вступают в брак с женщинами непосредственно перед выездом в Российскую Федерацию, чтобы обеспечить своим матерям помочь по хозяйству. Становится обычным делом, когда молодожены разводятся в течение нескольких лет, или когда муж, находящийся в трудовой миграции, женится на другой женщине, находясь за рубежом. Данная тенденция может быть одной из причин незарегистрированных браков, так как в интересы мужа не входит регистрация союза, который, вероятнее всего, распадется. В следствие этого трудовая миграция стала основной причиной разводов в Таджикистане.

Хотя трудовая миграция не является единственной причиной гражданских споров, которые рассматриваются в данном отчете, она имеет существенное влияние на структуру семейных отношений в Таджикистане. Отсутствие мужчин – глав семейства – привело к увеличению правовых споров, затрагивающих вопросы брака, их расторжения и регистрации имущества.

4.2 Полигамия (Многоженство)

В последние годы резко возросло количество домохозяйств, возглавляемых женщинами, что в основном объясняется массовой трудовой миграцией. Ответом на перекос в гендерном составе населения Таджикистана стали полигамные браки. Уголовным кодексом Республики Таджикистан многоженство запрещено, и, следовательно, у вторых жен нет правовой защиты, и они оказываются в особо уязвимом положении. В Уголовном кодексе Республики Таджикистан полигамия трактуется как уголовно наказуемое деяние. Мужчина, признанный виновным в заключении брака более чем с одной женщиной, может быть оштрафован или приговорен к двухлетнему тюремному заключению.⁹⁹ Официальная статистика о количестве полигамных браков отсутствует, но по примерным оценкам Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан, каждый десятый мужчина является многоженцем.¹⁰⁰ В Маджлиси Оли были направлены

⁹⁹Статья 170 Уголовного кодекса Республики Таджикистан гласит: «Двоеженство или многоженство, то есть сожительство с двумя или несколькими женщинами с ведением общего хозяйства, наказывается штрафом в размере от одного до двух тысяч показателей для расчетов или исправительными работами на срок до двух лет либо ограничением свободы на срок до пяти лет» «Полигамные браки в Таджикистане», отчеты Института войны и мира, 13 декабря 2011 г., <http://iwpr.net/node/48038>.

предложения, нацеленные на упорядочение и легализацию многоженства, однако, эти предложения поддержки не получили. Легализация полигамных браков остается чрезвычайно спорным вопросом, и вследствие отсутствия механизмов обеспечения защиты прав личности легализация такой практики едва ли окажется для женщин справедливой.

Интервью с работниками кризисных центров показали, что помимо отсутствия в полигамных браках правовой защиты жен, многоженство оказывает на них и существенное психологическое воздействие, что выражается в более высоких цифрах случаев домашнего насилия, депрессии и самоубийств. Первые жены в полигамных браках зачастую чувствуют свое бессилие, однако, они не в состоянии разорвать эти браки, даже если им известно о намерении своего мужа взять другую жену. Из-за тяжелой экономической ситуации в Таджикистане и отсутствия возможностей выйти замуж повторно, первые жены не хотят давать разрешения своим мужьям брать вторую жену, опасаясь развода. Иногда вторые жены подвергаются насилию и преследованию со стороны первых жен:

Полигамный брак скрепляется никохом. Женщины вынуждены соглашаться из-за отсутствия лучших вариантов. Они впадают в отчаяние. Им известно, что это незаконно, но ведь их никто не заставляет. Органы власти проводят политику невмешательства. Полигамные браки выгодны власти, потому что нуждающихся женщин становится меньше. Первый брак заключается очень рано, в молодом возрасте. Второй брак заключается, когда у мужа появляются деньги.¹⁰¹

Республиканские органы власти внимательно следят за проявлениями религиозных настроений, а случаи многоженства, разрешенные исламским правом, их интересуют гораздо меньше. Многоженство распространено как в городской, так и в сельской местности, и мужчины, имеющие более одной жены, очень редко преследуются в уголовном порядке. В дополнение к очень слабому соблюдению законодательства, запрещающего многоженство, приводить мужа в суд не в интересах первой жены:

Если женщина подаст в суд из-за многоженства, ее муж найдет другую жену. Мужа всего лишь оштрафуют. И в конце концов женщина останется без мужа, и ее семья разрушится. Это отрицательные последствия обращения в суд.¹⁰²

Первоначально полигамные браки рассматривались как способ поддержки разведенных или овдовевших женщин, которых осуждали, если они не выходили замуж повторно, но сейчас в полигамные браки вступают и молодые незамужние девушки. Некоторые респонденты назвали второй брак браком по любви, так как первую жену выбирает мать мужа. Парвина – 27-летняя женщина из Худжанда,

¹⁰¹ Интервью с женщиной-таджичкой, работающей программным менеджером в международной НПО, Худжанд, 11 октября 2011 г.

¹⁰² Интервью женщины-юриста из Таджикистана, проведенное местной НПО, Худжанд, 25 мая 2011 г.

работающая по проектам местного управления в международном НПО. У нее высшее образование, она говорит на нескольких языках и получает хорошую месячную зарплату. Он никогда не была замужем и недавно согласилась выйти замуж за Дильшода, парня из Душанбе, который находится в трудовой миграции в России. Они познакомились в Интернете, и после двух месяцев виртуального общения он сделал Парвине предложение. Позднее Парвина узнала, что у Дильшода есть жена в браке, устроенном родителями. Когда Парвину спросили, почему она согласилась быть второй женой, она ответила: «В Худжанде не осталось хороших и интеллигентных мужчин. Все уехали в Россию, и мой выбор ограничен. Дильшод может прокормить себя и свою жену, и поэтому я приняла его предложение». Когда-то полигамные браки были вариантом для овдовевших или разведенных женщин, но сейчас об этом задумались и незамужние женщины. Несомненно, что многие женщины, согласившиеся стать второй женой, не знают о своей юридической уязвимости. Тем не менее, в данном случае речь идет о женщине, которая не только знает закон, но и которая работает по программам управления, нацеленным на обеспечение равенства полов. Указанный пример свидетельствует о воспринимаемой необходимости вступать в такие отношения в целях обеспечения своей социальной и экономической безопасности.

Полигамные браки не заключаются без церемонии «никох», что свидетельствует о молчаливом согласии религиозных лидеров. 16 из 22 религиозных лидеров откровенно поддержали многоженство, заявив, что оно стало необходимостью из-за экономических трудностей, с которыми сталкиваются одинокие и разведенные женщины, а также из-за социального порицания незамужних женщин. Несколько мулл подчеркнули, что многоженство приемлемо лишь при определенных обстоятельствах, и что такая практика является лишь временным решением социальных проблем. Признав, что у женщин в полигамных браках и их детей правовой защиты нет, религиозные лидеры подчеркнули, что они действуют в качестве посредников, и их вмешательство в семейные разногласия в конечном итоге приводит к примирению и предотвращению разводов, после чего сама необходимость в правовой защите отпадает. До проведения церемонии никох мулла встречается с мужем для обсуждения его финансового положения, но при этом какого-либо особого внимания равенству женщин не уделяется. Очевидно, что главным обоснованием для такого явления является экономическая безопасность, а эмоциональная поддержка женщинам и их детям во внимание не берется.

Камол, мулла из Душанбе, работает преподавателем в Исламском институте. Обряда никох для полигамного брака он не совершал, но считает, что у незамужних женщин в Таджикистане есть несколько вариантов. Эта точка зрения среди мужчин-респондентов доминировала:

Многоженство разрешается в исламе на определенных условиях, и в Таджикистане эти условия существуют. После войны социальная инфраструктура разрушена, и миграция приводит к значительной нестабильности. У женщин нет поддержки и мало возможностей

для заключения хорошего брака. Если у мужчины хорошая зарплата, и он может обеспечить удовлетворительное содержание нескольких жен, почему мы не можем практиковать многоженство? Это нужно не для мужа, а для защиты женщин и детей.¹⁰³

Другой мулла, преподающий в том же самом Институте в Душанбе, согласился с ним, добавив: «Многоженство отвечает интересам женщин. Если одинокие или разведенные женщины не замужем, то они будут одиноки, и им нельзя будет вступать в отношения с мужчинами».¹⁰⁴ Мулла из Курган-Тюбе говорил о чувствах жен, состоящих в полигамном браке:

У богатых мужчин больше одной жены, и жены им благодарны. Если жена умирает, то многие женщины хотели бы заменить ее. Эти женщины благодарны за то, что, по крайней мере, у них будут дети, рожденные в браке. Если о второй жене не проявляют заботы, то мы просим мужа развестись с ней, чтобы она могла найти себе работу. Но затем он больше не может ее контролировать.¹⁰⁵

Юрист, работающий в кризисном центре в Душанбе, выразил сомнение, что религиозные лидеры предотвращают насилие в полигамных браках:

Муллы не запрещают многоженство, а просят мужчин обеспечить обе семьи. Муж должен спросить разрешения у первой жены, прежде чем взять вторую, но обычно этого не делается. В наш центр за помощью обращается много вторых жен. У них есть только никох. Их дети носят фамилию матери.¹⁰⁶

Интервью с бибихалифами (*учительницы девочек в духовной школе*) показали, что обычно они против практики многоженства, сославшись при этом на эмоциональный разлад внутри семьи. Бибихалифы согласились с тем, что при определенных условиях исламом такая практика разрешается, и равное отношение ко всем женщинам обеспечить трудно, и что неравенство проявляется в депрессии и насилии между женами. Камила, бибихалифа из Исфары, регулярно дает советы, направленные против многоженства в Исфаре. Трудовая миграция оказывает большое воздействие на этот район:

Некоторые женщины без денег, однако, у их мужей есть вторая жена. Они не могут обратиться в суд, потому что у них нет на это денег. Я помогаю им заполнить заявления в суд на получение алиментов. Я считаю, что мужчины не должны этого делать. Женщина, которая хочет быть второй женой, должна подумать об этом и сдерживать себя. Она должна любить себя и не выходить замуж.¹⁰⁷

В *махалле*, *джамоате* и *Хукумате* отрицают существование многоженства в их районах. И лишь один работник *джамоата* признала, что такая практика в их местности существует:

¹⁰³ Интервью с муллой, Душанбе, 30 ноября 2011 г.

¹⁰⁴ Интервью с муллой, Душанбе, 30 ноября 2011 г.

¹⁰⁵ Интервью с муллой, Курган-Тюбе, 30 ноября 2011 г.

¹⁰⁶ Интервью с директором кризисного центра, Душанбе, 28 сентября 2011 г.

¹⁰⁷ Интервью с бибихалифой, Исфара, 18 октября 2011 г.

Мы стали ближе к муллам, особенно за последние два года. Мы работаем вместе с муллами. Между законодательством Таджикистана и исламским правом, конечно же, есть различия. Но мы все мусульмане. Если кто-то умирает, то семья, конечно, сначала пойдет к мулле, а потом в *джамоат*. Мы просим мулл не совершать никох с целью заключения полигамного брака. Однако нам известно, что некоторые люди все равно совершают никох с этой целью. Мы пытаемся нормализовать ситуацию. Мы спрашиваем у мулл их мнение. Наша страна не исламская республика, однако, муллы считают, что исламская. Они говорят, что иметь двух или трех жен разрешается.¹⁰⁸

Несмотря на то, что многоженство запрещено законом, оно, по всей видимости, социально приемлемо обществом. Закон противоречит тому, что люди считают справедливым, и поэтому закон не соответствует мнению общества. В настоящее время многоженство оправдывается трудовой миграцией, но если экономическая ситуация улучшится, то будет ли положен конец такой практике?

4.3 Заключение браков с несовершеннолетними

Законодательство Таджикистана разрешает мужчинам и женщинам вступать в брак с 18 лет. Однако браки несовершеннолетних распространены по всей стране. Молодые люди, которым не исполнилось 18 лет, могут вступить в законный брак, если они обратятся с заявлением в местный Хукумат, который в свою очередь соберет комиссию, чтобы определить, есть ли у пары убедительная причина для заключения столь раннего брака. Брак несовершеннолетних является основной причиной отсутствия официальной регистрации браков.

В бедных семьях на девочках смотрят как на экономическое бремя, и ранние браки означают, что семье больше не нужно кормить своих дочерей, обеспечивать их и предоставлять им место в доме. Ранний брак частично является следствием бедности и, учитывая не самое лучшее состояние экономики и гендерную дискриминацию при найме на работу, у семей очень мало стимулов поддерживать дочерей, желающих получить высшее образование до брака. Тревожная тенденция, связанная с браками несовершеннолетних, заключается в том, что девушки не заканчивают обучение. Доступ таджикских девочек к образованию осложняется уже в средней школе. В старших классах и высших учебных заведениях Таджикистана наблюдается значительный гендерный перекос.¹⁰⁹ В сельской местности из-за плохих условий обучения и экономических трудностей уже в 9-м классе девочки повсеместно бросают школу. Семьи вынуждены тратиться на образование своих детей, в том числе на покупку формы и аренду учебников. Кроме этого, надо дарить подарки учителям, получающим очень маленькие зарплаты. Из-за ограниченности ресурсов семьи сознательно принимают решение давать образование мальчикам, а не девочкам, потому что образование девочек считается непрактичным вложением средств. Когда девочки вступают в период полового созревания, родители забирают

¹⁰⁸ Интервью с председателем подкомитета женщин и молодежи, Чорку, 18 ноября 2011 г.

¹⁰⁹ Интервью с женщиной-иностраницей, работающей на должности юриста в международной НПО, Душанбе, 5 октября 2011 г.

их из школы, опасаясь, что в школе они могут вступить в запретные отношения с одноклассниками и лишить себя шансов на замужество. Одна из бибихалиф, работающих в Чорку, является влиятельным и красноречивым сторонником образования для девочек:

Я работаю в Чорку, небольшом городке вблизи Исфары, и здесь при достижении полового созревания девочек сразу же забирают из школы. Родители боятся слухов о своих дочерях, потому что потом им будет нелегко выйти замуж. Я сторонница образования детей. Я веду занятия на религиозные темы у себя на дому, что дополняет школьное образование девочек. Но этого все равно недостаточно, и поэтому девушки материально зависят от своих мужей, которые уходят от них к женщинам в России.^{no}

Большинство семей, особенно в сельской местности, хотят выдать замуж своих дочерей за относительно богатого мужа из хорошей семьи. Однако родня со стороны мужа считают девушку постарше и хорошо образованную помехой. Предполагается, что невестка будет жить с семьей мужа, а хорошая жена должна быть послушной и уважительной и помогать свекрови по дому. Невестка постарше и образованная может не подчиняться традиционным нормам поведения, потенциально угрожая гармонии семьи. Многие семьи, например, не хотят, чтобы их невестка работала где-то еще, кроме дома. Казалось бы, что семье не помешал бы дополнительной доход, но муж боится, что вне семьи его жена может встречаться с другими мужчинами. Такое мнение бытует во всем сегментах общества, вне зависимости от уровня образованности, достатка и региона. Такого рода обстоятельства приводят к экономической зависимости от мужа, и в случае развода жена остается без сбережений, пенсии и профессионального опыта.

Во время фокус-групп со свекровями женщины жаловались на изменение социальных норм в таджикской семье. Они говорили о неуважении невесток, которые больше не хотят жить в доме мужа или оспаривают указания свекрови. Они также жаловались на то, что невестки просят материальных ценностей, в том числе дорогую одежду, электронику и отдельные дома, что ведет к конфликтам. Оспаривание ролей в семье приводит к спорам между супругами, родителями и невестками. В общем обществе, каковым является Таджикистан, успех брака в значительной степени зависит от отношений родни мужа к его жене. Без их поддержки брак, несомненно, будет страдать.ⁱⁱ

Проинтервьюированные члены махалли и представители джамоата пытались отрицать браки несовершеннолетних в своих сообществах, хотя при этом они иногда признавали, что такие случаи имеют место в других регионах. Несколько членов комитетов по делам женщин и молодежи отметили, что местным органам власти известно о таких браках, однако, политическая воля, необходимая для вмешательства, отсутствует. В ходе обсуждения фокусной группы в Шаартузе одна

^{no} Интервью с бибихалифой, Исфара, 18 октября 2011 г.

ⁱⁱ Фокусная группа, Гарм, 20 сентября 2011 г.

бывшая председатель махалли заявила: «Люди не знают закона и выдают своих девочек замуж в 16 или 17 лет, и для этого они идут в джамоат, чтобы поменять дату рождения в свидетельствах о рождении или паспортах».¹¹² Обсуждение темы ранних браков в фокусной группе в Вахше также выявило проблемы с регулированием этой практики в махалле. Примечательно, что религиозных лидеров назвали союзниками браков несовершеннолетних:

В Вахше молодые люди не хотят, чтобы в махалле знали об их семейных проблемах, и поэтому жены не жалуются на притеснения. Большинство случаев, с которыми мы работаем в нашем центре, связаны с ранними браками. В семье мужа девушки сталкиваются с серьезными проблемами. Обычно они сами находят решение своих проблем, в том числе совершая самоубийства. Наши сотрудники идут в кишлаки. Мы работаем с муллами, которые решают проблемы с позиций ислама. В Хатлоне прислушиваются к мнению религиозных лидеров. В каждом кишлаке есть мулла. Женщинам нельзя ходить в мечеть, но они могут встречаться с муллами через нашу организацию.¹¹³

Все проинтервьюированные религиозные лидеры знают о том, что законодательство запрещает браки с лицами в возрасте до 18 лет, и никто не признался в том, что совершал обряд никох с несовершеннолетними. Все сотрудники НПО и кризисного центра назвали такой брак, узаконенный обрядом никох и повсеместно распространенной проблемой. Очевидно, что если браки несовершеннолетних лиц являются обычным делом во всем Таджикистане, то это означает, что такую практику поддерживают много мулл.

Бибихалифы единогласно высказались против браков несовершеннолетних, а также выразили обеспокоенность ситуацией с образованием девочек и экономической зависимостью жен от своих мужей.¹¹⁴ *Бибихалифы* в разных регионах, в том числе в Худжанде, Исфаре и Пенджикенте, стремятся преодолеть отрицательное отношение к образованию девочек, и при посещении родителей стараться отстоять право детей на образование. *Бибихалифы* организовали для девочек на дому курсы

¹¹²Фокусная группа, Шаартуз, 3 ноября 2011 г.

¹¹³ Фокусная группа, Курган-Тюбе, 30 сентября 2011 г.

¹¹⁴ По ряду причин таджикским женщинам трудно официально трудоустроиться, и поэтому они очень зависимы от своих мужей, которые обеспечивают семью. В сельской области, откуда родом большинство трудовых мигрантов, очень большая безработица и маленькие зарплаты по сравнению с зарплатами за рубежом. У женщин также нет образования или профессиональной подготовки, необходимой для получения на конкурсной основе такой работы, которой можно прокормиться. На их пути в Таджикистане возникает дополнительный барьер в виде гендерной дискриминации, и обычно их принимают только на «женскую работу», за которую меньше платят по сравнению с теми секторами рынка труда, где доминируют мужчины. Обычно это уборка, приготовление пищи, работа в сельском хозяйстве и прочий малоквалифицированный труд. В связи с этим женщинам трудно найти работу в формальном секторе, и даже если им удастся найти работу, им часто недоплачивают или платят меньше, чего недостаточно, чтобы поддержать их семьи. Если в семье и отец и мать являются трудовыми мигрантами, то их дети попадают в очень непростое положение.

религиозного образования и отметили сложности с продолжением занятий, особенно после принятия в 2011 г. Закона «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей». Закон предусматривает проведение в Таджикистане мониторинга за религиозным образованием детей в возрасте до 18 лет.

4.4 Имущество

После заключения брака женщина традиционно переезжает в дом родни мужа. Если затем она уходит от мужа или разводится с ним, то ее жизненное положение становится шатким. В Таджикистане существует система прописки. Закон не предусматривает смену прописки после заключения брака, и поэтому многие женщины остаются прописанными в доме своих родителей. Недавно вышедшие замуж женщины не прописываются в доме родни мужа либо потому, что она еще не знает своих законных прав, связанных с пропиской, либо потому, что семья мужа возражает против того, чтобы у жены было право на имущество семьи.

Женщины редко имеют имущественные права на дом и землю. Обычно имущество регистрируется на имя отца или мужа. Принятым в 2008 г. Законом «О регистрации недвижимого имущества и прав на него» совместная регистрация имущества допускается, но это зависит от официально зарегистрированного брака. В случае пар, которые заключили только религиозный брак, один супруг должен вписать другого супруга в имущественный документ. Право совместной собственности на имущество предоставляется автоматически, так оно приобретается в браке. Если имущество находилось в индивидуальной собственности одного из супругов до брака, то оно по-прежнему зарегистрировано на одного супруга, пока он или она не зарегистрируют его и на имя супруга. Совместная регистрация сельскохозяйственной земли повышает размер социального налога на имущество, что сдерживает процесс вступления в совместное пользование землей совместно с супругом.

В случае развода, для жен и детей в Таджикистане предусмотрена государственная защита. Например, в соответствии с законодательством жена имеет право на 50% общего имущества и совместно нажитого имущества. Но если брак не зарегистрирован, то ей придется доказывать совместное владение имуществом. Отсутствие официальной документации затрудняет оспаривание в суде имущества и других активов. Женщины, которых бросили мужья, или вдовы рассказывали о проблемах со своими родственниками мужского пола, которые пытались завладеть их имуществом.

Что касается сельского хозяйства, то на полях работают в основном женщины, в то время как мужчины руководят ими. Женщины, чьи мужья работают и живут в России, продолжают работать в дехканских хозяйствах и выполнять до возвращения мужа мужские обязанности. Следует также отметить, что работающих в хозяйствах женщин гораздо реже регистрируют в качестве работников, чем

мужчин, потому что чем больше работников, тем больший по размеру налог уплачивают руководители хозяйств. Руководители хозяйств должны платить налоги за каждого работника, что покрывает расходы на больничные листы и пенсионные выплаты. Учитывая низкие доходы, получаемые хозяйствами, и большие долги из-за семян и техники, регистрировать всех своих работников в официальном порядке не в интересах руководителей хозяйств. Если женщины-работницы официально в хозяйстве не зарегистрированы, это скажется на их пенсии по старости. С учетом того, что зарплата у них меньше, чем у мужчин, это еще больше усугубит экономическую нестабильность женщин:

Малоимущие женщины и дети вынуждены трудиться в хозяйствах, а у мужчин работа полегче. За каждый килограмм хлопка детям платят 5 или 10 драмов, но можно ли доверять весам? Их толком не кормят и не поят. Женщинам платят за работу не деньгами, а хлопком. Случай, когда у женщин есть земля, очень редки.¹¹⁵

Доступ женщин к местным органам власти по разным причинам ограничен, и без поддержки мужа или семьи женщинам трудно добиться регистрации. Судебное разбирательство без наличия соответствующей документации достаточно проблематично, и поэтому возможности женщины ограничены.

Обычно религиозных лидеров не просят быть посредниками в имущественных спорах. По этим вопросам за содействием обращаются в *джамоаты* и *Хукуматы*, где хранятся документы регистрации имущества:

Решить проблему законным путем очень сложно. Ее можно решить быстрее незаконным путем. Во времена СССР с сообществами работали уважаемые люди, которые решали все вопросы, которые сейчас решают *махалли*. Если у одного человека есть земля и все надлежащим образом оформленные бумаги, то другой человек берет землю без разрешения. Дело доходит до суда. Один дает взятку и даже без документов выигрывает дело. Уважение к *махаллям* и *джамоатам* давно исчезло. Сейчас все решают деньги.¹¹⁶

Респонденты в Шаартузе больше всего не доверяют *махаллям*:

В Худжанде *махалли* более организованы. Там больше знаний, в том числе о правах человека. В Хатлонской области ситуация хуже. Люди боятся *махалли*. В Худжанде у *махалли* есть полномочия решать все вопросы. В Шаартузе они не очень развиты, и у них нет знаний. *Махалли* в Шаартузе проблемы решают с семьями. Но решить проблемы с землей или хлопком они не могут. У нас есть только один инвестор, который контролирует все. У нас нет выбора. Если у нас возникают проблемы, связанные с землей или хлопком, то мы не обращаемся к *махаллям* или *джамоатам*, а идем к единственному инвестору.¹¹⁷

Аналогичные жалобы в ходе обсуждения с фокусной группой в Гарме были высказаны в адрес местных органов власти, которые оказались неспособны помочь с решением имущественных вопросов:

¹¹⁵ Интервью с директором-мужчиной местного НПО, Шаартуз, 3 ноября 2011 г.

¹¹⁶ Интервью с директором-мужчиной местного НПО, Гарм, 16 сентября 2011 г.

¹¹⁷ Фокусная группа, Шаартуз, 3 ноября 2011 г.

Если у нас нет воды или электричества, мы пытаемся решить эти вопросы совместно. Мы ни к кому не обращаемся. Иногда приезжает руководство Рашта и на встречах с нами обсуждают наши нужды, но мы все равно не верим властям. Нас поддерживают международные организации, а не государство. С нашими проблемами нам некуда идти! Мой муж несколько раз обращался за помощью к председателю джамоата после того, как с его дочерью развелся муж, и она осталась ни с чем. Председатель обещал дать землю, но не ничего не сделал.¹¹⁸

4.5 Домашнее насилие

Некоторые правовые вопросы, такие как незарегистрированные браки, сообщество считает проблемными, в то время как другие вопросы, такие как домашнее насилие, обычно таковыми не считаются. Все проинтервьюированные юристы НПО отметили, что домашнее насилие является широко распространенным и обычным делом в Таджикистане, однако, в ходе обсуждений с фокусными группами женщин и интервью с религиозными лидерами насилие в семье не была названа проблемой. Это может объясняться тем, что центрам правовой помощи становится известно лишь о небольшом количестве случаев домашнего насилия.

Иногда жертвами домашнего насилия могут становиться мужчины, однако, подавляющее число жертв этого вида насилия составляют женщины и дети. Женщин призывают быть терпеливыми и скрывать свои проблемы. Такие вопросы, как домашнее насилие, являются исключительно личным делом, а в провоцировании насилия часто обвиняют женщин. Насилие, направленное против жен, обычно исходит от мужа и свекрови. Насилие супруга часто оправдывается непослушанием невестки и невыполнением ею своих супружеских обязанностей, что часто создает в доме дисгармонию:

Проблемы в нашем кишлаке связаны с нашими детьми. После окончания школы юноши едут в Россию, а их молодые жены год или два ждут их возвращения. Они живут в семье мужа и начинают воевать с его родней. Жены не хотят, чтобы их мужья жили в России, и хотят жить одни, без родни мужа. Конфликты начинаются с отъездом мужа. Конфликты в доме начинаются из-за того, что невестки не уважают старших.¹¹⁹

Эти проблемы усугубляются, когда в семье не хватает денег:

В одном доме живет несколько человек, что ведет к конфликтам и разводу. Денежные переводы на содержание детей посылаются родителям мужа, однако, родня мужа делит деньги между собой и тратит их на себя. Жены не могут требовать, чтобы деньги присыпались им. Гарм беднее других регионов. Люди в основном живут на деньги, получаемые от трудовых мигрантов. 70% мужчин работают за пределами страны. Трудовые мигранты на короткое время приезжают домой, а затем уезжают.¹²⁰

¹¹⁸ Фокусная группа, Шаартуз, 20 сентября 2011 г.

¹¹⁹ Там же.

¹²⁰ Интервью с директором-мужчиной местного НПО, 20 сентября 2011 г.

О случаях домашнего насилия редко становится известно, потому что нормы поведения предписывают не говорить о таких вопросах открыто. В обществе принято винить жертву и бездействие органов власти. Проинтервьюированные юристы в центрах правовой помощи сообщили о том, что они редко получают жалобы на домашнее насилие. Насилие в доме считается второстепенным делом, и обычно о нем становится известно при разводах:

Женщины не жалуются на домашнее насилие. Это не соответствует местным обычаям. Если они жалуются на своих мужей, с ними разводятся. Эти женщины находятся в сильной материальной зависимости от своих мужей и нигде не работают.¹²¹

О случаях домашнего насилия нашим правовым центрам не сообщают, однако, о них становится известно во время консультаций по поводу развода. Открыто это не обсуждается, что объясняется распределением гендерных ролей и превосходством мужчин. Но в случаях домашнего насилия мы не можем ничего предпринять, потому что закон о домашнем насилии пока не принят.¹²²

По мнению многих экспертов, предлагаемый закон о домашнем насилии в части защиты жертв очень слаб. Этот закон не принят из-за отсутствия политической воли, несмотря на то, что первоначальный законопроект был написан в 2003 г. и впоследствии несколько раз менялся.¹²³ Уголовным кодексом Таджикистана физическое насилие запрещено. Тем не менее, без закона, конкретно нацеленного на домашнее насилие, жертвы не защищены и им не помогают. Более того, без закона против насилия в семье работники систем юстиции не будут серьезно относиться к этому вопросу, а широкая общественность не будет считать это преступлением.

Адекватных услуг поддержки пострадавшим от избиений женщинам в ходе трудного процесса предъявления обвинений мужу или члену его семьи в насилии не оказывается, что потенциально может привести к осуждению женщины со стороны ее семьи и сообщества. Существует также риск того, что у нее не будет защиты после предъявления обвинений:

У нас нет случаев домашнего насилия. Такие случаи не рассматриваются в судах. Женщинам следует обращаться в милицию, но в милиции заявления у них не принимают. Родственники уговаривают ее никуда неходить. Судам нужны специалисты в области семейного насилия. В Худжанде избили женщину, и она пришла в наш центр правовой помощи. Муж снова избил ее. Защиты нет.¹²⁴

Поступают также сообщения о том, что жертвы не чувствуют себя в безопасности, а в милиции им отказывают в защите после подачи заявлений. В Душанбе в ряде пунктов ОВД работают милиционеры-женщины, занимающиеся случаями

¹²¹Интервью с директором-мужчиной местного НПО, Гарм, 16 сентября 2011 г.

¹²²Интервью с директором-мужчиной местного НПО, Душанбе, 7 апреля 2011 г.

¹²³По результатам интервью с юристами, помогавшими в подготовке внесений изменений в закон.

¹²⁴Интервью с мужчиной-директором местного НПО, 25 мая 2011 г.

домашнего насилия, но за пределами столицы таких пунктов нет. Проинтервьюированные юристы в центрах правовой помощи также сообщили о повсеместно распространенных случаях, когда милиция отказывалась принять письменные заявления от жертв домашнего насилия, или когда по просьбе совершающих насилие мужей милиционеры уговаривали женщин вернуться домой и тихо решить свои проблемы:

В милиции часто отказываются регистрировать заявление. Они считают, что потом женщина заберет свое заявление. Много времени занимает оформление заявления, и милиция обычно не знает, как их хранить информацию или пользоваться компьютером.¹²⁵

Во время интервью милиционеры оправдывали это тем, что женщины - люди капризные, и они могут отказаться от своих обвинений, и поэтому заявления жертвы всерьез не воспринимаются. Снятие официальных обвинений является обычным делом, обычно в результате сильного давления в семье. Но даже если письменное заявление принимается, то впоследствии милиция занимается им мало. Обычно нарушитель предупреждается или платит штраф за административное правонарушение.

Жертвам домашнего насилия, имеющим доступ к центрам правовой помощи, представитель в суде может оказать бесплатную помощь. При поддержке организаций, оказывающих правовую помощь, жертвы получают реальный шанс выиграть дела о применении физического насилия. Однако при выполнении решения суда могут возникнуть сложности:

Мы обычно рассматриваем в центре до 200 случаев в год, и в 90% случаев дела решаются положительно. Суд выносит решение в пользу женщины, и 10% таких случаев направляют в Верховный суд. По большей части они решаются положительно. Даже если вопрос в суде решен положительно, то вынесение судебного занимает слишком много времени, или дело не рассматривается в суде вовсе, или же решение не выполняется, а для его выполнения требуется время. Что касается учебной поездки, то как и в случаях с алиментами, определить реальные доходы мужа будет сложно. Необходимы усилия, чтобы доказать регистрацию имущества, но обычно это доказывается в браке. Бывают случаи, когда родители не позволяют своим дочерям возвращаться домой. Они просят их не позорить: «Ты больше не наша». Или же дочери ставят условия, когда она может вернуться, но при этом она должна оставить детей у родни мужа. Это приводит к слишком большим экономическим затратам.¹²⁶

Психологи кризисного центра в Душанбе фокусируются на вопросах социальной стигмы, с которой сталкиваются жертвы, когда они пытаются получить помощь:

Нашиими клиентами в основном являются девочки и молодые женщины из разных районов Душанбе, ставших жертвами домашнего насилия. У большинства этих женщин личные конфликты, возникшие из-за экономических и социальных проблем. Два наших сотрудника проводят мониторинг в двух районах. Люди обращаются в Центр, но не у каждого есть

¹²⁵Интервью с мужчиной-директором местного НПО, Гарм, 20 сентября 2011 г.

¹²⁶Интервью с мужчиной-директором местного НПО, Душанбе, 24 марта 2011 г.

возможность прийти в центр лично. Некоторым женщинам даже не разрешено покидать дом. Насилие дома является нормальным явлением. При попытке получить психологическую помощь люди сталкиваются с осуждением, и борьба с таким осуждением является первым шагом. Мы проводим примерно до 40 психологических консультаций ежемесячно. Большинство проблем (от 60 до 70%) связано с домашним насилием. Мы работаем с мужьями и стараемся не доводить дело до суда. Мы стремимся предотвратить ситуацию, когда мы должны идти в суд. Если дело доходит до суда, мы пытаемся добиться мирового соглашения. Мы пытаемся помочь женщине изменить себя, чтобы она чувствовала себя в обществе уверенно. Мы не решаем проблему сами, а просто помогаем женщине адаптироваться к ней, чтобы она могла взглянуть на проблему с другого угла зрения.¹²⁷

Сотрудники кризисного центра в Курган-Тюбе с сожалением рассказали об аналогичных случаях:

Домашнее насилие исходит от родителей, свекровей и мужей. У нас такой менталитет, что насилие дома - это нормально. Мальчиков посыпают в город или учиться, а к девочкам относятся гораздо строже. Женщина, жертва домашнего насилия, сначала идет к проверенному другу, родственнику или соседу. Если проблемы у нее дома, то всем она об этом не расскажет. Ее отчитают за то, что она выносит сор из избы, и к ней будут плохо относиться. Есть сильные женщины, которые приходят в центр. Но если она расскажет о своих чувствах своей семье, ей скажут, что она не права, и после этого она совершил самоубийство. Одна девушка вышла замуж по любви. Когда они перешла жить в дом мужа, его младшая сестра невзлюбила ее и стала оскорблять ее. Она забеременела, и пошла к своим родителям, но они не позволили ей остаться. Муж был в России, и родня мужа продолжала издеваться над ней. Она совершила самоубийство. Есть статья за доведение до самоубийства, но она не применяется.¹²⁸

Проинтервьюированные в ходе данного исследования неформальные лидеры единогласно согласились, что их основная задача при разрешении конфликтов – это сохранение семьи, и благодаря их посредничеству семейные разногласия разрешились мирно. Жители махалли, религиозные лидеры (как мужчины, так и женщины) достаточно единодушны в своем отношении к домашнему насилию. Отдельное проживание и развод являются абсолютно последним средством, и семьи, где происходят серьезные конфликты, призывают к решению этих вопросов. Мужчин просят сдерживаться, а женщин быть терпеливыми. К сожалению, из-за повсеместного распространения домашнего насилия обычно оно не считается даже проблемой, и, конечно же, не преступлением. Более того, самая распространенная реакция на насилие – обвинить саму жертву или поставить идею сохранения семьи выше потребностей жертвы. Это свидетельствует о том, что семья и сообщество ставятся выше прав личности, и женщине отказывают в ее правах.

¹²⁷Интервью с мужчиной-директором местного кризисного центра, Душанбе, 28 сентября 2011 г.

¹²⁸Статья 109. Доведение самоубийства, Уголовного кодекса Республики Таджикистан гласит: (1) Доведение лица до самоубийства или покушения на него путем угроз, жестокого обращения или систематического унижения человеческого достоинства потерпевшего, наказывается лишением свободы от трех до пяти лет; (2) То же деяние, совершенное в отношении лица, находившегося в материальной или иной зависимости от виновного, либо совершено по отношению к несовершеннолетнему, наказывается лишением свободы на срок от пяти до восьми лет.

Подчеркивая, что развод должен быть последним средством, даже в случаях домашнего насилия, некоторые муллы отметили, что есть ограничения в отношении того, когда и почему насилие дома может быть оправдано:

Существуют религиозные правила. Если кто-то ругается со своей женой, то Бог за это наказывает. Однако в Коране написано, что если украдет жена, то муж должен разобраться с этим. Если жена совершает поступки, противоречащие исламу, то муж должен разобраться с этим. Но если жена поступает в соответствии с правилами, то муж может ее не трогать.¹²⁹

Некоторые НПО, работающие с неформальными лидерами, пытаются изменить отношение сообщества к домашнему насилию. Инициатива НПО, например, поощряет мулл участвовать в кампаниях по повышению осведомленности о домашнем насилии, поднимать эти вопросы во время пятничной молитвы и наблюдать за деятельностью групп сообществ, оказывающих поддержку мужчинам. Однако сотрудники тех же самых НПО признались, что они не верят, что религиозные лидеры действительно хотят бороться с домашним насилием. Даже если религиозные лидеры не очень стремятся заниматься этой работой, то повышения уровня информированности о том, что домашнее насилие противоречит международным стандартам в области прав человека, представляет собой первый шаг по изменению отношения к этой практике:

Мы работаем с религиозными лидерами, и мы не можем утверждать, что они на 100% против домашнего насилия или полностью на нашей стороне. Они религиозные лидеры, а не защитники прав женщин. Но им выгоднее хотя бы немного поддерживать нас, чем быть против нас. Религиозных лидеров очень уважают. Без них мы не сможем получить доступ к мужчинам, совершающим насилие в отношении своих жен. Религиозные лидеры-последователи салафитов, в значительно большей степени отрицают права женщин, что влияет на восприятие домашнего насилия. Они не считают женщин за людей.¹³⁰

На пути борьбы с домашним насилием есть ряд серьезных барьеров, и самая большая трудность заключается в том, чтобы добиться повсеместного признания, что домашнее насилие является нарушением прав человека и преступлением.

5 Заключение

Права, гарантированные гражданам Таджикистана отечественным и международным правом, невозможно реализовать из-за многочисленных организационных проблем в действующей системе правосудия в полном объеме. Дисфункциональное состояние судов, а также распространенное в обществе неодобрительное отношение к судебной системе привели к зависимости при

¹²⁹Интервью с муллой, Гарм, 20 сентября 2011 г.

¹³⁰Интервью с менеджером программы, работающим в международной НПО, Душанбе, 2 сентября 2011 г.

решении правовых конфликтов от неформальных лидеров. Растущие возможности неформальных лидеров напрямую зависят от неспособности республиканских органов власти обеспечить граждан равным и справедливым доступом к правосудию. Неформальная юстиция играет важную роль, потому что гражданам Таджикистана она предоставляет услуги по разрешению конфликтов, имеющим ограниченный доступ к государственной системе правосудия или не владеющими о ней знаниями; однако, во многих случаях разрешение конфликтов происходит за счет прав человека.

Международные доноры и НПО среагировали на эти барьеры, в основном сосредоточившись на правовом обучении и программах правовой помощи, что основывалось на предположении, что граждане Таджикистана не обращаются за справедливостью в суды из-за низкого уровня правовой осведомленности. Этот фактор действительно существует, однако, выводы в настоящем отчете отражают и другую сторону медали. Повсеместно распространенное мнение о том, что семейные конфликты не должны обсуждаться за пределами дома, а также последующие социальные последствия публичного рассмотрения частных вопросов в судах являются существенными препятствиями для обращений к формальной юстиции. Решение решить конфликты официально и отстоять свои права часто не соответствует месту этого человека в семье и сообществу. У лиц, обращающихся к формальной судебной системе, есть поддержка и понимание со стороны членов семьи и сильные адвокаты. К системе правосудия обычно обращаются в последнюю очередь. Это относится почти ко всем респондентам, участвующим в исследовании, независимо от их образования, социального статуса и местожительства. К неофициальным способам прибегают не все социальные группы, а в основном сельские жители и лица, не имеющие денег или возможности обращаться к системам правосудия.

Инициативам по реформированию систем правосудия следует сосредоточиться на практических вопросах граждан Таджикистана, понимая, что решение не рассматривать дело в суде, а также широко распространенные нарушения определенных законов, являются осознанной реакцией на тяжелые социальные условия. Основное внимание в рекомендациях этого отчета уделяется простым и практичным способам улучшения защиты прав более уязвимых групп населения.

6 Рекомендации

Для НПО, занимающиеся в Таджикистане юридическими вопросами:

1. Пересмотреть программы правовой осведомленности:

Многие программы по обеспечению в Таджикистане верховенства закона разработаны на основе предположения, что нарушения закона или принятые решения не рассматривать дело посредством судебной системы правосудия

объясняются невысоким уровнем правовой осведомленности. Такое предположение не принимает во внимание, что широко распространенные нарушения определенных законов часто совершаются сознательно, что представляет собой практический ответ на непростые социальные условия. Например, религиозным лидерам хорошо известно, что многоженство законодательством Таджикистана запрещено, но они продолжают совершать никох при создании таких союзов, потому что многоженство является единственной возможностью устроить свою жизнь для растущего числа незамужних и разведенных женщин Таджикистана. В противоположность простому фокусированию на повышении уровня осведомленности о преступном характере таких действий, необходимо направить усилия не только на выявление и решение коренных причин, но и на способы защиты интересов тех, кто в таких обстоятельствах становится уязвим. Программы правовой осведомленности должны быть уточнены и предусматривать практические и культурно приемлемые меры реагирования на незарегистрированные и полигамные браки, конфликты из-за имущества, алименты после развода, а также домашнее насилие. Необходимо заново пересмотреть предположения о потребностях маргинальных групп Таджикистана, чтобы разработать такие программы, которые эффективным образом могли бы решать практические проблемы уязвимых групп.

Здесь возникает много этических вопросов, и НПО следует предоставить возможности для проведения критических обсуждений по спорным юридическим вопросам. Какова роль НПО, занимающихся правовыми вопросами, в отношении многоженства? Женщина в полигамном браке, несмотря на неравенство в действиях и отсутствие правовой защиты, находясь в браке, получает экономическую и социальную поддержку. Следует ли НПО рекомендовать уголовное преследование мужа, что может привести к тому, что кормилец семьи сядет в тюрьму и / или заплатит солидный штраф? Каков наиболее эффективный способ защиты женщин и детей от полигамных браков, одновременно пытаясь предотвратить многоженство? Кампании по правовой осведомленности играют важную роль, и, тем не менее, их нужно пересмотреть, чтобы комплексным и оперативным образом решить проблемы уязвимых групп.

2. Включить в программы правовой помощи пункт об альтернативном разрешении конфликтов (АРК):

Значительным сдерживающим фактором при разрешении конфликтов через государственные органы является социальное давление со стороны сообществ, чтобы рассматривать дела семьи и сообществ без привлечения государственных органов. В некоторых конфликтах вмешательство неформальных лидеров может принести пользу, но гораздо чаще конфликты разрешаются за счет ущемления прав отдельной личности. Неформальные лидеры, не имея глубоких знаний о законодательстве Таджикистана, могут вступить в неумышленный конфликт с национальным законодательством и, тем самым, нарушить международные

стандарты в области прав человека. Потенциальным решением вопроса о сохранении неприкосновенности личной жизни семьи при разрешении конфликтов в соответствии с законом является оказание обученными юристами посреднических услуг.

Во всем Таджикистане уже создано несколько представительств правовой помощи и мобильных правовых клиник. Большинство из них управляются НПО. Обучение юристов вопросам АРК представляет собой низкозатратный вариант расширения доступа граждан Таджикистана к судебной системе. Многие юристы в клиниках правовой помощи действуют неформально, в качестве посредников для своих клиентов, и такой системный вариант является примером хорошего реагирования на нужды клиентов. В долгосрочной перспективе в Таджикистане можно будет проводить курсы АРК на юридических факультетах.

3. Создать больше возможностей для взаимодействия с религиозными лидерами:

Многие НПО вовлекают в свою работу неформальных светских, но по большей части обходят стороной религиозных лидеров. Учитывая роль и растущее влияние религиозных лидеров повышается, в частности в Согдийской области, очень важно привлечь и включить данную группу в инициативы гражданского общества. Интервью, проведенные с НПО, показывают существенный уровень недоверия в отношении религиозных лидеров и нерешительность при включении их в проекты. Сами религиозные лидеры чувствуют себя отвергнутыми официальными органами власти, лишенными прав и исключенными из гражданского общества. Необходимо поощрять поиск путей, которые помогут НПО и религиозные лидеры совместно работать над разрешением таких правовых проблем, как незарегистрированные браки, имущественные вопросы, а также домашнее насилие. Меры по повышению доверия, такие как обсуждения за круглым столом, могут стать первым шагом в установлении доверительных отношений между гражданским обществом и религиозными лидерами. Общественные организации поощряют налаживание отношений, так как считают, что у религиозных лидеров есть потенциал стать влиятельными защитниками социальных изменений в обществе.

Для международных доноров:

4. Инвестиции в исследование неформальных систем правосудия в Таджикистане:

О неформальных системах правосудия в Таджикистане написано очень мало. В ходе данного исследования выявлено значительное дублирование между формальной и неформальной системами правосудия, и неформальная система часто компенсирует недостатки в работе государственных органов. Повышение уровня осведомленности о том, как эти механизмы функционируют и взаимодействуют

друг с другом, может помочь в разработке политики по обеспечению верховенства закона, а также в реализации программ, направленных на удовлетворение нужд граждан Таджикистана. Исследования должны также уделить внимание возрастающему применению религиозного права. Многие респонденты, участвовавшие в данном исследовании, назвали регионы Таджикистана, где растет поддержка исламистским движениям, особенно в Ферганской долине. Исследования в области неформальной юстиции должны фокусироваться на растущем применении исламского и обычного права, а также полномочий религиозных лидеров.

Для Правительства Республики Таджикистан:

5. Создание правовой защиты для женщин и детей в непризнанных браках:

Данное исследование выявило, что большую часть юридически уязвимых слоев населения составляют женщины, состоящие в незарегистрированных браках, и их дети. В некоторых случаях браки не регистрируются намеренно, а в других случаях их не регистрируют из-за отсутствия законных оснований (то есть браки с несовершеннолетними и полигамные браки). На местах должны работать механизмы по защите прав жен и детей, особенно прав на имущество, алименты и поддержку детей. Необходимо разрешить возможность применения альтернативных стандартов для доказательства существования браков и отцовства. Одним из возможных решений может стать разрешение судов рассматривать документы подписанные свидетелями обряда никох, как доказательства брачных отношений. Что касается имущественных прав, то свидетели могут подписать документы, подтверждая период времени, в течение которого жена жила со своим мужем и/или родней мужа. Такие меры окажут содействие в защите интересов уязвимых женщин и предотвращении дальнейшей их виктимизации.

6. Принять закон о домашнем насилии:

Домашнее насилие еще не определено в Таджикистане как преступление. Физическое насилие является незаконным деянием в соответствии с Уголовным кодексом, но обвинение обидчика в причинении физического вреда не дает жертвам домашнего насилия защиту, в которой они нуждаются. Женщина, которая обвиняет своего мужа в физическом насилии, нуждается в защите, юридической поддержке, медицинском и психологическом лечении а также в приюте, в случае если семья не поддерживает ее решение. Предложенный закон о домашнем насилии, который в течение ряда лет лоббируется активистами по правам человека, предусматривает создание эффективной системы поддержки жертв. Возражения - правительства Республики Таджикистан в отношении принятия данного закона демонстрируют отсутствие у представителей власти приверженности к защите прав женщин и детей. Отказ от признания домашнего насилия как особого вида преступления подкрепляет достоверность идеи о том, что домашнее насилие

является частным делом, куда правительство не должно вмешиваться. Нежелание властей предоставить меры защиты женщин и детей, подвергшихся домашнему насилию, безусловно, усугубляет структурное насилие в системе правосудия и не стимулирует женщин обращаться за помощью в правоохранительные органы. Принятие этого закона не только обеспечит жертв защитой, но еще и создаст толчок для решения других аспектов домашнего насилия, включая экономическое и психологическое давление.

Мундарича

Мундарича.....	c.1
Муқаррароти умумӣ	c.2
Сохтори гузориш.....	c.6
Методология	c.7
1. Монеаҳо ба муассисаҳои давлатии адлия	c.8
1.1 Дастрасии занон ба муассисаҳои давлатии адлия.....	c.10
2. Муассисаҳои худидоракунӣ	c.11
2.1 Сохторҳои ғайрирасмии идоракунӣ	c.12
2.2 Муносибати байни маҳаллаҳо, ҷамоатҳо ва ҳукуматҳо	c.13
2.3 Иштироқи занону ҷавонон дар фаъолияти маҳаллаҳо, ҷамоатҳо ва ҳукуматҳо.....	c.14
3. Рӯйкарди ғайрирасмӣ ба ҳалли низоъҳо	c.17
3.1 Адолати тармимкунанда тавассути рӯйкарди маҳаллӣ ба ҳалли муноқишаҳо	c.18
3.2 Ҳукуқҳои инфиродӣ дар муқобили тавозуни ҷомеа.....	c.19
3.3 Пешвоёни динӣ ҳамчун миёнарав.....	c.20
4. Пешвоёни ғайрирасмӣ: Мусоид ё монеи дастрасӣ ба адолат?.....	c.25
4.1 Издивоҷи бекайд	c.26
4.2 Бисёрзаниӣ	c.30
4.3 Издивоҷи ноболиғон	c.35
4.4 Моликият	c.38
4.5 Зӯроварии хонаводагӣ	c.41
5 Ҳулоса	c.46
6 Тавсияҳо.....	c.48

Муқаррароти умумӣ

Дар байни ҳуқуқҳои қонунии мардуми Тоҷикистон ва риояи ин ҳуқуқҳо аз ҷониби муассисаҳои давлатӣ шиддатнокӣвучӯд дорад. Мардуми Тоҷикистон дар ҳаллу фасли даъвоҳои ҳуқуқӣ ба воситаи муассисаҳои давлатии адлия ба монеҳои ҷиддӣ рубарӯ мешаванд ва ҳарҷӣ бештар ба пешвоёни ғайрирасмӣ барои миёнарав шудан дар низоъҳои байни худ рӯ меоранд. Занону ҷавонон дар деҳот баҳусус дар даст ёфтанд ба адолат дар муқоиса бо ҳамтоёни шаҳрии худ замонҳои мушкилро аз сар мегузаронанд. Дар асоси мусоҳибаҳое, ки барои ин таҳқиқот анҷом дода шуд, мардуми Тоҷикистон ба чунин монеаҳо ба адолат рубарӯ мешаванд:

- i. Ҳузури маҳдути муассисаҳои адлия дар деҳот;
- ii. Бекифоятии муассисаҳои адлия;
- iii. Мушкилоти марбут ба татбиқи қарорҳои суд;
- iv. Коррупсияи саросарӣ;
- v. Фишори иҷтимоӣ, ки монеи мудохилаи давлат ба парвандаҳои оилавӣ мегардад.

Масъалаи дигари ҷолиб – ин дарки фазои умумӣ дар муқобилии фазои ҳусусӣ мебошад, ки ба тарзи ҳаллу фасли муноқишаҳо дар Тоҷикистон таъсир мерасонад. Монеаҳои иҷтимоӣ садди роҳи расидани бисёр парвандаҳо ба судҳо мегарданд ва вақте ки парвандаҳо шомили масъалаҳои оилавӣ ва ҳусусӣ мешаванд, ин монеаҳо ба таври истисной қавӣ мегарданд. Фишори бузург дар баробари дур нигоҳ доштани масъалаҳои оилавӣ аз фазои умумии судҳо вучӯд дорад ва он шаҳрвандони Тоҷикистон, ки дар судҳо ба муқобилии хости оилаҳои худ парвандаҳоро пайгириӣ мекунанд, зери ҳавфи дурӣ ҷустани хешовандон ва аъзоёни ҷомеа аз онҳо қарор мегиранд. Дар натиҷаи ҳамин монеаҳои иҷтимоӣ ва соҳторӣ ба адлия расмӣ, мардуми Тоҷикистон аз пешвоёни ғайрирасмӣ дар ҳаллу фасли даъвоҳои худ аз номи онҳо вобастагӣ доранд.

Ин гузориш талош менамояд ҳусусияти мухолифи адлияи ғайрирасмии Тоҷикистонро зери таҳлил қарор диҳад, баҳусус тасаввуроти онро, ки пешвоёни ғайрирасмӣ ҳамзамон дастрасиро ба адолат ҳам осон мекунанд ва ҳам ба он монеъ мешаванд. Пешвоёни ғайрирасмӣ дар Тоҷикистон барои васеъ намудани дастрасӣ ба адолат барои мардумони оддӣ нақши муҳим мебозанд. Дар ҳоле, ки онҳо аксаран ба ҳайси додрас амал намуда муноқиашаҳоро дар ҷомеаи худ ҳаллу фасл менамоянд, онҳо ҳамчунин амалҳоеро, ки ҳуқуқҳои инфириодиро нақз менамоянд ва ба қонунгузории Тоҷикистон мухолифанд, ба монанади идора намудани издливоҷ ё талоқ берун аз доираи фаъолияти муассисаҳои давлатӣ, назорат

менамоянда. Дар солҳои охир бо сабаби фароҳам наовардани ҳадамоти зарурии иҷтимоӣ аз ҷониби давлат, аз ҷумла дастрасии мунсифона ва баробар ба муассисаҳои адлия, нуғузу эътибори пешвоёни гайрирасмӣ афзоиш ёфт. Бо сабаби набудани дастрасӣ ва коррупсия дар муассисаҳои давлатии адлия, ки дар зеҳни мардум паҳн шудааст, меъёрҳои иҷтимоӣ, ки монеи мудоҳилаи давлат ба муноқишаҳои оиласӣ мегарданд, ва баъзан парвандаҳо берун аз доираи ҳуқуқии ҳуқумат мемонанд, пешвоёни ҷомеа барои амал намудан ба ҳайси додрас қудрату ихтиёр пайдо карданд. Ин таҳқиқот талош менамояд, ки низомҳои гайрирасмии адлияро дар Тоҷикистон муайян намояд ва ташхис намояд, ки чӣ гуна пешвоёни гайрирасмӣ дастрасиро баadolat ҳам меафзоянд ва ҳам ба он монеъ мешаванд.

Муноқишаҳо дар Тоҷикистон ҳам аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва ҳам гайридавлатӣ ҳаллу фасл мешаванд. Дар натиҷаи монеаҳои гуногун ба низоми расмии адлия, механизмҳои маҳалии адлия ҳамчун мақомоти аввалии адлия дар Тоҷикистон истифода мешаванд. Низоъҳои шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон дар раванди иерархӣ ҳаллу фасл мешаванд. Ин низоъҳо аввалан аз ҷониби мақомоти гайрирасмӣ баррасӣ мешаванд ва фақат дар ҳолати ҳаллу фасл нашуданаи онҳо дар сатҳи маҳал, дар суд пайгирий карда мешаванд. Агар даъво дар доираи оила ё хешу ақрабо ҳаллу фасл нашавад, бо қалонсолони маҳал ва пешвоёни динӣ дар деха машварат баргузор мегардад. Марҳалai оянда дарҳости қӯмак аз маҳалларо дар бар мегирад ва баъд аз он ҷонибҳои даъвогар метавонанд ба ҷамоат муроҷиат намоянд. Ин рӯйкарди иерархӣ мусоид арзёбӣ мешавад, чунки он ба тағийирпазирӣ имконият фароҳам меорад ва бори масъулиятро ба муассисаҳои болоии адлия тавассути таъмини истифодаи камтари захираҳо барои ҳаллу фасли парвандаҳои хурди шаҳрвандӣ, коҳиш медиҳад. Ҳаллу фаслу баҳсҳо ба таври гайрирасмӣ ҳамчунин муҳолифи зарурати мудоҳилаи судҳо буда, ба ҳаллу фасли низоъҳо ба таври нисбатан маҳрамона мусоидат мекунад. Яке аз ҷанбаҳои манғии ин тарзи амали аз поён ба боло талафоти парвандаҳое мебошад, ки ҳеч тоҷиҳати судҳо намерасанд.

Гарчанде ки маҳаллаҳо, ҷамоатҳо ва ҳуқуматҳо ба хотири баровардани эҳтиёҷоти тамоми мардум таъсис дода шудаанд, дастрасии занону ҷавонон ба муассисаҳои идоракуни маҳал бо сабабҳои вучуд доштани монеаҳои гуногуни иҷтимоӣ маҳдуд аст. Иштирок дар ин мақомотҳои идоракунӣ дар ҳоли ҳозир асло шомилкунанда нест. Мардони қалонсол дар кумитаҳои маҳал ҳукмфармоянд ва дарҳои ин кумитаҳои барои занону ҷавонон комилан бастаанд. Вучуд надоштани имконият барои иштироки шомилкунанда дар ҳаллу фасли баробари даъвоҳо оқибатҳои возеху равшан дорад.

Рӯйкардҳои одатӣ ба ҳаллу муноқишаҳо дар саросари Тоҷикистон ба таври васеъ

истифода мешаванд. Пешвоёни динӣ дар Тоҷикистон аксаран дар ҷомеаҳои худ ҳамчун миёнарав хизмат мекунанд ва тавассути пешниҳод намудани роҳи ҳалли тармимқунанда ба муноқишаҳо дар нигоҳ доштани муносибатҳои мусолиматомез дар байни аъзоёни ҷомеа қӯмак мерасонанд. Ин механизмҳо муҳим мебошанд, чунки онҳо барои шаҳрвандоне, ки ба низоми давлатии адлия дастрасии маҳдуд доранд ё дар бораи он маълумот надоранд, ё барои онҳое, ки бо сабаби маҳдудиятҳои иҷтимоӣ ба низоми адлияи давлатӣ дастрасӣ пайдо карда наметавонанд, захираҳои заруриро фароҳам меоранд. Ҳаллу фасли даъвоҳо дар асоси ҷомеа дар Тоҷикистон низ арзишманд аст, чунки он бори масъулияти муассисаҳои давлатиро қоҳиш дода, дар муқоиса бо судҳои давлатӣ ба татбиқи ҳалли муноқишаҳо ба таври муассиртар мусоидат мекунад. Рӯйкарҳои маҳаллӣ ба ҳаллу фасли низоъҳо тарафдорӣ карда мешавад, чунки пешвоёни ғайрирасмӣ дастрастаранд, ҷараёни ҳаллу фасли даъвоҳо ошнотар аст, ин ҷараёнҳо ҳароҷотеро тақозо намекунанд ва онҳо имконияти созгории ҷомеаро тавассути мусолиҳакорӣ дар муқобили адолати ҷазӣ доранд. Ин пешвоёни ҷомеа талош мекунанд низоъҳоро ба воситаи таъкид намудани аҳамияти созгории ҷомеа дар муқобили ҳукуқҳои шахсӣ фурӯ нишонанд, ки ин метавонад ҳукуқҳои гурӯҳҳои ба ҳошия рондашуда, ба монанди занону қӯдаконро ба иштирок дар ҷараёни ҳаллу фасли низоъҳо ғайриқонунӣ созад.

Пешвоёни динӣ дар аксар маврид ба хотири он даъват карда мешаванд, ки дар доираи оилаҳо ва ҷомеаҳо даъвоҳоро бо истифода аз оmezishi қонуни ислом ва меъёрҳои суннатӣ ва дастуру насиҳат ба ҷонибҳои даъвогар ҳаллу фасл намоянд. Вале нақши пешвоёни динӣ дар анҷом додани маросими издивоҷ ва талоқ баҳснок мебошад, чунки он берун аз муассисаҳои давлатӣ амалӣ карда мешавад. Издивоҷҳои бекайд ҳуҷҷатҳои заруриро барои боз кардани парванда тавассути системаи судӣ, ки баҳусус занону қӯдаконро осебпазир ба ҷо мегузорад, фароҳам намеорад. Теъоди ҳарҷӣ бешрати домоду арӯсони тоҷик дар маросимҳои динии издивоҷ, ё худ никоҳ, иштирок мекунанд ва нисбат ба қайди расмии издивоҷи худ дар мақомоти давлатӣ ҳунукназарӣ зоҳир менамоянд. Яке аз сабабҳои асосие, ки домоду арӯс издивоҷи худро дар мақомоти давлатӣ ба қайд намегиранд, ин надоштани ҳуҷҷатҳои зарурӣ, аз ҷумла шаҳодатнома дар бораи таваллуд ва шиноснома мебошад. Баъзе ҷавобгӯяндагон боварӣ доранд, ки бақайдгирии давлатии издивоҷ талабот ба шумор намеравад, ё издивоҷи динӣ худ ба худ аз ҷониби давлат риоя ва эътироф карда мешавад. Издивоҷи ноболигон ва бисёрзаний мутобиқи қонунгузории Тоҷикистон ғайриқонунӣ ба шумор мераванд ва ин ҳам сабаби дигари ба қайд нағирифтани издивоҷҳо мебошад.

Пешвоёни динӣ нақши худро дар бастани аҳди никоҳ мебинанд ва аз он назаре пуштибонӣ мекунанд, ки маросими динӣ аз эътирофи давлатии издивоҷ

аҳамияти бештар дорад. Баъзе муллоҳо нақши худро дар ҷилавгирий қардан аз даъвоҳои зану шавҳарӣ ба воситай машварат додан ба домоду арӯс қабл аз никоҳ, дар бораи масъулияти онҳо нисбат ба ҳамдигар ва оилаҳояшон таъкид намуданд. Пешвоёни динӣчунин мулоқотҳоро пеш аз маросими арӯсӣ бо умеди аз муноқишаҳои зану шавҳарӣ ҷилавгирий қардан ва ҳамин тариқ коҳиш додани эҳтимолияти даъвоҳои ҳуқуқӣ дар оянда мегузаронанд. Бисёрзанӣ, ки ҷавобгӯёни зиёд онро таҳти меъёрҳои исломӣ ҷоиз медонанд, дар солоҳи охир афзоиш ёфтааст ва асосан ба муҳочирати меҳнатии умда нисбат дода мешавад. Издиҷоҷҳо ба якчанд зан ҳамчунин вокунише ба таносуби бемувозинати гендерӣ дар Тоҷикистон буд. Бисёрзанӣ мутобиқи қонуни чиноии Тоҷикистон ғайриқонунӣ мебошад; бинобар ин занҳои дуюм ҳифзи қонунӣ надошта, баҳусус осебпазир мебошанд.

Издиҷоҷҳои динӣ, ки дар мақомотҳои давлатӣ ба қайд гирифта намешаванд, ҳамчунин оқибатҳои марбурт ба ҳуқуқ ба моликиятро ба дунбол доранд. Мутобиқи қонуни Тоҷикистон зан ба 50 фоизи моликияти муштарак ва дороиҳое, ки ҳамроҳ ба даст оварда шудаанд, ҳуқуқ дорад. Вале бе қайди издиҷоҷӣ, масъулияти событ қардани он, ки моликият муштарак аст, бар дӯши зан аст. Ба ҳукми анъана даромадааст, ки зан баъд аз издиҷоҷӣ ба хонаи падару модари домод ворид шавад ва чун талаботи қонунӣ барои иваз намудани маҳали қайд баъд аз издиҷоҷӣ вучуд надорад, бештари занҳо дар қайди хонаи падару модари худ боқӣ мемонанд ва наметавонанд барои моликияти ба таври муштарак ба даст оварда даъво кунанд. Инҷунин занҳо аҳёнан ҳуқуқ ба моликияти хона ё заминро доро мебошанд. Маъмулан моликият ба номи падар ё шавҳар ба қайд гирифта мешавад. Занонеро, ки шавҳаронашон тарқ кардаанд, ё бева мондаанд, дар бораи вучуд доштани мушкилот бо хешу табори мардинаи худ, ки кӯшиши мусодира намудани моликияти онҳоро кардаанд, ҳабар доданд.

Зӯроварии хонаводагӣ масъалаи дигарест, ки ин гузориш таҳти баррасӣ қарор медиҳад. Дар бораи мавридҳои зӯроварии хонаводагӣ бо сабаби меъёрҳои иҷтимоӣ, ки садди роҳи озодона сӯҳбат қардан дар ин бора мегарданд, тамоюли гунаҳкор донистани қурбонӣ ва бетаваҷҷӯҳии умумии мансабдорони давлатӣ аҳёнан ҳабар дода мешавад. Пешвоёни ғайрирасмие, ки бо онҳо барои ҳамин таҳқиқот мусоҳибаҳо анҷом дода шуд, яқдилона бо он мувофиқанд, ки мақсади асосии онҳо аз ҳаллу фасли даъвоҳо – ин нигоҳ доштани оилаҳо бо ҳамдигар буда, миёнравии онҳо ба ҳаллу фасли мусолиматомези даъвоҳои оиласӣ равона қарда шудааст. Муносибати аъзоёни маҳалла, ҳам мардон ва ҳам занони пешвоёни динӣ дар ҷавобҳояшон дар робита ба зӯроварии хонаводагӣ қариб яксон буданд. Ҷудошавӣ ва талоқ мутлақо ҷораи охиринба шумор рафта, оилаҳое, ки ба муноқишаҳои хушунатомез рубурӯ мешаванд ба он тарғиб қарда мешаванд, ки аз

рӯи ин масъалаҳо кор баранд.

Сохтори гузориш

Ин гузориш бо баррасии монеаҳо ба низоми адлия шурӯъ шуда, чигунагии мушкилоти дастрасӣ баadolатро матраҳ мекунад. Ин монеаҳо инҳоро дар бар мегиранд:

- vi) Ҳузури маҳдути муассисаҳои давлатӣ дар деҳот;
- vii) Бекифоятии муассисаҳои адлия;
- viii) Мушкилоти марбут ба татбиқи қарорҳои суд;
- ix) Коррупсияи саросарӣ;
- x) Фишори иҷтимоӣ, ки монеи мудоҳилаи давлат ба парвандаҳои оиласӣ мегардад.

Мушкилоти гендерии марбут ба дастрасӣ ба муассисаҳои давлатӣ низ мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Қисми дуюм муассисаҳои расмӣ ва ғайрирасмиро, ки барои ҳаллу фасли даъвоҳо истифода мешаванд, муайян менамояд. Муносибати байни муассисаҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ, ки барои миёнаравӣ кардан дар ҳолати муноқиша истифода мешаванд, ҳамчунин дастрасии занону ҷавонон ба ин муассисаҳо таҳқиқ карда мешавад.

Қисми сеюм ҷанбаҳои тармими низоми ҳаллу фасли низоъҳо дар асоси ҷомеа, ҳамчунин оқибатҳои манфии ҳаллу фасли низоъҳо бо истифода аз воситаҳои ғайрирасмиро баррасӣ менамояд. Ваколат ва нақшҳои пешвоёни ғайрирасмӣ дар Тоҷикистон низ мавриди баҳсу баррасӣ қарор мегиранд.

Қисми ҷоруми ин гузориш баҳусусияти мухолифи адлияи ғайрирасмӣ дар Тоҷикистон, хосатан тасаввuri он, ки пешвоёни ғайрирасмӣ дастрасиро баadolат ҳам осон ва ҳам мушкил месозанд, диққати марказӣ медиҳад. Ин фасл нақши пешвоёни ғайрирасмиро дар робита бо масъалаҳои зерин баррасӣ мекунад:

- i. Издивоҷи беқайд
- ii. Бисёрзани
- iii. Издивоҷи ноболигон
- iv. Моликият
- v. Зӯроварии хонаводагӣ

Ин гузориш бо тавсияҳо барои созмонҳои ғайрихукуматӣ (CFX), донорҳои байналмиллалий ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон хотима меёбад.

Методология

Ин гузориш дар таҳқиқоте, ки дар Тоҷикистон ба хотири муайян кардани мушкилоти марбут ба дастрасӣ ба низоми адлияи расмӣ дар кишвар, баҳусус масъалаҳои ҷашнираси ҳуқуқии занону ҷавонони тоҷик ва нақши пешвоёни ғайрирасмӣ ҳам дар осон намудан ва ҳам мушкил соҳтани дастрасӣ ба адолат анҷом дода шудааст, асос ёфтааст. Таҳқиқоти мазкур тавассути мусоҳибаҳои амиқ ва нимсоҳтёфта, ки бо мубоҳисаҳои гурӯҳҳои таҳти ҳадаф такмил дода шуд, ба даст омад. Баррасии адабиётҳо ва қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон низ анҷом дода шуд.

Мусоҳибаҳо барои ин таҳқиқот дар миёни моҳҳои март ва декабри соли 2011 дар Тоҷикистон анҷом дода шуданд. Мусоҳибаҳо дар ноҳияҳои се вилояти Тоҷикистон аз ҷорӣ вилояти он ба хотири таъмини намояндагии минтақаҳо анҷом дода шуданд:

- vii. Вилояти Ҳатлон: шаҳри Қурғон-теппа, ноҳияи Шаҳритӯс
- viii. Ноҳияҳои тебеи марказ: шаҳри Душанбе, минтақаи Ғарм
- ix. Вилояти Суғд: Чоркӯҳ, Исфара, Истаравшан, Ҳучанд, Панҷакент, Ворӯҳ

Ҳамагӣ 138 мусоҳибаи нимсоҳтёфта ва 16 мусоҳибаи амиқ бо иштироки шаҳрвандони маҳаллӣ дар маҳалҳои интихобшудаи таҳқиқот гузаронида шуд; мансабдорони давлатии Тоҷикистон; коршиносони ҳуқуқӣ; хабарнигорон; ҳодимони илм, пешвоёни динӣ; аъзоёни маҳаллаҳо, ҷамоатҳо ва ҳукуматҳо; намояндагони созмонҳои ғайрихукуматӣ ва байналмиллалий дар шаҳри Душанбе ва минтақаҳо.¹³¹

¹³¹ Мусоҳибаҳо бо намояндагони созмонҳои зерин гузаронида шуд: Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, АКТЕД, Шабакаи Рушди Оғоҳон, Алтернатива, Ассоциатсияи ҳуқуқшиносони Америка, Арбитраж, Азия-Плюс, Боварӣ, Муассисаи ҳуқуқи башар ва волоияти қонун, Кемоникс, Шӯрои даниягии паноҳандагон, Имконияти баробар, Комиссияи Аврупо, Аввалин бонки қарзҳои хурди Тоҷикистон, Фамхорӣ, Маркази дастгирии духтарон, Глобал Парнерз, Ҳельветас, Маркази ҳуқуқи башар, Илҳом ИНИС, Созмони байналмиллалии муҳочират, Шӯрои байналмиллалии таҳқиқот ва мубодила, Шӯрои исломии Тоҷикистон, Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон, Лигаи занони ҳуқуқшинос, Маърифатнокӣ, Майрааб, Ҳайати шафқат, Накӯкор, Ниҳол, Нишот, Умед, Институти чомеаи кушода, Дафтари созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо, Кумитаи ҷамъиятии рушди Тоҷикистон, Самар, Шифо, Донишкадаи таҳқиқоти стратегӣ, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи славянӣ Тоҷикистон, Гурӯҳи ҳолатҳои фавқулодда, Агентии рушди байналмиллалии ИМА, Сафорати ИМА дар Тоҷикистон, Ҳазинаи занони СММ, Ҳазинаи аҳолии СММ, Маркази бӯхронии занон дар Душанбе, Маркази кӯмаки ҳуқуқии занон.

Мубоҳисаҳо бо шаш гурӯҳи таҳти ҳадаф аз гурӯҳҳои муҳталифи демографӣ гузаронида шуд. Мусоҳибаҳо аз саволҳо дар бораи дарқу таҷрибаҳо аз бархӯрд бо муассисаҳои идоракуни маҳал ва муассисаҳои адлия дар Тоҷикистон, ҳамчунин муносибати пешвоёни ғайрирасмӣ нисбат ба дастрасӣ баadolat иборат буданд.

1 Монеаҳо ба муассисаҳои давлатии адлия

Дар байнҳи ҳуқуқҳои қонунии мардуми Тоҷикистон ва риояи ин ҳуқуқҳо аз ҷониби муассисаҳои давлатӣ шиддатнокӣвучуд дорад. Мардуми Тоҷикистон дар ҳаллу фасли даъвоҳои ҳуқуқӣ ба воситаи муассисаҳои давлатии адлия ба монеҳои ҷиддӣ рубарӯ мешаванд ва ҳарҷӣ бештар ба пешвоёни ғайрирасмӣ барои миёнарав шудан дар низоъҳои байнӣ худ рӯ меоранд. Занону ҷавонон дар деҳот баҳусус дар даст ёфтанд баadolat дар муқоиса бо ҳамтоёни шаҳрии худ замонҳои мушкилро аз сар мегузаронанд. Дар асоси мусоҳибаҳое, ки барои ин таҳқиқот анҷом дода шуд, мардуми Тоҷикистон ба чунин монеаҳо баadolat рубарӯ мешаванд:

- vi) Ҳузури маҳдуди муассисаҳои адлия дар деҳот;
- vii) Бекифоятии муассисаҳои адлия;
- viii) Мушкилоти марбут ба татбиқи қарорҳои суд;
- ix) Коррупсияи саросарӣ;
- x) Фишори иҷтимоӣ, ки монеи мудоҳилаи давлат ба парвандаҳои оилавӣ мегардад.

Ҳузури маҳдуди муассисаҳои давлатӣ дар деҳот мушкилоти дастрасии ҷисмониро ба бор меорад. Масалан, судҳои давлатӣ дар шаҳрҳо воқеъ буда, сафар аз деҳот ба шаҳрҳо ҳам аз лиҳози захира ва ҳам вақт пурзаҳмат ва гаронарзиш аст. Бештари роҳҳо дар Тоҷикистон хуб соҳта нашудаанд ва бо назардошти он, ки бештар аз 90 фоизи қаламрави ҷумҳуриро кӯҳҳо ташкил медиҳанд, сафар ҳатто ба масофаҳои наздик низ вақти зиёдро мегирад. Сафар инҷунин ба фасли сол вобастагӣ дорад, ҷунончӣ бисёр роҳҳо дар фасли зимистон ва баҳор бо сабаби обу ҳавои шадид қасногузар мешаванд.

Муассисаҳои адлия фаъол мебошанд, агарҷӣ захираҳояшон маҳдуд аст; бинобар ин судҳои Тоҷикистон бо парвандаҳои гражданиибеш аз ҳад бор шудаанд ва парвандаҳои зиёд нотамом мондаанд ва ин боиси дуру дароз тӯл кашидан ҳалли парвандаҳо гаштааст. Давомнокии мурофиаҳои судӣ монеасоз мебошад, баҳусус барои онҳое, ки дар деҳот зиндагӣ мекунанд, ҷунончӣ дар давраи тӯлонӣ барои

рафтан ба идораи суди наздиктарин пул ва вақт лозим аст. Барои занони тоҷик, ки дар дехот зиндагӣ мекунанд ва маъмулан захираҳои оиларо идора намекунанд, қобилияти пайгирий кардани парванда аз розигии оила ва пӯшонидани харочотҳо барои анҷом додани сафар ва ҳамроҳии мард вобастагӣ дорад.

Монеаи дигари муҳим – ин заъфи судҳо дар водор намудан ба татбиқи қарорҳо мебошад, ки баҳусус барои он парвандаҳое, ки ба шахсони дар хориҷа сукунатдошта марбут аст, гарону сангин мебошад. Яке аз мушкилоте, ки дар рафти мусоҳибаҳо таъкид шуд – ин таҳти таъқиби қонунӣ қарор додани шавҳарон-муҳоҷирони корӣ, ки дар хориҷа зиндагӣ мекунанд ва аз рӯи парвандаҳои ба талоқ марбут ва рӯёнидани алимент бозхост мешаванд, мебошад. Бисёр муҳоҷирони кории тоҷик дар Россия ғайриқонунӣ кор мекунанд ва наметавонанд ба таври қонунӣ буду боши худро ба қайд гиранд. Аз ин рӯ пайдо кардани онҳо ва расонидани ҳучҷатҳои судӣ ба онҳо ниҳоят душвор аст. Агар муҳоҷири кории тоҷик аз суд хабарнома нагирад, идома додани парвандаи судӣ душвор мегардад. Ҳатто агар шавҳар ба мурофиаи судӣ ҳозир шавад ва агар додрас ба манфиати зан ҳукм барорад, татбиқи қарори суд ғайриимкон мегардад, баҳусус агар шавҳар зиндагии худро дар хориҷи кишвар идома дихад.

Коррупсияи саросарӣ дар низоми адлия монеаи дигарест, ки қисман натиҷаи маоши ноҷизи мансабдорони давлатӣ мебошад. Ба таври умумӣ чунин пиндошта мешавад, ки мансабдорони низоми адлия ришваҳӯранд ва вазифаҳои давлатӣ аксаран ба воситаи ришва ва робитаҳои сиёсӣ дар муқобили шоистагиву лаёқатба даст оварда мешаванд. Созмонҳои ғайрихукуматии ҳуқуқӣ, ки бо онҳо мусоҳиба анҷом дода шуд, ягдилона бо он мувофиқанд, ки коррупсия ва хешу қавмпарастӣ дар ҳама сатҳҳои муассисаҳои адлия вучуд дорад. Ин падида аз котибони суд, ки барои қайди парвандаҳо ришва талаб мекунанд, сар карда то додрасон, ки ҳукмро ба фоидаи сарватмандон ва қудратмандон содир мекунанд, вучуд дорад. Ин ҳолат пайгирий кардани парвандаро дар суд хеле гаронарзиш менамояд. Коррупсия низ барои водор намудан ба татбиқи ҳукми суд омиле ба шумор меравад. Ҳатто агар парванда ба фоидаи даъвогар анҷом ёбад, бояд қудрат ва ирова барои иҷрои қарори суд, баҳусус дар муқобили табақаи қудратманди ҷомеа, вучуд дошта бошад. Барои онҳое, ки аллакай аз мушкилоти молиявӣ азият мекашанд, ҷудо намудани захираҳои маҳдуд барои ҳаллу фасли даъвои ҳуқуқӣ дар суде, ки эҳтимол бетараф буда наметавонад, омили боздоранда маҳсуб мейёбад.

Масъалаи дигари ҷолиб – ин дарки фазои умумӣ дар муқобили фазои ҳусусӣ мебошад, ки ба тарзи ҳаллу фасли муноқишаҳо дар Тоҷикистон таъсир мерасонад. Монеаҳои иҷтимоӣ садди роҳи расидани бисёр парвандаҳо ба судҳо мегарданд ва вақте ки парвандаҳо шомили масъалаҳои оилавӣ ва ҳусусӣ

мешаванд, ин монеаҳо ба таври истисной қавӣ мегарданд. Фишори бузург дар баробари дур нигоҳ доштани масъалаҳои оилавӣ аз фазои умумии судҳо вучуд дорад ва он шаҳрвандони Тоҷикистон, ки дар судҳо ба муқобили хости оилаҳои худ парвандаҳоро пайгирий мекунанд, зери ҳавфи дурӣ ҷустани хешовандон ва аъзоёни ҷомеа аз онҳо қарор метиранд.

Монеаҳое, ки дар ҳар як сатҳи низоми адлия вучуд доранд, боиси баланд шудани сатҳи талафоти парвандаҳо мегарданд, баҳусус он парвандаҳое, ки ба даъвоҳои оилавӣ робита доранд. Ин боиси он мегардад, ки фоизи ками парвандаҳо ба судҳо мерасад, ҳамчунин мардум ҳарҷӣ бештар дар ҳалли даъвоҳои худ ба пешвоёни гайрирасмӣ эътиимод мекунанд.

1.1 Дастрасии занҳо ба муассисаҳои давлатии адлия

Ин монеаҳои иҷтимоӣ ва соҳторӣ ба адолат ба аксарияти мардуми Тоҷикистон, ба истиснои шаҳсони қудратманд ва сарватманд, таъсир мерасонанд. Зимнан занон бинобар табъизи гендерӣ ва меъёрҳои иҷтимоӣ ба монеаҳои иловагӣ, ки онҳоро барои ҳаллу фасли шикоятҳои худ тавассути муассисаҳои давлатӣ дилсард месозанд, рубарӯ мешаванд.

Гарчанде ки баробарии комил ба занон мутобиқи моддаи 17 Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолат дода шудааст, дар байни қонун ва татбиқи (ҳифзи?) ҳуқуқҳои инфиродӣ ихтилоф вучуд дорад, баҳусус дар деҳот, ки тақрибан 70 фоизи аҳолӣ дар он ҷо зиндагӣ мекунанд. Бо сабаби меъёрҳои иҷтимоӣ, ки занонро аз ҷавобгар соҳтани оилаҳои худ ва зери суол бурдани қарорҳои ҷомеа бо истифода аз низоми ҳуқуқӣ боз медорад, ҳамчунин паст будани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ, занон дар истифодаи муассисаҳои давлатӣ ба монеаҳои ҷиддӣ дучор мешаванд. Дар натиҷа, занони деҳот дар ҳаллу фасли низоъҳо аз номи онҳо ба пешвоёни гайрирасмӣ вобаста мешаванд.

Ба заноне, ки шикоятҳои оилавиро ба мансабдорони низоми адлия мерасонанд, аксаран доти нангин зада мешавад ва боиси ба миён омадани меъёри фарҳангие, ки занонро ба сокит мондан дар бораи низоъ дар хона маҷбур месозад, мегардад. Ҷунин фишор дар сатҳи деҳот, ки дар он ҷо ҷомеаҳо дастаҷамъӣ ва мустақил ҳастанд ва ғайбат ҳамчун воситаи назорати иҷтимоӣ истифода мешавад, ҷиддитар аст. Истифодаи ҳуқуқҳои худ барои зан тибқи қонун аксаран ба муносабати ў бо аъзоёни оила ва ҷомеа ба таври умум мухолифат мекунад. Бинобар аксуламали муҳталифи иҷтимоӣ, ки аз маълумот додан ба мақомоти давлатӣ дар бораи низоъҳои оилавӣ бармеояд, эҳтимол дорад, пайгирий кардани парванда дар суд

вазъияти занро боз ҳам бадтар созад. Бинобар ин пайгирий намудани парванда дар суд барои бисёри занҳо чораи охирин ба шумор меравад.

Мусоҳибаҳо бо занони Тоҷикистон ба он ишора мекунанд, ки ҳоҳиши онҳо барои истифодаи ҳуқуқҳояшон ба таҷрибаҳои онҳо бо мансабдорони низоми адлия ва боз ҳам густурдатар, бо муассисаҳои давлатӣ вобастагӣ дорад. Зимнан мансабдорони давлатӣ барои рафъи нигарониҳои маҳсуси гендерӣ ба иллати маҳдудияти захираҳо бо захираҳои зарурӣ таъмин намешаванд ё омӯзиш дода намешаванд. Зиёда аз ин, вакте ки занон қӯшиш мекунанд шикоят баранд, табъиз ва фишори гендерӣ аз ҷониби милитсия ва мансабдорони давлатӣ сурат мегирад ва ба он натиҷа мерасанд, ки ин система ба муқобили занон хушунати соҳториро ба кор мебарад. Ин муносибат дар сатҳҳои зиёди муҳталиф зоҳир аст, аз ҷумла аз афсарони милитсия, ки дар бораи мавридҳои зӯроварии хонаводагӣ ба мансабдорони давлатӣ маълумот намедиҳанд, сар карда то рад намудани дарҳостҳо дар бораи пайдо намудани ҷои буду боши шавҳари муҳочир. Афсарони милитсия, ки бо онҳо мусоҳиба анҷом дода шуд, дар бораи ҷунун рафткорҳо тавассути овардани мисолҳо дар бораи заноне, ки аризаҳои худро зуд баъд аз ба қайд гирифтанишон бозпас мегиранд ва ин ҳам маъмулан бо сабаби фишор аз ҷониби ҳешу ақрабои онҳо сурат мегирад, маълумот доданд. Афсарзанони милитсия танҳо аққалияти ҳурди нерӯҳои амнияти Тоҷикистонро ташкил медиҳанд ва дар ҳоли ҳозир танҳо 5 шӯъба вучуд дорад, ки маҳсусан бо масъалаҳои зӯроварии хонаводагӣ ва ҷинсӣ сару кор доранд.¹ Ин нобаробарии интихобӣ низ ба он, ки чӣ гуна далелҳо ҷамъоварӣ карда мешаванд ва баъдан чӣ гуна онҳо дар мурофиаҳои судӣ истифода мешаванд, таъсир мерасонад.

2 Муассисаҳои худидоракуни

Муноқишаҳо дар Тоҷикистон ҳам тавассути мақомотҳои давлатӣ ва ҳам ғайридавлатӣ ҳаллу фасл карда мешаванд. Дар натиҷаи монеаҳои гуногун ба низоми расмии адлия, механизмҳои маҳалии адлия ҳамчун мақомоти аввалияи адлия дар Тоҷикистон истифода мешаванд. Ин фасл муносибати байни механизмҳои ғайрирасмӣ ва идоракуни маҳалро ҳулоса намуда, дар бораи он, ки мардуми Тоҷикистон чӣ гуна аз ҳардӯи онҳо барои ҳалли даъвоҳои худ истифода мебаранд, тавзеҳот пешниҳод менамояд. Инчунин дастрасии занону ҷавонон ба ин муассисаҳо, аз ҷумла монеаҳо дар иштироки онҳо дар ҳар як аз ин муассисаҳо мавриди муҳокима қарор мегирад.

¹ Панҷ воҳиди маҳсусгардонидашуда милитсия аз рӯи барномаи таҷрибавии САҲА барои ҳалли масъалаҳои марбурӯт ба зӯроварии хонаводагӣ таъсис дода шуд.

2.1 Сохторҳои идоракуни ғайрирасмӣ

Маҳаллаҳо сохторҳои ғайрирасмии чомеа мебошанд, ки яке аз воситаҳои ҳалли даъвоҳо ба шумор мераванд. Гарчанде ки маҳаллаҳо ҳамчун муассисаҳои худидоракуни мустақил аз давлат муайян шудаанд, ба таври васеъ чунин пиндошта мешавад, ки маҳаллаҳо таҳти қаламрави қудрати ҷамоатҳо қарор доранд. Дар бештари чомеаҳо ба маҳаллаҳо ҳамчун идомаи ҳукумати марказӣ ва аз ҳама муҳимтар, муассисаҳое, ки дастрасиро ба ҳукумат осон месозанд, назар мекунанд. Маҳаллаҳо майли фаъолияти зич кардан бо ҷамоатҳоро доранд ва ин муносибатҳо маъмулан маҳалларо барои ҳимоят кардан аз ҳадамоти иҷтимоӣ, ки муассисаҳои минтақавии ҳукуматӣ ироја мекунанд, дар бар мегиранд. Мутобиқи моддаи 7 “Қонун дар бораи мақомотҳои худидоракуни шаҳру дехот” муносибати маҳаллаҳо бо ҷамоатҳо ба таври зайл муайян карда мешавад:

Мақомотҳои худидоракуни шаҳру ҷамоат метавонанд бо мақомотҳои худидоракунӣ, ба монанди маҳалла ҳамкорӣ намоянд, иҷрои вазифаҳои онҳоро осон намоянд, онҳоро ба қайд гиранд ва баъзе ваколатҳои ҳудро ба онҳо дар асоси қарордод ва тавассути маблағгузории ин ваколатҳо өвгузор намоянд.

Мустақилияти маҳаллаҳо аз ҳукумати марказӣ ё вучӯд надоштани он, дар байни ноҳияҳо аз ҳамдигар фарқ доранд.

Аъзоёни маҳалла пешвоёни мӯҳтарами чомеа мебошанд ва ҳадди аққал бояд 18 сола бошанд. Ҳамаи аъзоёни маҳалла, ки барои ҳамин таҳқиқот бо онҳо мусоҳиба анҷом дода шуд, зоҳирان зиёда аз 40 сол доштанд. Таъсиру нуфуз дар чомеа аксаран ба диндор будан рабт дода мешавад ва пешвоёни динӣ аксаран дар кумитаҳои маҳалла хизмат мекунанд. Баъзе раисони маҳалла, ки дар Исфара, Ҳуҷанд ва Ворӯҳ бо онҳо мусоҳиба анҷом дода шуд, раванди интихоботи солонаро қабул кардаанд, ки тавассути он аъзоён пешбарӣ карда мешаванд ва аъзоёни чомеа ба онҳо овоз медиҳанд. Бо истиснои баъзе минтақаҳои Вилояти Суғд (Чоркӯҳ, Исфара, Панҷакент ва Ворӯҳ), ба таври васеъ эътироф карда мешавад, ки аъзоёни маҳалла ғайрирасмӣ аз ҷониби мансабдорони ҷамоат ва ҳукумат пуштибонӣ карда мешаванд ва бинобар ин ба таври ғайрирасмӣ аз ҷониби ҳукумати марказӣ дастгирий карда мешаванд. Ҷавобгӯён нобовариро нисбат ба маҳаллаҳо иброз намуда, гумон доранд, ки онҳоро ҳукумат ҳамқатори худ қарор додааст ва дар робита ба иродай маҳаллаҳо ҷиҳати афзалиятгузории эҳтиёҷоти сокинони дехот шубҳаҳои ҳудро арз намуданд.

Табиати шубҳабарангези маҳаллаҳо албатта аз ноҳия ва нафарони алоҳидаи кумитаҳои маҳалла вобастагӣ дорад. Чунин менамояд, ки дар Тоҷикистон минтақаҳое вучуд доранд, ки маҳаллаҳо ба таври мустақил аз давлат фаъолият мекунанд. Бе тааҷӯб, дар минтақаҳое, ки сатҳи пасти маблағузорӣ ва хузури ҳукumat вучуд дорад, маҳаллаҳо ваколатҳои бештарро ба дӯш доранд ва масъулиятҳоеро ба ӯҳда мегиранд, ки ҳукumat онҳоро анҷом намедиҳад. Дар минтақаҳои аз лиҳози сиёсӣ инзивошуда, ба монанди Ғарм ва Исфара – ноҳияҳое, ки ҳамчун мушфиқу дилсӯзи ҳаракатҳои муқовимати исломӣ баррасӣ мешаванд, маҳаллаҳо зоҳирان дар муқоиса бо ҳукumatи марказӣ ҳукми бештари қонунӣ доранд. Аъзоёни маҳалла, ки бо онҳо дар ин ноҳияҳо мусоҳиба анҷом дода шуд, маълумот доданд, ки онҳо вазифаҳоеро иҷро мекунанд, ки ҳукumat иҷро намекунад, маҳсусан расонидани ҳадамоти бунёдии иҷтимоӣ ба сокинони деҳа. Якчанд пешвоёни маҳалла, ки дар ноҳияи Исфара бо онҳо мусоҳиба анҷод дода шуд, арз намуданд, ки онҳо низоми аз давлати мустақили анҷозро ба роҳ мондаанд. Аз аъзоёни чомеаи ин маҳалла дарҳост карда мешавад, ки ҳар моҳ анҷози номиналиеро барои дастгирии ҳадамоти лозимтарин, ба монанди таъминоти об ба барқ, ки ҳукumat натавонист фароҳам орад, пардоҳт намоянд. Ҷавобгӯёни мусоҳиба ин шӯроҳоро на танҳо ҳамчун мақомоти дастрастар, балки посухдиҳандатар ба эҳтиёҷоти худ тавсиф намуданд.

Мусоҳибаҳое, ки дар ноҳияи Шаҳритӯс – минтақае, ки аз лиҳози стратегӣ барои ҳукumatи марказӣ бо сабаби истеҳсоли зиёди пахта муҳим мебошад, анҷом дода шуданд, шакку тардиди амиқро нисбат ба муассисаҳои давлатӣ ошкор намуд. Дар муҳокимаҳои гурӯҳҳои таҳти ҳадаф, ки дар ноҳияи Шаҳритӯс бо ҳисси нобоварӣ ба маҳаллаҳо сурат гирифтанд, иштирокчиён изҳор намуданд, ки аъзоёни маҳаллаҳо манфиати ҳукumatро аз эҳтиёҷоти чомеа пеш мегузоранд ё дар ҳаллу фасли мушкилоти чомеа ба таври муассир хеле заифанд.

2.2 Муносибати байни маҳаллаҳо, ҷамоатҳо ва ҳукumatҳо

Дар асоси муҳокимаҳои гурӯҳҳои таҳти ҳадаф ва мусоҳибаҳои барои ҳамин таҳқиқот анҷомдода шуда, аксарияти низоъҳои шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон дар раванди иерархӣ ҳаллу фасл мешаванд. Низоъҳо аввалан аз ҷониби мақомоти ғайрирасмӣ баррасӣ мешаванд ва фақат дар ҳолати ҳаллу фасл нашуданаи онҳо дар сатҳи маҳал, дар суд пайгирий карда мешаванд. Агар даъво дар доираи оила ё хешу ақрабо ҳаллу фасл нашавад, бо қалонсолони маҳал ва пешвоёни динӣ дар деҳа машварат баргузор мегардад. Марҳалai оянда дарҳости қӯмак аз маҳалларо дар бар мегирад, ки он шӯрои худидоракуни ҷамъиятӣ мебошад. Баъд аз он ҷонибҳои даъвогар метавонанд ба ҷамоат муроҷиат намоянд. Ҷамоатҳо

муассисаҳои маҳаллии ҳуқумат ба шумор мераванд, ки аз ҷониби Ҳуқумати Тоҷикистон мутобиқи “Қонун дар бораи ҳудидоракунӣ дар шаҳру дехот” эътироф карда шудаанд. Модди 1 ин қонун кори онҳо ҳамчун “фаъолияти сокинони шаҳр ё дехот, ки таҳти масъулият худ ба таври мустақим ё тавассути мақомоти ҳудидоракун барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии маҳал бо назардошти манфиати умумии он ба ҷомеа, анъанаҳои миллӣ ва ҳусусиятҳои ҷомеаи маҳал амалий менамоянд, муайян мекунад. Ҷамоатҳо барои буҷетҳои шаҳракҳо, таҳия ва татбиқи нақшаҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ, гузаронидани раъйпурсӣ, нигоҳ доштани тартиботи ҷамъиятӣ ва ҷорӣ намудани ҳукми қонун, инчунин барои назорати фаъолиятҳои иҷтимоии маҳал масъул мебошанд. Ҷамоатҳо инчунин ба ҳайси мақомоти бақайдгиранда хизмат намуда, санадҳои иқомат ва моликият содир менамоянд, инчунин мушкилоти ҷорӣ, ба монанди замин ва обро ҳаллу фасл менамояд. Агар низоъҳо дар сатҳи маҳал ҳал нашаванд, баъдан онҳо ба ҳуқумати ноҳия, ки маъмурияти ҳуқумати маҳал ба шумор меравад, рӯчӯъ дода мешаванд. Раисони ҳуқуматро Президент ба вазифа таъин ва аз вазифа озод мекунад ва ҳамин тарик онҳо ваколати иҷроияи худро ба кор мебарад. Ҳуқуматҳо ҳуқуқшиносонро тайёр намудаанд, ки қабл аз пешниҳоди парванда ба судҳои давлатӣ бо муштариён кор мебаранд.

Ин рӯйкарди иерархӣ мусоид арзёбӣ мешавад, чунки он ба тағиیرпазирӣ имконият фароҳам меорад ва бори масъулиятро ба муассисаҳои болоии адлия тавассути таъмини истифодаи камтари захираҳо барои ҳаллу фасли парвандажои ҳурди шаҳрвандӣ, коҳиш медиҳад. Ҳаллу фаслу даъвоҳо ба таври ғайрирасмӣ ҳамчунин мухолифи зарурати мудоҳилаи судҳо буда, ба ҳаллу фасли низоъҳо ба таври нисбатан маҳрамона мусоидат мекунад. Яке аз ҷанбаҳои манфии ин тарзи амали аз поён ба боло талафоти парвандажое мебошад, ки ҳеч гоҳ ба сатҳи судҳо намерасанд.

2.3 Иштироки занону ҷавонон дар фаъолияти маҳаллаҳо, ҷамоатҳо ва ҳуқуматҳо

Гарчанде ки маҳаллаҳо, ҷамоатҳо ва ҳуқуматҳо ба хотири баровардани эҳтиёҷоти тамоми мардум таъсис дода шудаанд, дастрасии занону ҷавонон ба муассисаҳои идоракуни маҳал бо сабабҳои вучуд доштани монеаҳои гуногуни иҷтимоӣ маҳдуд аст. Иштирок дар ин мақомотҳои идоракунӣ дар ҳоли ҳозир асло шомилкунанда нест. Мардони қалонсол дар кумитаҳои маҳал ҳукмфармоянд ва дарҳои ин кумитаҳои барои занону ҷавонон комилан бастаанд. Вучуд надоштани имконият барои иштироки шомилкунанда дар ҳаллу фасли баробари даъвоҳо оқибатҳои возехӯ равшан дорад.

Занонахёнан дар вазифаҳои роҳбариқунанда фаъолият мекунанд ва он заноне, ки фаъоланд, маъмулан қудрати қобили эҳсоси қабули қарорҳоро надоранд. Мутобиқи Гузориш дар бораи рушди инсони Барномаи тараққиёти СММ барои солҳои 2008-2009², занон аз бист як ҳиссаи вазифаҳои баландро дар шаҳру деҳоти Тоҷикистон ба ӯҳда доранд, ки ин рақам дар баробари аз даҳ як ҳисса дар соли 2003 коҳиширо ифода мекунад. Гузориш дар бораи ҳуқуқи башар барои соли 2010 аз ҷониби Вазорати корҳои хориҷии ИМА иттилоъ медиҳад, ки занон камтар аз 30 фоизи намояндагонро дар тамоми шоҳаҳои ҳокимият ташкил медиҳанд ва дар байни онҳо нафаре ба ҳайси сафир ё вазир фаъолият намекунад:³

Тоҷикистон дорои муассисаҳои анъанавӣ, масалан, маҳалла мебошад, ки василаҳои миллии дипломатия ба шумор мераванд. Онҳо низоъҳои оилавӣ ва ҳамсоядориро рафъ мекунанд. Бисёр занони пешво мавриди ҳурмату иззат қарор доранд. Онҳо чунин масъалаҳоро, ба монанди онҳое, ки ба барномарезии тӯй марбутанд, ҳаллу фасл менамоянд. Вале дар маҳаллаҳо, фазо ҳанӯз барои занон боз нест. Тамоюл чунин аст, ки аксаран мардҳо, баҳусус муллоҳо, интиҳоб карда мешаванд. Дар ҳар як ноҳия масцид вучуд дорад ва тамоюл чунин аст, ки муллоҳо аз масцидҳои ноҳияҳо интиҳоб карда мешаванд. Занон ҳанӯз наметавонанд мақоми роҳбариқунанда дошта бошанд.⁴

Ҳар як ҷамоат ва ҳукумат, инчунин бисёр маҳаллаҳо дорои зеркумитаҳои занону ҷавонон – соҳторе, ки аз даврони шӯравӣ мерос мондааст, мебошанд. Ин зеркумитаҳои маъмулан ба масъалаҳои ҳуқуқӣ, лоиҳаҳои рушд, буҷети ҷомеа ё дигар масъалаҳои сатҳи баланди маъмурӣ таъсир намерасонанд.⁵ Ба ҷои ин онҳо барои ҷорабиниҳои иҷтимоӣ ва ҳалли масъалаҳои вобаста ба занону ҷавонон масъул мебошанд. Дар мусоҳиба бо пешвоёни маҳалла ва ҷамоат фарқгузории сатҳи маълумотнокӣ ва таҷрибаи касбӣ барои исботи тағовут дар нақшҳои гендерӣ истифода шуд.⁶ Заноне, ки феълан ба ҳайси мансабдорони идоракунандаи маҳал ҳизмат мекунанд, қалонсол мебошанд ва дар давраи ҳукумати шӯравӣ таҳсил намудаанд ва ба кор қабул шудаанд. Бинобар ин тасаввур намудани он, ки фарқияти ҷиддӣ дар байни маълумот ва таҷрибаи касбӣ дар байни насли қалонсоли тоҷик вучуд дорад, душвор аст. Ҷолиб он аст, ки ҳеч қадом аз 10 зани аъзои феълии маҳаллаҳо, ҷамоатҳо ё ҳукуматҳо, ки бо онҳо мусоҳиба анҷом дода шуд, дар ин муассисаҳо дар даврони шӯравӣ ҳизмат намекарданд. Ду

² “Гузориш дар бораи рушди инсон барои соли 2009: Рафъи монеаҳо: Серҳаракатӣ ва рушди инсон,” Барномаи тараққиёти Созмони Миллали Муттаҳид, 2009 с., дар сомонаи http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2009_EN_Complete.pdf.

³ “Гузориш дар бораи ҳуқуқи башар барои соли 2010: Тоҷикистон”, Вазорати корҳои хориҷии ИМА, 8 апрели 2011с., дар сомонаи <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrpt/2010/sca/154487.htm>.

⁴ Мусоҳиба бо мансабдори давлатии Тоҷикистон, 20 апрели 2011с.

⁵ Ибид.

⁶ Бо бисту ҳашт нафар аъзои маҳаллаҳо, ҷамоатҳо ва ҳукуматҳо, 16 нафар мардон ва 12 нафар занон, мусоҳиба гузаронида шуд.

раисаи собиқи ин мақомотҳои идорақунанда, ки бо онҳо мусоҳиба анҷом дод шуд, ва дар ҳоли ҳозир CFX-ро роҳбарӣ мекунанд, чунин иброз доштанд:

Ман ба ҳайси раиси маҳаллаи худ, ки аз Шаҳритӯс дар масофаи тақрибан 15 дақиқа дур воқеъ аст, фаъолият мекардам. То ҷанги шаҳрвандӣ хеле фаъол будам, vale баъдан роҳбарӣ кардан дар маҳаллаи ман бо сабаби ҷангӣ даргириҳо хатарнок шуд. Якчанд зане, ки имрӯз дар ин ҷо қарор доранд, раисони маҳалла ва ҷамоат буданд, vale онҳо ин вазифаҳоро тарқ карданд. Ҳозир занон ҳамаи CFX-ро дар ноҳияи Шаҳритӯс сарварӣ мекунанд. Мо аз соли 1999 ин ҷониб фаъолият мекунем. Мо ин CFX-ро худамон таъсис додем.⁷

Мардони пешвои маҳалла ва ҷамоат, ки бо онҳо мусоҳиба анҷом дода шуд, аз ин зеркумитаҳо қаноатмандии худро изҳор намуданд ва эътиимод доранд, ки эҳтиёҷоти занону ҷавонон ба таври кофӣ бароварда мешаванд. Занони аъзои зеркумитаҳо низ бо он мувофиқанд, ки зеркумитаҳои механизмҳои муассир ба шумор мераванд. Вокунишҳо ба ин зеркумитаҳо аз ҷониби иштирокчиёни гурӯҳҳои таҳти ҳадаф омехта ва аз рӯи минтақаҳо мухталиф буданд. Мусоҳибаҳое, ки дар Ҳучанд, Қурғон-теппа, Панҷакент ва Ворӯҳ анҷом дода шуданд, ба қаноатмандии умумӣ аз зеркумитаҳои занону ҷавонон далолат мекунад, дар ҳоле, ки ҷавобгӯён дар Ҷорӯҳ, Ғарм, Исфара ва Шаҳритӯс ғайриқаноатманд буданд ва ба ихтилоф дар дастрасӣ ба мақомотҳои идорақунанда ва муносибати нобаробар дар асоси сунну сол ва ҷинс ишора мекарданд. Ҷавобгӯён аз шаҳри Душанбе ба талаб кардани ҳадамот аз ин зеркумитаҳо бемайлӣ нишон доданд.

Якчанд CFX, ки барои зиёд кардани ҷалби занону ҷавонон дар фаъолияти маҳаллаҳо ва ҷамоатҳо кор мекунанд, механизмҳоро барои иштироки шомилкунанда, аз ҷумла қвотаҳо барои равандҳои интихоботҳои демократӣ, дастгирӣ намудаанд. Гарчанде CFX, ки дар ноҳияҳои Ғарм ва Ҳучанд фаъолият мекунанд, қиссаҳои муваффақиятро нақл мекунанд, бештари ин латифаҳо занҳои қалонсол ва мӯҳтарамро, ки дар маҷлисҳои шӯро иштирок мекарданд ва дар он ҷо аз мардони аъзои шӯро дар инзиво қарор доштанд, дар бар мегиранд. Дар сурате, ки ба онҳо имконияти ибрози андеша дода мешавад, зоҳиран фикри онҳо ҳангоми қабули қарорҳо ба инобат гирифта намешавад.⁸ Мағҳуми баробарии гендерӣ дар байни аъзоёни шӯро ба таври васеъ дастгирӣ наёфтааст. Як ангеза барои таъсиси ин шӯроҳо то пешвоёни ғайрирасмӣ – ин интизории ба даст овардани захираҳо ва дастгирӣ аз CFX мебошад. Зимнан дар байни шӯроҳои дехот ва CFX шиддат вуҷуд дорад, чунки ин созмонҳо сиёсати шомилкунандаро ташвиқ мекунанд, ки бо меъёрҳои иҷтимоии дар дехоти Тоҷикистон паҳншуда мухолифанд.

⁷ Мусоҳиба бо собиқ раисаи собиқи аз ноҳияи Шаҳритӯс, 3 ноябр 2011с.

⁸ Дар асоси таҳлили мусоҳибаҳо бо 12 зани аъзои собиқи маҳаллаҳо, ҷамоатҳо ва ҳуқуматҳо.

Роҳбари яке аз барномаҳои СФҲ байналмиллалӣ, ки меҳоҳад ба иқдомоти маҳалла равандҳои аз лиҳози гендери ҳассоси демократиро муттаҳид созад, дар бораи мушкилоти ёфтани ҷои воҳӯрӣ сӯҳбат кард. Дар ноҳияи Исфара шӯрои маҳалла аксаран дар масҷидҳо ҷамъ мешаванд. Занон аз ворид шудан ба масҷид мутобиқи фатвои соли 2004 Шӯрои уламо манъ карда шудаанд, ки ин воқеан садди роҳи иштироки занони аъзои маҳалла дар ҷорабиниҳои маҳалла мегардад. Занони аъзои чунин маҳалла дар ҷорабиниҳои хоси ҳамчинсони худ иштирок мекунанд, вале аз иштирок дар маҷлисҳои умумӣ маҳруманд. Ҷизи нофаҳмо ин аст, ки ин маҳалла розигии худро барои таъян намудани квотаи 30-фоиза барои занону ҷавонон дода буд, вале татбиқи ин квота бо сабаби набудани ҷои муносиб барои гузаронидани маҷлисҳо амалий нашуд. Чунин бармеояд, ки ҷалби ҷавонон маҳдуд шудааст ва барои иштироки ҷиддӣ дар иқдомоти маҳалла имкониятҳои онҳо маҳдуданд.⁹

Дар ҳоле ки имкониятҳо барои алоқа пайдо кардани занону ҷавонон бо маҳаллаҳо, ҷамоатҳо ва ҳукumatҳо мавҷуданд, муҳим аст, ки саволе ба миён гузашт: воқеан онҳо چӣ гуна ҷалб шудаанд ва бо қадом роҳҳо ба онҳо иҷозати иштирок дода шудааст. Иштирок аз рӯи синну сол ва нақшҳои хоси гендерӣ маҳдуд карда шудааст, ки ин наметавонад боиси тағиироти ҷиддии иҷтимоӣ шавад. Ҳузури зиёди занон дар фазои умумӣ метавонад ба дарки иҷтимоии нақшҳои гендерӣ таъсир расонад, вале набояд чунин пиндошт, ки занони дорои вазифаҳои роҳбариқунанда худ ба худ аз баробарии гендерӣ ё ҳуқуқи зиёд барои аҳолии ба ҳошия рондашуда пуштибонӣ ҳоҳанд кард. Дар ҳақиқат, дар бисёр мавриҷҳо занон тавассути риояи меъёрҳои иҷтимоӣ дар ҷомеаи худ ба мартабаву қудрат мерасанд, вале ин афзалиятҳо ба занон на ба он хотирипуштибонӣ аз тағиироти иҷтимоӣ, балки барои нигоҳ доштани вазъи кунунӣ фароҳам оварда мешаванд. Ҳанӯз ҳам возеху равшан нест, ки набудани мардон бо сабаби муҳочиратимехнатӣ дар ояндаи наздик уфуқҳои навро барои пешвоёни ғайрирасмӣ боз ҳоҳанд кард ё на.

3 Рӯйкардҳои ғайрирасмӣ ба ҳалли низоъҳо

Пешвоёни ғайрирасмӣ дар Тоҷикистон аксаран дар ҷомеаҳои худ ҳамчун миёнарав хизмат мекунанд ва тавассути пешниҳод намудани роҳи ҳалли тармимқунанда ба муноқишаҳо дар нигоҳ доштани муносибатҳои мусолиматомез дар байни аъзоёни ҷомеа қӯмак мерасонанд. Пешвоёни ғайрирасмӣ дар ҷомеаҳо ҳамчун аъзоёни маҳалла ва пешвоёни динӣ муайян карда шудаанд, ки

⁹ Мусоҳиба бо сарварзани барномаи СФҲ байналмиллалӣ аз ноҳияи Исфара, 12 октябри 2011с.

мутақобилан истиснокунандада намебошанд. Маҳаллаҳо аксаран аз аъзоёни диндори чомеа иборат мебошанд, бинобари ин онҳое, ки дар деҳа қудрат доранд метавонанд ҳам ба ҳайси маъмури маҳаллӣ ва ҳам фармонравои динӣ хизмат кунанд. Ин пешвоён талош мекунанд низоъҳоро ба воситаи таъкид намудани аҳамияти созгории чомеа дар муқобили ҳуқуқҳои шахсӣ фурӯ нишонанд, ки ин метавонад ҳуқуқӯҳои гурӯҳҳои ба ҳошия рондашуда, ба монанди занону кӯдаконро ба иштирок дар раванди ҳалли низоъҳо ғайриқонунӣ созад. Ин фасл ҷанбаҳои мусбат ва манғии рӯйкардҳои ғайрирасмиро ба ҳалли низоъҳо матраҳ намуда, инчунин нақшу масъулиятҳои пешвоёни ғайрирасмиро шарҳ медиҳад.

3.1 Адолати тармимкунандада тавассути рӯйкардҳои маҳаллӣ ба ҳалли муноқишаҳо

Рӯйкардҳои одатӣ ба ҳаллимуноқишаҳо дар саросари Тоҷикистон ба таври васеъ истифода мешаванд ва дар асоси мусоҳибаҳои барои ҳамин таҳқиқот анҷомдодашуда, истифодаи механизмҳои алтернативии даъвоҳо аз давраи ба даст овардани истиқолияти Тоҷикистон дар соли 1991 боз ҳам густурдатар шудааст. Рӯйкардҳои маҳаллӣ ба фурӯ нишондани низоъҳо аз миёнравии калонсолони деҳа шурӯъ шуда то машварати маҳаллаҳо тӯл мекашад. Мудохилаҳо аз ҷониби пешвоёни ғайрирасмӣ маъмулан марҳалаи аввалини ҳалли низоъ дар раванди иерархии ҳалли низоъҳо дар Тоҷикистон ба шумор мераванд. Ин механизмҳо муҳим мебошанд, чунки онҳо барои шаҳрвандони Тоҷикистон, ки ба донишҳо дар бораи низоми адлияи давлатӣ дастрасии маҳдуд доранд ё умуман дар ин бораи дониш надоранд, ё барои онҳое, ки бо сабаби маҳдудиятҳои иҷтимоӣ қудрати дастрасӣ ба муассисаҳои давлатиро надоранд, қобили таваҷҷӯҳ мебошанд. Пешвоёни ғайрирасмӣ инчунин дар ҳалли даъвоҳо, ба монанди даъвоҳои вобаста ба моликият ё нафақа (алимент) дар байни зану шавҳароне, ки издивоҷи худро аз қайди давлатӣ нагузаронидаанд, миёнаравӣ мекунанд, ки ин берун аз доираи ҳуқуқии ҳукumat мемонанд.

Ҳалли низоъҳо берун аз доираи мақомоти давлатӣ инчунин барои ба таври маҳрамона ҳал намудани онҳо замина фароҳам меорад. Ҳуқуқшиносоне, ки бо онҳо дар марказҳои кӯмаки ҳуқуқӣ мусоҳибаҳо анҷом дода шуд, иброз доштанд, ки аввалан онҳо қӯшиш мекунанд, ки дар байни ҷонибҳои даъвогар ба таври ғайрирасмӣ миёнаравӣ кунанд. Баъзан ба хотири пайдо кардани роҳи ҳалли устувор дар ин ҷараён аъзоёни оилаҳо ҷалб карда мешаванд:

Методҳои ғайрирасмӣ барои масъалаҳои оилавӣ муносиб мебошанд. Арзишҳои оилавӣ дар ҷомеаи мо муҳим мебошанд. Миёнаравӣ барои ин мавридиҳо хеле муғид мебошад. Мардум меҳоҳанд ин масъалаҳоро дар ҷомеаи худ ҳал намоянд, на дар суд. Дар робита ба масъалаҳои оилавӣ мардум ба маркази кӯмаки ҳуқуқии мо маҳсусан барои дарҳости ҳалли қазия берун аз толори суд муроҷиат мекунанд. Якчанд сол пеш, мо тавассути маркази

кӯмаки ҳуқуқии худ ба пешниҳод намудани миёнаравӣ ба таври ройгон шурӯъ кардем. Вале ҳуқуқшиносони мо маҳорати миёнаравиро надоштанд, бинобар ин мо тренеронро аз дигар кишварҳои собик шӯравӣ истифода намудем. Ҳуқуқшиносони мо аз рӯи меъёрҳои байнамиллалӣ бо назардошти урфу одатҳои хоси Тоҷикистон омӯзиш диданд. Мо меҳоҳем ҳуқуқшиносонро дар доираи мавзӯҳои исломӣ низ омӯзиш дихем.¹⁰

Чунончӣ қаблан зикр шуд, қадами аввалиндарача барои ҳал намудани даъвои шаҳрвандӣ – ин муроциат ба пешвоёни ғайрирасмӣ ё маҳалла мебошад. Агар низоъ дар сатҳи чомеа ҳал нашавад, он ба сатҳи чамоат ва баъдан ба сатҳи ҳукumat интиқол дода мешавад, ва ниҳоятан ба суди давлатӣ мерасад. Ҷонибҳои ҷабрдида аввал ба шахсоне муроциат мекунанд, ки бо онҳо алоқаи шаҳсӣ доранд, ки инҳо аъзоёни маҳалла ё пешвоёни динӣ мебошанд. Ин пешвоёни ғайрирасмӣ бообрӯу эътиборанд ва маъмулан даъвоҳоро ҳал ва низоъҳои ояндаро пешгирий карда метавонанд. Қарорҳое, ки аз ҷониби маҳалла ва пешвоёни динӣ қабул карда мешаванд, ҳусусияти машваратӣ дошта, иҷрои онҳо аз рӯи қонун ҳатмӣ нест ва даъвоҳо ба қайд гирифта намешаванд ва ҳуҷҷатгузорӣ намешаванд. Ҳалли низоъҳои оилавӣ ва чомеа дар ҷамъиятҳои хурдтар маъмулан эҳтиром карда мешавад ва вобаста ба нуфузу эътибори пешвоёни ғайрирасмӣ риоя карда мешавад. Даъвоҳое, ки пешвоёни ғайрирасмӣ ба онҳо мепардозанд, аз ҷанҷолҳои байни ҳамсояҳо барои истифодай оби ҷамъиятӣ шурӯъ шуда то зӯроварии хонаводагӣ идома мейбад.

Ҳаллу фасли даъвоҳо дар асоси чомеа дар Тоҷикистон арзишманд аст, чунки он бори масъулияти муассисаҳои давлатиро коҳиш дода, дар муқоиса бо судҳои давлатӣ ба татбиқи ҳалли муноқишаҳо ба таври муассиртар мусоидат мекунад. Рӯйкарҳои маҳаллӣ ба ҳаллу фасли низоъҳо тарафдорӣ карда мешаванд, чунки пешвоёни ғайрирасмӣ дастрастаранд, ҷараёни ҳаллу фасли даъвоҳо ошнотар аст, ин ҷараёнҳо харочотеро тақозо намекунанд ва онҳо имконияти созгории чомеаро тавассути мусолиҳакорӣ дар муқобили адолати ҷазӣ доранд. Пешвоёни чомеа аз наздик бо ҷонибҳои даъвогар шинос ҳастанд ва печидагии низоъҳои маҳаллиро мефаҳманд. Гузашта аз ин, қарорҳои шӯро бо фишори иҷтимоӣ татбиқ карда мешаванд. Даъвоҳои оянда аксар вақт вобаста ба обрӯу эътибори калонсолон ва риояи меъёрҳои иҷтимоӣ аз ҷониби аъзоёни чомеа пешгирий карда мешаванд. Ба ин маъно, осудагии чомеа аз ҳуқуқҳои инфиродӣ муҳимтар аст.

3.2 Ҳуқуқҳои инфиродӣ дар муқобили тавозуни чомеа

Раванди ҳалли низоъҳо, ки аз ҷониби пешвоёни ғайрирасмӣ осон карда мешавад, ҳам шомилқунанда ва ҳам истиснокунанда мебошад. Раванд дар муқоиса ба

¹⁰ Мусоҳиба бо мудири созмони маҳаллии хифзи ҳуқуқи башар, ш. Душанбе, 7 апрели 2011с.

мурофиаи судӣ шомилкунандатар аст, ки дар он додрас дар робита ба парванда қарори якҷониба қабул мекунад. Он то он андозае истиснокунанда мебошад, ки занону ҷавонон, дар сурате, ки баъзан ҳузур доранд, аз раванди қабули қарор истисно карда мешаванд ва ё эҳсоси маҷбурий мекунад, ки қарорҳои қалонсолонро бо вучуди ба фоида онҳо набудан қабул кунанд. Қарорҳо дар бораи низоъҳо ба анъанаҳои падаршоҳӣ алоқаманданд ва манфиатҳои мардон аз манфиатҳои занон ва ҷавонон болотар гузашта мешаванд. Гарчанде ки ҳалли муноқиша дар асоси ҷомеа ба эҳтиёҷоти ҳар ду ҷониб ва ҷомеаи густурда мутамарказ шудаанд, занон бо сабаби вучуд доштани меъёрҳои падаршоҳӣ дар ҳолати номусоид қарор мегиранд. Зимнан, бо сабаби вучуд доштани монеаҳои зиёди иҷтимоию соҳторӣ занон ба даст ёфтанд ба муассисаҳои адлия рӯ мөоранд ва ин шояд ягона воситаи амалии ҳалли даъвоҳо бошад. Занони ҷавобгу табъизи гендериро ҳам аз ҷониби мардон ва ҳам занони ҷомеа ҳамчун таасуби аз мансабдорони низоми адлия инъикосёбанда шарҳ доданд. Гарчанде қарорҳои пешвоёни ғайрирасмӣ дар муқоиса бо қарорҳои суд одилона набошанд ҳам, бо назардошти вазъи фаъолияти нокифояи низоми адлия ва оқибатҳои иҷтимоии пайгирий намудани парванда ба воситаи суди давлатӣ, ҳалли низоъҳо, баҳусус даъвоҳои оилавӣ, тавассути воситаҳои ғайрирасмӣ метавонад воқеъбинонатар бошад. Тоҷикистон ҷомеаи хеле иерархӣ мебошад, ки дар он қудрат аз синну сол маншაъ мегирад, бинобар ин ҳатто ҷавонмардон ҳангоми ин мудохилаҳо метавонанд нисбатан аз қудрат маҳрум шаванд. Ҷонибҳо барои қабул кардани ҳукми қалонсолон таҳти фишор қарор мегиранд ва аз рафтанд ба муқобили вазъи кунунӣ дилсард карда мешаванд.

Ангезаи аввал барои миёнаравӣ кардан дар даъвоҳои оилавӣ – ин ҳифз кардани соҳтори марказии оила мебошад, ки барои нигоҳ доштани муҳити мусолиҳатомез дар ҷомеаи ба ҳамдигар вобаста муҳим мебошад. Аз рӯи қиёс, ба ҳуқуқҳои инфиродӣ авлавияти ноҷиз дода мешаванд, ки ин дар баробари қонунгузории Тоҷикистон тазоди комил аст. Гарчанде бисёр қонунҳои Тоҷикистон, масалан кодекси ҷиноятӣ, дар солҳои охир ба хотири мутобиқат бо меъёрҳои байналмиллалии ҳуқуқи башар таҷдиди назар шудаанд, барои таъмини корбурди яксон ва татбиқи ин қонунҳо механизмҳои маҳдуд вучуд доранд. Бинобар ин қонунгузории Тоҷикистон барои аксарияти мардуми он аҳамияти кам дорад.

3.3 Пешвоёни динӣ ҳамчун миёнарав

Пешвоёни динӣ аксар вақт ба хотири он даъват карда мешаванд, ки дар доираи оилаҳо ва ҷомеаҳо даъвоҳоро бо истифода аз омезиши қонуни ислом ва меъёрҳои суннатӣ ва дастуру насиҳат ба ҷонибҳои даъвогар ҳаллу фасл намоянд. Қонуни ислом дар Тоҷикистон дар мазҳаби ҳанафӣ асос ёфтааст. Ҳамаи 28 нафар пешвоёни динӣ, ки барои ҳамин таҳқиқот бо онҳо мусоҳиба анҷом дода шуд,

таъйид намуданд, ки сулху оштӣ яке аз арзишҳои мухими исломӣ ба шумор меравад ва онҳо аҳамияти созгорӣ дар ҷомеаро таъкид намуданд. Ҳадафи аввалиндараҷаи онҳо ҳангоми миёнаравӣ кардан дар ҳалли даъвоҳо дасттирии соҳтори оила мебошад; бинобар ин ба талоқ муҳолифати ҷиддӣ вуҷуд дорад.

Рустам¹¹ (таҳаллус)сокини шаҳри Қурғон-теппаи вилояти Ҳатлон мулло мебошад. Ӯ дар Ваҳш, ки ба шаҳри Қурғон-теппа наздиқ аст, сарварии масҷидро ба ӯҳда дорад ва илова бар намозҳои ҷумъа ӯ ҳар ҳафта маҷlisҳои ҷамъиятӣ доир мекунад. Дар мусоҳибаи худ, ӯ ба масъулиятҳои зану мард дар муносибатҳояшон диққати марказӣ дод:

Дар ислом ба муносибати байни инсонҳо аҳамияти зиёд дода мешавад. Онҳо дар ҳаёт бо мушкилоти зиёд дучор мешаванд ва мо дар бораи ин мушкилот сӯҳбат мекунем. Ман кӯшиш мекунам, аз низоъ ва талоқ ҷилавгирӣ намоям. Ба мо исломи пешқадам лозим аст, вале ин бо сабаби фаҳмиши пасти ислом дар ҷомеаи Тоҷикистон мушкил аст. Ислом мефармояд, ки мардон ва занон бо ҳамдигар бояд зиндагии мусолиҳатомез дошта бошанд. Ҳарду бояд масъулиятҳои худро дар баробари ҳамдигар фаҳманд. Қуръон мефармояд, ки мардон бояд бо занҳо дар сулху оромиш зиндагӣ кунанд ва занҳои худро лату кӯб накунанд. Мардоне, ки диндор ҳастанд, ба суханони ман гӯш медиҳанд, вале баъзе мардон гӯш намедиҳанд. Пешвоёни динӣ кӯшиш мекунанд мушкилотро ҳал намоянд.¹²

Ба ҳамин монанд, Парвиз, мулло аз минтақаи Ғарм нақшҳо ва масъулиятҳои ҳарду чинсҳоро дар мусоҳибаи худ таъкид намуд:

Ман дар яке аз дехаҳое, ки аз Ғарм дар масофаи 20 дақиқа воқеъ аст, мулло мебошам. Ман дар намози ҷумъа имоматӣ мекунам ва инчунин дорусоз мебошам. Дар дехаи худ ман ба мардум маслиҳатҳои тиббӣ ва равонӣ медиҳам. Ман инчунин маросимҳои издивоҷ ва ҷанозаро ба ҷо меорам ва ба мардум дар корҳои рӯзмарраашон кӯмак мекунам. Ман ба мардум дар фаҳмидаи масъулиятҳояшон мутобики ислом ёрӣ мерасонам. Агар шумо мусалмон бошед, шумо бояд бо ҳамсаратон никоҳ кунед ва издивоҷатонро ба қайд гиред. Ба қайд гирифтани издивоҷ барои ҷуфтӣ ҷавон хуб аст. Агар ин ҷуфт аз ҳамдигар ҷудо шаванд, зан дигар имконият надорад.¹³

Инчунин шаҳрвандони Тоҷикистон, ки ба шаҳри Макка сафар карда ҳаҷчи худро анҷом додаанд, аъзоёни мӯҳтарами ҷомеа ба шумор мераванд ва мардумон зудзуд ба онҳо барои маслиҳат муроҷиат мекунанд:

Ман ҳоҷӣ ва дӯкондор ҳастам ва ман соли гузашта баъд аз якчанд соли зиндагӣ дар Россия ба Ғарм баргаштам. Ман дар байни ҷамъият кор мекунам ва ҳамсаҳои худро таъмин

¹¹ Пешвоёни ғайрирасмӣ, ки бо онҳо мусоҳиба анҷом дода шуд, дарҳост карданд, ки номҳои онҳо дар ин гузориш истифода нашаванд. Бинобар ин ҳамаи номҳо дар ин гузориш таҳаллусӣ ҳастанд.

¹² Мусоҳиба бо мулло, ш. Қурғон-теппа, 30 сентябри 2011 с.

¹³ Мусоҳиба бо мулло, Ғарм, 21 сентябри 2011с.

мекунам. Қуръонро ба ман як нафар мулло аз шаҳри Қурғон-теппа омӯзонд. Ҳар рӯз ман пахта мечидам ва ба назди мулло мерафтам ва ў ба ман оятҳои Қуръонро ба забони тоҷикий тарҷума мекард. Дигар пешвоёни динӣ Қуръонро намедонанд. Ман ҳоҷӣ ҳастам, vale касе ба ман аҳамият намедиҳад, гарчанде ки ман даъвоҳоеро ҳал мекунам, ки оилаҳо ба ҳалли онҳо қодир нестанд. Масалан, дар байни як зану шавҳар муноқиша ба миён омад. Писар хонадор шуд ва ба Россия ба мӯҳлати ду сол рафт. Дар оила даъвоҳои иқтисодӣ вучуд дошт ва ман роҳи ҳалли онҳоро ёфтам. Вақте ки ман дар Москва кор мекардам, ман маросимҳои зиёди никоҳи тоҷикон, қариб аз 10 то 15 никоҳро дар як сол, анҷом медодам.¹⁴

Пешвоёни динӣ сатҳи муҳталифи маълумоти динӣ доранд. Фақат аз 28 нафари онҳо 7 нафарашон, ки бо онҳо мусоҳиба анҷом дода шуд, дар хориҷа, мушаҳҳастар дар Миср, Эрон ва Покистон таҳсил кардаанд; фақат як нафар пешвозани динӣ ба хориҷа барои иштирок дар конфронси динӣ ва ҷамъомадҳо сафар кардааст ва ҳеч як зан дар бораи таҳсили ислом дар дигар кишвар маълумот надод. Имкониятҳо барои таълимоти динӣ дар даврони шӯравӣ маҳдуд буданд ва танзими он таҳти ҳукумати феълӣ аз наздик идома мейёбад. Таҳсилоти бештари пешвоёни динӣ аз бар намудани тиловати Қуръон, каме тафсир ва фаҳмиши асосӣ дар бораи шариати исломро дар бар мегирад. Дар натиҷаи набудани мактабҳои динӣ, меъёрҳои одатӣ дар муқоиса бо қонунҳои ислом дар ҳалли низоъҳо нақши бузургтар мебозанд:

Пешвоёни динӣ берун аз доираи ҳукумат ҳуқми никоҳ ва талоқро содир мекунанд. Онҳо нуфузу эътибор ба даст оварда истодаанд, vale ҳанӯз ҳам бо сабаби 70 сол надоштани таълимоти динӣ дар замони шӯравӣ, қонунҳои диниро намедонанд. Бо вучуди ин мардум кӯр-кӯрана аз онҳо пайравӣ мекунанд. Ҳанӯз ҳам маҳдудиятҳо барои дин вучуд доранд ва созмонҳо дар Тоҷикистон наметавонанд маводҳои диниро ба табъ расонанд, то ки мардум тавонанд ҳуқуқҳои худро тибқи қонунҳои диниву дунявӣ донанд. Онҳо дар бораи меъёрҳои анъанавӣ чунон сӯҳбат мекунад, ки гӯё он шариат аст, vale онҳо ба иттилоот дастрасӣ надоранд. Мо ҳатто дар фасли зимистон ба барқу радио дастрасӣ надорем.¹⁵

Занон-пешвоёни динӣ, ки бибихалифа ё бибиотун унвон мешаванд, ба дигар занон ва қӯдакон дастуру маслиҳат медиҳанд. Бо истиснои шаҳри Душанбе, гурӯҳҳои таҳти ҳадаф ва мусоҳибони муайянкардашуда дар ҳар як маҳалли таҳқиқот ба бибихалифаҳо эҳтиром доштанд ва занон-пешвоёни диниро дар вилояти Суғд баҳусус ҳурмату иззати зиёд мекунанд:

Нуфузу таъсири бибихалифаҳо дар солҳои охир коҳиш ёфт, чунки ҳоло онҳо дониш надоранд. Якчанд сол пеш шумораи бибихалифаҳо камтар буд, vale онҳо соҳибмâрифат ва доно буданд. Мо китобҳоро ба забони арабӣ меҳондем ва занон ба занони дигар таълим медоданд. Аҳолии мо ҳанӯз ҳам ба бибихалифаҳо эътимолад доранд ва ба маслиҳатҳои онҳо

¹⁴ Мусоҳиба бо пешвои динӣ, Фарм, 20 сентябри 2011с.

¹⁵ Мусоҳиба бо мудираи русзабони барномаи СФҲ-и байналмиллаӣ, Душанбе, 2 сентябри 2011с.

гӯш медиҳанд.¹⁶

Маҳдудиятҳои ҳукумат ба таҳсилоти динӣ ҳам ба фаъолияти бибихалифаҳо таъсир расонид:

Бибиотунҳо Қуръонро омӯхтаанд. Тарҷумаҳо вуҷуд доранд ва онҳо тафсири Қуръонро таълим медиҳанд. Духтарон пештар ба масцид мерафтанд vale ҳоло ба онҳо иҷозати таҳсил дода намешавад. Бибиотунҳо бояд аз ҳукумат барои таълим додан иҷозат гиранд, чунки аз ин пас ба онҳо дар хонаҳояшон таълим иҷозат дода намешавад. Ҳоло онҳо фақат дар *хонаи сафед* (маркази чомеа) таълим дода метавонанд.¹⁷

Мисли ҳамтоёни марди худ, маслиҳати бибихотунҳо дар меъёрҳои анъанавӣ ва порчаҳо аз Қуроъон ё ҳадис, инчунин шеърҳо аз шоирони машҳури суфӣ, ба монанди Ҳофиз, асос ёфтаанд. Дар асоси мусоҳибаҳое, ки бо бибихалифаҳо анҷом дода шуд, таҳсилоти динии онҳо бар хилоғи таълими тафсири меъёрҳои ислом дар азҳудқуни Қуръон асос ёфтааст. Онҳо умдатан даъвоҳои хонагиро ҳал менамоянд ва ҳамчунин дар дигар соҳаҳо, ба монанд ҳифзи саломатӣва таҳсилот маслиҳатҳо медиҳанд. Онҳо ҳамчунин дар тӯйҳо ва ҷанозаҳо иштирок мекунанд vale ин маросимҳоро анҷом намедиҳанд. Бибихалифаҳо бо сабаби фатвои Шӯрои уламо дар бораи манъи ворид шудани занон ба масцид дар мадрасаҳо дарс намедиҳанд ё дар масцид намоз намегузоранд.

Комила дар Исфара бибихалифаи машҳур аст. Ӯ дар СFX фаъолият мекунад ва занону қӯдаконро роҳнамоӣ мекунад. Саргузашти Ӯ мисли саргузашти дигар занон-пешвоёни динӣ, ки дар саросари Тоҷикистон бо онҳо мусоҳиба анҷом дода шуд, мебошад:

Модар ва бибии ман бибихалифа буданд. Дарзамони қӯдаки иманонҳо бабисёро дамондарро битабамушкилоташон маслиҳатҳо медодандва онҳоро дар анҷоми амалҳояшон роҳнамоӣ мекарданд. Баъд аз ҳатми донишгоҳ ман муаллима шудам. Мардум ҳамеша аз ман дарҳости роҳнамоӣ мекарданд. Ҳар рӯз 5 зан ба ҳонаи ман барои маслиҳат гирифтан меомаданд. Ман боварӣ надоштам ҷаро онҳо ба назди ман меомаданд, чунки ман нуғузу эътибор надоштам. Онҳо мушкилоти худро ба ман нақл мекарданд.

Ман аз ҷудошавии зану шавҳар ҷилавгириӣ мекунам. Яке аз намунаҳои тозатарин он мусолиҳа байни зану шавҳар, ки 12 фарзанд доранд, мебошад. Зан меҳост барои талоқ гирифтган ба суд муроҷиат қунад, vale ман ба Ӯ иҷозати рафтган ба судро надодам. Ман ба Ӯ гуфтам, ки сабр қунад. Ин зан бекор буд ва ман барои Ӯ дар ҳоҷагии дехқонӣ кор пайдо кардам. Ман фарзандони ӯро дар мактаб ҳабар мегирифтам ва ҷанбаҳои исломии масъаларо ба онҳо мефаҳмондам. Ман ба онҳо гуфтам, ки модари онҳо муқаддас аст ва

¹⁶ Мусоҳиба бо бибихалифа, Исфара, 12 октябри 2011с.

¹⁷ Мусоҳиба бо ду зани аъзои маҳалла, Воруҳ, 18 октябри 2011с.

онҳо нисбат ба ў бояд ғамхорӣ намоянӣ. Барои модар ман мактубе ба номи ҳукумат дар бораи вазъияти ў навиштам. Ҳукумат ба ў хона дод. Панҷ-шаш сол баъд шавҳар ба назди зан омад ва ба ў барои сабру тоқаташ ва ба суд муроҷиат накарданаш изҳори миннатдорӣ намуд. Ҳоло онҳо оштӣ шудаанд ва зан миннатдор аст.

Мо бо занҳо маросиму мулоқотҳо доир менамоем, ки дар онҳо бибихалифаҳо иштирок намуда маслиҳатҳо медиҳанд. Баъзехо суханҳои нодуруст мегӯянд, чунки онҳо осори Саъдӣ ва Ҳофизро намефаҳманд. Фаҳмидани маънии шеърҳо мушкил аст. Ман аз онҳо хоҳиш мекунам, ки ғазаб накунанд, вақе ки ман ба онҳо нодуруст будани суханонашонро исбот мекунам. Ман аз онҳо дарҳост мекунам, ки ба дар дуруст маслиҳат додани духтарони ҷавон кӯмак кунанд. Духтарон бояд босабру тоқат бошанд. Оилаҳои набояд пароканда шаванд. Духтарон бояд ба маслиҳатҳои модаронашон гӯш диханд.¹⁸

Бибихалифаи дигар, ки бо ў мусоҳиба анҷом дода шуд, бо ҳизби исломӣ, ки дар шаҳри Душанбе мустақар аст, фаъолият мекунад. Вақте ки аз ў дар бораи нақшаш дар миёнаравӣ кардан дар низоъҳо суол кардем, ў бо андешаҳои ҳуд дар бораи ҳуввияти динии занон дар Тоҷикстон посух дод:

Ман тӯли 12 сол мешавад, ки дар ҳизби исломӣ фаъолият дорам. Ман як мачаллаи даврӣ дар бораи нақши зан дар ислом, тарбияи фарзандон ва дигар мавзӯҳои таълимиву тарбиявӣ таъсис додам. Ман ҳамчунин дар идора кардани маркази фарҳангӣ [ки дар шаҳри Душанбе бо номи масҷиди занона шинохта мешавад], ва ягона маконест, ки занон дар он ибодати ҳудро анҷом дода метавонанд, кӯмак кардаам. Одамон инҷунин барои истифода намудан аз китобхона ва доир намудани мубоҳисаҳо меомаданд. Он барои ором шудан ва дурӣ ҷустуҷӯз мушкилоти оилавӣ ҷои муносиб буд. Ин марказ тирамоҳи соли 2010 сӯҳта нобуд шуд ва мансабдорон гуфтанд, ки ин ҳодиса бо сабаби вайрон будани системаи барқ рӯҳ додааст, вале мо ҳеч гоҳ мушкилоте бо системаи барқӣ надоштем. Марказ маконе буд барои дастгирӣ ва яқдилӣ. Ҳоло занон ҷое барои рафтан надоранд. Онҳо дар ҳонаҳои ҳуд пушти дарҳои қулф ҳамчунон, ки қаблан буданд, ба сар мебаранд. Онҳо танҳоянд ва умеди ҳудро аз даст додаанд. Ҳукумат ва уламо ҳуввияту ҳудшиносии занонро муайян мекунад. Маҳз ҳамин аст маъни зан будан дар Тоҷикистон.¹⁹

Назариёти муҳолиф дар бораи он, ки оё нуфузи пешвоёни динӣ меафзояд ё коҳиш меёбад, вуҷуд дорад. Дар сурате ки бисёр одамон, ки дар шаҳри Душанбе бо онҳо мусоҳиба анҷом дода шуд, аз нақши афзояндаи ислом дар ҳаросанд, дар қисмҳои муайяни қишвар ҳуди пешвоёни динӣ нуфузу таъсири ҳудро бо сабаби маҳдудиятҳои ҷорикардаи ҳукумат ба зуҳуроти динӣ коҳишшёбандада қаламдод мекунанд. Кормандони СФҲ ба айборд кардани пешвоёни динӣ дар бисёр мушкилоти марбут ба издивоҷи беқайд ва мақоми танazzулёбандай иҷтимоии зан тамоюл доштанд, дар ҳоле ки пешвоёни динӣ бар ин назар буданд, ки ин

¹⁸ Мусоҳиба бо бибихалифа ва корманди СФҲ, н. Исфара, 12 октябри 2011с.

¹⁹ Мусоҳиба бо бибихалифава муовини раиси ҳизби сиёсӣ, ш. Душанбе, 11 июля 2011с.

мушкилот ба нокомии давлат дар фароҳам овардани шароит барои шаҳрвандони худ марбут аст:

Нуфузу таъсири муллоҳо коҳиш ёфта истодааст. Бист сол пеш мо аз муллоҳо кӯмак мепурсидем, vale ҳоло ҳуқумат онҳоро аз ин доира берун кардааст. Мо озодии дин надорем. Расму оинҳои мо аз байн рафта истодаанд. Писарон ҳатто ба масцид ворид шуда наметавонанд ва аз фанҳои динӣ таълим намегиранд. Мо аз қонунҳои ислом барои осон кардани корҳо дар оила истифода мекардем, vale ҳоло мо аз ин анъана маҳрумем. Дар дехаи мо 200 нафар зиндагӣ мекунанд, vale фақат 10 нафар ба масцид мераванд. Онҳо аз муллоҳо кӯмак мепурсанд, чунки муллоҳо дар дехаҳо инсонҳои бомаърифатанд. Ҳоло ҳар кас мушкилоти худро ба таври худ ҳал мекунад. Панҷ-даҳ сол пас аз дин дараке намемонад.²⁰

Дигар ҷавобгӯён робитаи мустақимро дар байни нуфузи пешвоёни динӣ ва нокомии давлат ҷиҳати фароҳам овардани шароит барои шаҳрвандонаш мебинанд:

Нақши дин афзуд, дар ҳоле ки нуфузу эътибори муллоҳо коҳиш ёфт. Мардумони бештар ба дин рӯчӯй мекунанд, чунки ҳуқумат ба он таваҷҷӯҳи нокоғӣ дорад.²¹

Таърихшинос аз шаҳри Душанбе нуфузи рӯ ба таназзули пешвоёни ғайрирасмиро ба суқути назми иҷтимоӣ, ки сабабгори он ҷанги шаҳрвандӣ ва муҳочирати меҳнатӣ мебошанд, нисбат медиҳад:

Қонуни анъанавӣ ва ҷамъияти фақат дар ҳоле вуҷуд дошта метавонад, ки назми иҷтимоии марбут бар ҷо бошад. Ҳама чиз фурӯр рехтааст. Калонсолон қудрат надоранд ва мардон дар ҳориҷа меҳнат мекунанд. Назми иҷтимоӣ вуҷуд надорад ва беназмӣ саросарист. На ҷомеа ва на давлат метавонад шаҳрвандони худро ҳифз намояд. Калонсолон қудрат надоранд ва наметавонанд ҳаводиси рӯзро ба мардум фаҳмонанд Падаршоҳӣ дар қудрати воқеӣ асос ёфта буд, чунки мардон дар он дорои заҳираҳо буданд ва занон итоат мекарданд. Вале феълан падаршоҳӣ ин заҳираҳо ва қудратҳоро надорад ва он дигар ба дард намехӯрад, чунки падаршоҳӣ касеро муҳофизат карда наметавонад. Ин боиси суқут дар ҷомеа гашт. Давлат моро муҳофизат карда наметавонад, ҷомеа низ аз мо дифоъ карда наметавонад.²²

4 Пешвоёни ғайрирасмӣ: Мусоид ё монеи дастрасӣ баadolat?

Чунончӣ дар фаслҳои қаблӣ матраҳ шуд, Тоҷикистон аз пешвоёни ғайрирасмӣ барои ҳалли низоъҳо бо сабаби дастрас набудани муассисаҳои давлатӣ ва меъёрҳои иҷтимоӣ, ки монеи истифодаи муассисаҳои адлия мешаванд, кӯмак

²⁰ Мусоҳиба бо муаллим аз минтақаи Ғарм, 20 сентябри 2011с.

²¹ Мусоҳиба бо мудири СФҲ-и байналмиллаӣ, ш.Хуҷанд, 12 октябри 2011с.

²² Мусоҳиба бо марди таърихшиноси тоҷик, ш. Душанбе, 25 сентябри 2011с.

мечӯяд. Дар холе ки пешвоёни динӣ бар онанд, ки онҳо ба ҷомеа ҳадамоти арзишманд ироја мекунанд, СFX амалҳои пешвоёни ғайрирасмиро, ки ба адолат барои аҳолии ба ҳошия рондашуда монеа мегузоранд, мавриди баҳс қарор медиҳанд.

Яке аз соҳаҳои баҳсноктарин нақши пешвоёни динӣ дар анҷом додани маросимҳои издивоҷ ва талоқ берун аз доираи муассисаҳои давлатӣ мебошад. Издивоҷҳои бекайд ҳуҷҷатҳои заруриро барои боз кардани парванда тавассути системаи судӣ, ки баҳусус занону кӯдаконро осебпазир ба ҷо мегузорад, фароҳам намеорад. Ин фасл ба муносабати пешвоёни динӣ ба издивоҷи бекайд ва талоқи ғайрирасмӣ диққати марказӣ медиҳад. Мушкилоти марбут бо издивоҷи бекайд низ мавриди баррасӣ қарор мегирад.

4.1 Издивоҷи бекайд

Теъдоди ҳарҷӣ бештари ҷуфтҳои тоҷик танҳо дар маросимҳои динии издивоҷ, ё никоҳ иштирок мекунанд ва ба қайди издивоҷи худ дар мақомоти давлатӣ ба таври расмӣ беэътиноӣ зоҳир менамоянд. Яке аз сабабҳое, ки зану шавҳарон издивоҷи худро дар мақомотҳои даҳлдори давлатӣ ба қайд намегиранд, ин надоштани санадҳои зарурӣ, аз ҷумла шаҳодатнома дар бораи таваллуд ва шиноснома мебошад. Ба даст овардани ин санадҳо маблагро талаб мекунад ва метавонад вақти зиёдро гирад. Агар оилаҳо бар ин назар бошанд, ки бақайдгирий ҷизи зарурӣ нест, санадҳо барои ҷуфти оиладоршаванд ба даст оварда намешаванд. Баъзе ҷавобгӯён боварӣ доранд, ки бақайдгирии издивоҷ дар муассисаҳои давлатӣ ҳатмӣ нест, ё издивоҷи динӣ худ ба худ аз ҷониби давлат Ҷумҳурии Тоҷикистон мешавад. Издивоҷи ноболигон ва бисёрзанӣ, ки муҳолифи қонунҳои Тоҷикистон мебошанд, сабаби дигари ба қайд нағирифтани издивоҷҳо мебошад.

Мусоҳибаҳо бо CFX-и дар соҳаи ҳуқуқ фаъол нишон доданд, ки тасмим оид ба қайд нағирифтани издивоҷҳо метавонанд аз ҷониби шавҳарон барқасд бошад. Манфиатдори асосии бақайдгирии издивоҷ зан мебошад, чунки он ба зан ҳуқуқи нафақа, дастгирии кӯдак ва дар ҳолати ҷудошавӣ, ки аслан аз ҷониби мардон сар мезанад, ҳуқуқ ба моликият медиҳад. Дар замоне ки сатҳи ҷудошавӣ баҳусус бо сабаби муҳочирати меҳнатӣ дар Тоҷикистон баланд шуда истодааст, ба қайд гирифтани издивоҷ ба манфиати шавҳар нест:

Мардони мо дар хориҷа шуғлу кор мечӯянд, чунки дар ин ҷо барои онҳо имконият вуҷуд надорад. Ҷаро издивоҷҳо тавассути ҷамоат бояд ба қайд гирифта шаванд? Мардон танҳо бо занон ба хотире (ба воситаи никоҳ) издивоҷ мекунанд, ки дар ҳолати набуданашон онҳо дар ҳоҷагӣ кор кунад. Вақте ки онҳо аз Россия бармагарданд, онҳо маъмулан ба зани

чавонтар издивоч мекунанд ва зани аввал бенаво мемонад. Агар издивочъо ба қайд гирифта шаванд, занон метавонанд барои ҳукуқҳои худ мубориза баранд. Вале занҳо қонунро намефаҳманд ва ҳатто агар онҳо қонунро ҳам донанд, кӣ ба онҳо кӯмак мекунад?²³

Монеаи ҷиддӣ барои бақайдгирии издивоч он аст, ки занони тоҷик ҷашмдор ҳастанд, ки шавҳарон ва падарон издивоч, моликият ва ҷои зисти онҳоро дар ҷамоат ба қайд мегиранд. Гарчанде мутобиқи қонун ҳуди занон ҳукуқи ба қайд гирифтани издивоч ва моликиятро доранд, аз лиҳози иҷтимоӣ анҷом додани ин амал ғайри қобили қабул аст. Дар музокираҳои гурӯҳҳои таҳти ҳадаф занони дехотӣ изҳор намуданд, ки рафтан ба идораҳои давлатӣ барои онҳо эҳсоси нороҳатӣ ба миён меорад.²⁴ Заноне, ки шавҳаронашон дар хориҷа кор мекунанд ё заноне, ки бева мондаанд, аз ин қоида истисноанд:

Ҳоло занон метавонанд ҳудашон барои ба қайд гирифтани муроҷиат қунанд, вале агар шавҳаронашон дар ин ҷо бошад, онҳо шавҳаронашонро мефиристанд. Агар мо муроҷиат қунем, баъзе одамон ба ҳоли мо меҳанҷанд: мо фақат замоне муроҷиат карда метавонем, ки шавҳарони мо дар мусофират бошанд. Вақте ки шавҳарон дар мусофират бошанд, занҳо озодии бештар доранд. Онҳо ҳар кореро, ки меҳоҳанд, анҷом дода метавонанд.²⁵

Мутобиқи “Қонун дар бораи танзими расму оинҳо”, ки соли 2007 қабул шуд, муллоҳо қабл аз оғози маросими никоҳ бояд шаҳодатнома дар бораи қайди аҳди никоҳро талаб намоянд. Гарчанде аз миёни бисту ҳашт пешвои динӣ, ки бо онҳо мусоҳиба анҷом дода шуд, бисту шаш нафарашон аз ин қонун огоҳӣ доштанд ва бо аҳамияти бақайдгирии издивоч мувоғиқ буданд, зоҳирان онҳо дар риояи ин қонун талоши кам ба ҳарҷ медоданд. Якчанд мулло номувоғиқатии ҳудро бо талаби шаҳодатнома аз ҷуфти оиладоршаванда қабл аз никоҳ эътироф намуданд.

Пешвоёни динӣ нақши ҳудро дар бастани аҳди никоҳ мебинанд ва аз он назаре пуштибонӣ мекунанд, ки маросими динӣ аз эътирофи давлатии издивоч аҳамияти бештар дорад. Баъзе муллоҳо нақши ҳудро дар ҷилавгирӣ кардан аз даъвоҳои зану шавҳарӣ ба воситаи насиҳати домоду арӯс дар бораи масъулияти онҳо нисбат ба ҳамдигар ва оилаҳояшон қабл аз никоҳ таъкид намуданд. Насиҳатҳо дар меъёрҳои падаршоҳӣ асос ёфта, итоати зан ва интизории таъминоти оиларо аз ҷониби мард таъкид мекунанд. Пешвоёни динӣ чунин мулоқотҳоро пеш аз маросими арӯсӣ бо умеди аз муноқишаҳои зану шавҳарӣ ҷилавгирӣ кардан ва ҳамин тариқ коҳиш додани эҳтимолияти даъвоҳои ҳукуқӣ дар оянда мегузаронанд.

²³ Мусоҳиба бо мудираи СFX маҳаллӣ, н. Шаҳритӯс, 3 ноябри 2011с.

²⁴ Музокираи гурӯҳи таҳти ҳадаф, Ғарм, 20 сентябри 2011с.

²⁵ Ибид.

Мавзӯи дигари чиддӣ – ин ҷудошавии ғайрирасмӣ мебошад, ки тавассути “се талоқ” оғоз мешавад, ки дар он шавҳар ба зани худ се маротиба мегӯяд, ки ӯ талоқ аст. Гарчанде ки ин урф тибқи қонуни Тоҷикистон эътироф намешавад, он аз рӯи анъана риоя карда мешавад ва ҷораи дигереро барои зан боқӣ намегузорад. Ин одат то андозае паҳн гашт, ки Шӯрои уламо соли 2011 фатво содир намуд ва онро тибқи қонунҳои Тоҷикистон маҳкум намуда ғайриисломӣ ҳонд.²⁶

Ҳочие аз Ҷарм нақши пешвоёни диниро дар ҷилавгирий намудан аз низоъҳои занушавҳарӣ тавассути маслиҳат додан ба онҳо дар бораи нақшу масъулиятҳои марбутошон таъкид намуд. Ӯ ҳамчунин муддайи он буд, ки асосан низоъҳои занушавҳарӣ дар Тоҷикистон сабаби иқтисодӣ доранд:

Пеш аз никоҳ ман бо оила мулоқот мекунам. Аввал онҳо никоҳро анҷом медиҳанд ва баъд аз он онҳо барои бақайдигирӣ ба мақомот муроҷиат мекунанд. Агар онҳо издивоҷи худро ба қайд нагиранд, онҳо наметавонанд барои қӯдакони худ ҳӯҷат ба даст оранд ва ҳукumat онҳоро ташвиш ҳоҳад дод. Сабаби мушкилот дар оилаҳо аз нафаҳмидани ислом иборат аст. Низоъҳо заминаи иқтисодӣ доранд. Ҳама чиз бояд барои духтар фароҳам оварда шавад. Духтар бояд маош гирад. Ӯ ба қӯмак эҳтиёҷ дорад. Духтар бояд молу мулк дошта бошад, вале ҳуҷдоман онро мебарад ва барои худ истифода мекунад. Анъана ҳаст, ки дар давоми 6 моҳи аввали издивоҷ духтар набояд мушкилот ба миён орад. Ба арӯсон бояд дар аввали никоҳ 300 доллар дода шавад ва онҳо аз оилаи домод ғӯшт, шир, либосҳои зебо талаб мекунанд. Писар ва оилаи ӯ бояд духтарро ҳурмату эҳтиром кунанд. Дар аввал мушкилоти марбут ба манзил, ҳӯрок ва либос вуҷуд надорад, ва ҳамин тарик, низоъ вуҷуд надорад. Баъд аз шаш моҳ, агар писар ба ҳориҷа барои кору шугъле сафар кунад, мушкилот шурӯъ мешавад.²⁷

Мулло Рустам аз шаҳри Қурғон-теппа низ дар бораи аҳамияти музокира дар байни оилаҳо қабл аз никоҳ сӯҳбат кард:

Аҳдҳои қабл аз никоҳ дар Қурон зикр ёфтаанд, вале дар амал мардум онҳоро истифода намекунад. Дар рафти никоҳ ҷонибҳо вуҷуд доранд. Ҷуфтҳо ҷавон намефаҳманд, ки онҳо дар зиндагиашон мушкилот ҳоҳанд дошт. Баъд аз шаш моҳ мушкилот шурӯъ мешавад. Муллоҳо тавзеҳ медиҳанд, ки ҳаёт на ҳамеша хуб аст ва онҳо бояд оромиву осудагиро дар ҳонаҳояшон эҷод намоянд. Дар ислом мардон бояд шавҳарони хуб бошанд, занон бояд босабур таҳаммул бошанд ва қӯдакон бояд нигоҳубин карда шаванд. Ҳамаи мушкилоти [заношӯй] аз набудани имконияти кору шуғл сарҷашма мегирад. Агар барои занҳо кор мебуд, беҳтар мебуд, чунки онҳо аз шавҳарони худ вобаста намебуданд. Ҳоло теъдоди занҳои бешавҳар зиёд аст. Ҷойҳои корӣ вуҷуд надоранд. Орзуи онро дорам, ки дар

²⁶ “Мақомоти динии тоҷик дар бораи манъи талоқ тавассути СМС фатво содир намуд” ҳадамоти интиқоли аҳбори Осиёи Марказӣ, 12 апрели 2011с.,

<http://www.universalnewswires.com/centralasia/viewstory.aspx?id=3791>.

²⁷ Мусоҳиба бопешвои динӣ, Ҷарм, 19 сентябри 2011с.

издивочҳо баробарӣ вуҷуд дошта бошад.²⁸

Ҳам ҳуқуқшиносон ва ҳам пешвоёни ғайрирасмӣ дар бораи робита дар байни муҳоҷират ва никоҳ ибрози андеша намуданд. Бинобар суханони як ҳуқуқшинос аз Ҷарм, “Баъд аз синфи 10 мардони мо ба хориҷа барои пул кор кардан мераванд. Онҳо зуд издивоҷ мекунанд, гарчанде ки ҷуфтӣ ҷавон ҳамдигарро хуб намешиносанд, ва баъдан онҳо аз ҳамдигар ҷудо мешаванд. Мардҳо шаҳрвандии Россияро ба даст меоранд.”²⁹ Корманди дигари СФҲ дар бораи қобили сарф будани занҳои тоҷик сӯҳбат кард:

Бисёри муллоҳо дар бораи қонун огоҳӣ доранд, vale одамон намехоҳанд вақтро бехуда сарф кунанд. Корсозӣ ба воситаи никоҳ осонтар аст. . . Барои муҳоҷирон издивоҷ кардан пеш аз сафари хориҷа маъмулӣ аст, то ки дар паҳлӯи падару модар шахсе бошад, ки ба онҳо кӯмак кунад. Онҳо дар хона хизматгор доранд, ҷаро ба қайд гиранд? Агар писарашон баргардад, шояд ў дигар бо ин зан зистанро наҳоҳад. Занон ба маводи истифодаи яқдафъаина табдил ёфтаанд.³⁰

Эътирофи таъсири муҳоҷирati меҳнатии умда ба оилаҳо ва ҷомеаҳо муҳим аст, чун он сабаби мустақими масъалаҳои адолат, ки дар ин гузориш баррасӣ мешаванд, мебошад. Тоҷикистон камбизоаттарин кишвар дар қаламрави собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ бокӣ мемонад. Дар давоми якчанд соли охир иқтисодиёти заифи кишвар қишири муҳими аҳолии онро ба хориҷа, дар навбати аввал ба Россия, барои ҷустуҷӯи кор берун бурд. Шумораи тақрибии муҳоҷирони меҳнатӣ гуногун аст: расман Ҳукумати Тоҷикистон төъдоди онҳоро 730000 мешуморад, таҳминҳои зиёдтар ин төъдодро ба 1 миллион аз байни 7,3 миллион аҳолии ҷумҳурий баробар мекунанд.³¹ Мутобики маълумоти Бонки Ҷаҳонӣ, интиқоли маблағҳо дар соли 2010 ба 2.3 миллиард доллар расид, ки ин тақрибан 1/3 ҳиссаи ММД-ро ташкил медиҳад.³²

Таъсири муҳоҷирat ба оилаҳо чиддӣ аст. Занонеро, ки муҳоҷирон дар ватан танҳо мегузоранд, ниҳоят осебпазир мебошанд, баҳусус агар шавҳарон ба хона барнагарданд ё дигар пул нағиристанд. Бо сабаби маҳдуд будани ҳадамоти иҷтимоӣ, ки ҳукумат ироҷ мекунад, интиқоли маблағҳо системаи ғайрирасмии

²⁸ Мусоҳиба бо мулло, ш. Қурғон-теппа, 19 сентябри 2011с.

²⁹ Мусоҳиба бо марди ҳуқуқшинос, Ҷарм, 16 сентябри 2011с.

³⁰ Мусоҳиба бо мудираи рус забони СФҲ-и байналмиллалӣ, ш. Душанбе, 2 сентябри 2011с.

³¹ “Муҳоҷирони тоҷик дар соли 2010 тақрибан 2,3 миллион доллар ба ватан фиристоданд”

Созмони байналмиллалии меҳнат, 20 январи 2011с.,

<http://www.ilo.org/public/english/region/eurpro/moscow/news/2011/0120.htm>

³² Ин маблағ трансфертҳои расмиро ташкил медиҳад ва агар трансфертҳои ғайрирасмӣ дохил карда шаванд, он албатта хеле меафзояд.

некӯаҳволии оилаҳои осебпазирро дар саросари Тоҷикистон ташкил медиҳад. Интизор меравад, ки шавҳар на танҳо бояд зану фарзандони худро, балки падару модар ва умуман хонаводаро таъмин намояд, ки ин боиси ба миён омадани баҳсу даъвоҳо роҷеъ ба тақсимоти захираҳои дар оила мегардад. Маблағҳо маъмулан ба падару модари шавҳар фиристода мешаванд ва даромади зан ба ихтиёри наздикони шавҳараш вобаста мешавад. Заноне, ки маблағҳоро худашон мустақиман мегиранд ва агар онҳо захираҳоро худашон назорат намоянӣ ва дар оила қудрати бештари қабул намудани қарорҳоро дошта бошанд, нисбатан дар ҳолати беҳтар қарор мегиранд. Онҳое, ки дар хонаи наздикони шавҳар зиндагӣ мекунанд, маъмулан аз мустақилияти камтар бархӯрдоранд ва назорати маҳдути маблағҳоро дар ихтиёр доранд.

Муҳочирони меҳнатӣ мустақиман қабл аз рафтани ба Россия издивоҷ мекунанд, то ки барои модарони худ дар кори хона дастёро таъмин намоянӣ. Ҷудошавӣ баъд аз фақат якчанд соли зиндагӣ барои ҷуфти хонадоршуда ҳарҷӣ бештар маъмулӣ шуда истодааст, ё дар давоми кор дар хориҷа барои шавҳари муҳочир ҷустани ҳамроҳ ё издивоҷ бо зани дигар ба ҳукми анъана даромада истодааст. Ин тамоюл эҳтимолан боиси баъзе издивоҷҳои бекайд гаштааст, чунки ба қайд гирифтани издивоҷе, ки эҳтимол дорад ба нокомӣ дучор шавад, ба манфиати шавҳар нест. Муҳочирати меҳнатӣ сабаби асосии ҷудошавии зану шавҳарон дар Тоҷикистон гаштааст.

Гарчанде ки танҳо муҳочирати меҳнатӣ сабабгори даъвоҳои шаҳрвандӣ, ки дар ин гузориш баррасӣ мешаванд, дониста намешавад, он ба соҳтори оилаҳо дар Тоҷикистон таъсири амиқ расонидааст. Набудани мардон-сарварони хонаводаҳо боиси афзоиш ёфтани даъвоҳои ҳуқуқӣ, ки ба қайди издивоҷ, ҷудошавӣ ва моликият робита доштанд, гаштааст.

4.2 Бисёрзани

Дар солҳои охир шумораи занони сарвари хонаводаҳо афзуд, ки асосан ба муҳочирати умдаи меҳнатӣ нисбат дода мешавад. Издивоҷ ба якчанд ҳамсар дар Тоҷикистон аксуламале дар таносуби нобаробари ҷинсҳо буд. Бисёрзани мутобиқи кодекси ҷиноятии Тоҷикистон ҷиноят маҳсуб меёбад; пас, занони дуюм аз муҳофизати қонунӣ маҳруманд ва баҳусус осебпазир мебошанд. Бисёрзани мутобиқи кодекси ҷиноятии Тоҷикистон ҷинояtest, ки барои он ҷазо таъин шудааст. Марде, ки барои издивоҷ бо бештар аз як зан гунаҳкор дониста мешавад, ё ҷарима карда мешавад, ё ба мӯҳлати то ду сол ҳабс карда мешавад.³³ Дар сурате,

³³ Дар моддаи 170 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст “Бисёрзани, яъне издивоҷ бо ду ё бештар занҳо бо ҷаримаи муодили 200 то 500 маоши ҳадди аққали моҳона ё ба

ки омори расмӣ дар бораи бисёрзаний вучуд надорад, ҳисобу китоби таҳминии Маркази таҳқиқоти стратегии Тоҷикистон нишон медиҳанд, ки аз 10 март 1 нафараш бо бештар аз як зан издивоҷ кардааст.³⁴ Дар парламент ҳаракатҳое барои қонунӣ кардани бисёрзаний ба хотири танзими ин амалкард анҷом дода шуданд, вале ҷорӣ намудани ин тадбир ба муҳолифат дучор шуд. Қонунисозии бисёрзаний мавзӯи хеле баҳсбарангез боқӣ мемонад: бо сабаби вучуд надоштани механизмҳои татбиқи дигар қонунҳое, ки ҳуқуқи инсонро ҳифз меқунанд, аз эҳтимол дур аст, ки қонунисозии ин амалкард адолатро нисбат ба занҳо ҷорӣ ҳоҳад кард.

Ба ғайр аз вучуд надоштани ҳифзи қонунии заноне, ки дар издивоҷи чандҳамсарӣ қарор доранд, мусоҳибаҳо бо марказҳои бӯхронӣ нишон доданд, ки издивоҷҳои чандҳамсарӣ боиси оқибатҳои ҷиддии равонии занон мегарданд, аз ҷумла зӯроварии хонаводагӣ, депрессия ва ҳудкушӣ. Занҳои якум дар издивоҷҳои чандҳамсарӣ аксаран қудрати манъи ин издивоҷҳоро надоранд, ҳатто агар онҳо аз нияти шавҳаронашон барои издивоҷ бо зани дигар огоҳ карда шаванд. Бинобар вазъияти вазнини иқтисодӣ дар Тоҷикистон ва аз воқеяят дур будани издивоҷи тақрорӣ, занҳои аввал аз тарси ҷудошавӣ наметавонанд ба шавҳаронашон иҷозати издивоҷ ба зани дуюмро надиҳанд. Баъзан занҳои дуюм мавриди ҳушунат ва озору азияти занҳои якум қарор мегиранд:

Никоҳ барои издивоҷи чандҳамсарӣ вучуд дорад. Занон бояд розӣ шаванд, ҷунки интиҳоби дигаре барояшон вучуд надорад. Мардум илоҷ надоранд. Онҳо медонанд, ки ин амал ғайриқонунӣ аст, вале он татбиқ намешавад. Мансабдорони ҳукуматӣ дар ин кор даст доранд. Ҳукумати сиёсати мудоҳила накарданро пеша кардааст. Аз издивоҷи чандҳамсарӣ ҳукумат манфиатдор аст, ҷунки теъдоди занони мӯҳтоҷ камтар мешавад. Издивоҷи якум замоне сурат мегирад, ки зану шавҳар ҷавонанд. Издивоҷи дуюм бошад, замони пулдор шудани шавҳар ба миён меояд.³⁵

Ҳукумати марказӣ, гарчанде ба мониторинги навъҳои гуногуни зуҳуроти динӣ машғул аст, зоҳирان ба ҳалли масъалаҳои марбут ба бисёрзаний, ки қонуни ислом иҷозат медиҳад, таваҷҷӯҳи камтар зоҳир меқунанд. Издивоҷи чандҳамсарӣ ҳам дар шаҳрҳо ва ҳам дар деҳот вучуд дорад ва мардоне, ки бештар аз як зан доранд, аҳёнан таъқиби қонунӣ карда мешаванд. Ба ғайр аз татбиқи заифи кодекс оид ба мубориза ба муқобили бисёрзаний аз ҷониби ҳукумат, шояд ба суд додани шавҳар ба манфиати зани якум набошад:

мӯҳлати то 2 соли маҳрумият аз озодӣ ҷазо дода мешавад”.

³⁴“Издивоҷҳои чандгона дар Тоҷикистон,” Донишкада оид ба гузоришиҳӣ дар бораи сулҳ ва ҷанг, 13 декабря 2011с., <http://iwpr.net/node/48038>.

³⁵Мусоҳиба бо мудираи тоҷикзабони СФҲ-и байналмиллалӣ, ш. Хуҷанд, 11 октябр 2011с.

Дар мавриди бисёрзанӣ, агар зан ба суд муроциат кунад, шавҳари ў бо зани дигар издивоҷ мекунад. Ў танҳо ҷарима карда мешавад. Ниҳоятан, зан бе шавҳар мемонад ва оилааш пароканда мешавад. Ин ҷиҳатҳои манғии масъала мебошад.³⁶

Гарчанде аввал бисёрзанӣ ҳамчун роҳи ҳалли масъалаи дастгирии занҳои ҷудошуда ё бевамонда, ки агар издивоҷи такрорӣ намекарданд ба бадномшавӣ дучор мешуданд, қаламдод мешуд, ҳоло духтарони ҷавони муҷаррад вориди издивоҷҳои ҷандҳамсарӣ шуда истодаанд. Баъзе ҷавобгӯён издивоҷи дуюмро ҳамчун издивоҷ аз рӯи муҳаббат тавсиф мекунанд, чун модари шавҳар зани аввалро худаш интихоб мекунад. Парвина зани бисту ҳафтсола аз шаҳри Ҳуҷанд мебошад, ки дар созмони байналмиллалӣ оид ба лоиҳаҳои идоракуни махаллӣ фаъолият мекунад. Ў маълумоти донишгоҳӣ дорад, якчанд забонро медонад ва ҳар моҳ маоши хуб мегирад. Ў ҳеч тоҳ издивоҷ накарда буд ва ба наздикий пешниҳоди издивоҷро аз Дилишод – марде аз шаҳри Ҷушанбе, ки дар Россия муҳоҷири меҳнатӣ буд, қабул намуд. Онҳо тавассути интернет мулоқот карданд ва баъд аз ду моҳи гуфтушунид ў ба Парвина пешниҳоди издивоҷ намуд. Баъдтар Парвина фаҳмид, ки Дилишод бо зане дар издивоҷи мураттабшуда қарор дорад. Вақте ки аз Парвина суол карда шуд, ки ҷаро ў пешниҳоди зани дуюм шуданро қабул кард, ў ҷавоб дод: “Дар Ҳуҷанд мардони хубу ҳушманд нест. Ҳама ба Россия рафтаанд ва интихоби ман маҳдуд аст. Дилишод барои нигоҳубин кардани ману занаш пули кофӣ дорад, бинобар ин ман пешниҳоди ўро қабул кардам”. Дар ҳоле, ки як замон ин интихобе барои занҳои бевамонда ё ҷудошуда маҳсуб меёфт, ҳоло занони муҷарrad ба издивоҷи ҷандҳамсарӣ розӣ шуда истодаанд. Бешубҳа бисёр занҳо, ки ба издивоҷи ҷандҳамсарӣ розӣ мешаванд, аз осебазирии қонуни худ ба ҳайси зани дуюм огоҳ нестанд. Зимнан ин маврид, занеро дар бар мегирад, ки на танҳо аз қонун огоҳӣ дорад, балки барномаҳои идоракуниро бо диққати марказӣ ба самтҳои асосии гендер татбиқ менамояд. Ин намуна зарурати даркшаванди ворид шудан ба ҷунин издивоҷҳоро ба хотири амнияти иҷтимоию иқтисодӣ нишон медиҳад.

Иzdivoҷҳои ҷандҳамсарӣ бе никоҳ сурат гирифта наметавонанд, ки ин розигии сокити пешвоёни диниро собит месозад. Аз бисту ду нафар пешвоёни динӣ, ки бо онҳо мусоҳиба анҷом дода шуд, шонздаҳ нафарашон бепарда ва қушоду равшан изdivoҷҳои ҷандҳамsariro дастгirӣ намуданд ва далелҳоро пеш оварданд, ки зарурат ба ин амалкард ба хотири мушkilоти iқtisodии занони muҷarrad ва ҷудoшудa, ҳамчунин tamғai иҷtimoии maҳkumӣ, ka ба занон zada мешавад, пеш omadaast. Якчанд мулло таъкид намуданд, ки бисёрзанӣ дар ҳолатҳои muайyan қобили қабул аст ва ин амалкард роҳи ҳалли muvaқqatӣ ба mушкиloti muosiri

³⁶ Мусоҳиба бо тоҷикзани ҳуқуқшинос аз CFX дар ш. Ҳуҷанд, 25 майи 2011c.

иҷтимоӣ мебошад. Ҳангоме ки пешвоёни динӣ эътироф мекунанд, занон ва қӯдакон дар издивоҷҳои ҷандҳамсарӣ ҳифзи ҳуқуқӣ надоранд, онҳо нақши худро ҳамчун миёнарав таъкид намуда, чунин мешуморанд, ки мудохилаи онҳо дар ҳалли даъвоҳои занушавҳарӣ ниҳоятан ба мусолиҳа ва пешгирии ҷудошавии зану шавҳар меанҷомад ва ҳамин тариқ зарурат ба ҳифзи ҳуқуқӣ боқӣ намемонад. Пеш аз никоҳ, мулло бо шавҳар воҳӯрӣ мекунад ва дар бораи дороии молии ў музокира анҷом медиҳад, vale зоҳирان дар робита ба муомилаи баробар дар байни занон аҳамият дода намешавад. Амнияти иқтисодӣ сароҳатан далели асосии ин амалкард ба шумор меравад; ҳимояти эҳсосӣ барои ҳам зан ва ҳам фарзандон ба инобат гирифта намешавад.

Камол мулло мебошад ва дар шаҳри Душанбе зиндагӣ мекунад. Ў дар мадрасаи исломӣ муаллим аст. Гарчанде ки ў никоҳи издивоҷи ҷандҳамсариро анҷом надодааст, ў бар он назар аст, ки занони бешавҳари Тоҷикистон интиҳоби кам доранд. Ин назар дар байни мардони ҷавобгӯй шарҳи асосиро ташкил медод:

Бисёрзаний дар ислом дар ҳолатҳои муайян иҷозат дода мешавад ва Тоҷикистон бо ин талабот мувоғиҷат мекунад. Таркиби иҷтимоии ҷомеаи мо баъд аз ҷанг вайрон шуд ва аз муҳоҷират чӣ қадар бесуботӣ ба миён омад. Занон дастгирӣ намешаванд ва борои издивоҷи хуб интизории кам доранд. Агар мард маоши хуб дошта бошад ва ба якчанд зан манзил таъмин карда тавонад, ҷаро мо бояд ба якчанд зан издивоҷ накунем? Ин ба хотири ҳифзи занону қӯдакон аст, на ба манфиати шавҳарон.³⁷

Муллои дигаре аз ҳамон мадрасаи шаҳри Душанбе бо ин гуфтаҳо ҳамраъӣ шуда илова намуд: “Бисёрзаний ба манфиати ҳуқуқҳои зан аст. Агар занони муҷаррад ва ҷудошуда издивоҷ накунанд, онҳо танҳо мемонанд ва ба онҳо иҷозат дода намешавад, ки бо мардон муомилаи муносиб ва шоиста дошта бошанд”³⁸. Муллое аз шаҳри Қурғон-теппа ба ҳамин монанд дар бораи муносибати занҳое, ки дар издивоҷи ҷандҳамсарӣ қарор доранд, чунин ибрози андеша кард:

Мардони сарватманд ба бештар аз як зан издивоҷ мекунанд ва занони ў миннатдор ҳастанд. Агар зан вафот кунад, бисёр занҳо меҳоҳанд, ки зани нави ў шаванд. Ин занҳо сипосгузор ҳастанд, ки ҳадди аққал онҳо аз ин издивоҷи фарзандон ба дунё меоранд. Агар мард зани дуюмро нигоҳбин накунад, мо аз ў дарҳост мекунем, ки аз ў ҷудо шавад, то ки ў тавонад кору шуғле ба даст орад. Баъд аз ин зан дигар таҳти назорати мард қарор намегирад.³⁹

³⁷ Мусоҳиба бо мулло аз шаҳри Душанбе, 30 ноябри 2011с.

³⁸ Мусоҳиба бо мулло аз шаҳри Душанбе, 30 ноябри 2011с.

³⁹ Мусоҳиба мулло аз шаҳри Қурғон-теппа, 30 ноябри 2011с.

Хуқуқшиносе, ки дар маркази бӯхронии шаҳри Душанбе фаъолият мекунад, ибрози шакку шубҳа кард, ки пешвоёни динӣ сӯйистифода аз издивоҷи чандҳамсариро пешгирий мекунанд:

Муллоҳо бисёрзаниро манъ намекунанд, vale аз мард талаб мекунанд, ки ҳарду оиларо таъмин намояд. Онҳо бояд пеш аз издивоҷ ба зани дуюм, зани якумро пурсанд, vale ин кор маъмулан анҷом дода намешавад. Бинобар ин бисёр занҳои дуюм ба маркази мо барои кӯмак муроҷиат мекунанд. Онҳо фақат никоҳ доранду ҳалос. Қӯдакони онҳо аз насаби модарони худ истифода мекунанд.⁴⁰

Бибихалифаҳое, ки бо онҳо мусоҳиба анҷом дода шуд, ба таври умум муҳолифи бисёрзаний ҳастанд ва дар ин замина ихтилофоти эҳсосирио дар оила зикр намуданд. Дар сурате ки онҳо бо ин амалкард таҳти шароитҳои муайян дар ислом мувоғиқанд, онҳо рӯи он баҳс намуданд, ки таъмини муносибати баробар дар байни ҳамаи занҳо мушкил аст ва нобаробарӣ дар афсурдагӣ ва зӯроварӣ дар байни занҳо зоҳир мегардад. Комила бибихалифа исфарагӣ мебошад ва мунтазам ба муқобили бисёрзаний дар Исфара – ноҳияе, ки аз муҳочирияти меҳнатӣ таъсири амиқ дидааст, маслихату машваратҳо медиҳад:

Занҳое ҳастанд, ки пул надоранд, vale шавҳаронашон зани дуюм доранд. Онҳо ба суд муроҷиат карда наметавонанд, чунки онҳо барои муроҷиат ба суд пул надоранд. Ман ба онҳо дар пур кардани варақаҳо барои муроҷиат ба суд кӯмак мекунам, то ки онҳо алимент гирифта тавонанд. Андешаи ман ин аст, ки мардон набояд ин корро қунанд. Зане, ки меҳоҳад зани дуюм шавад, бояд дар бораи шавҳари худ фикр қунад ва худро идора намояд. Ӯ бояд худро дӯст дорад ва набояд бо ин мард издивоҷ қунад.⁴¹

Аъзоёни маҳалла, ҷамоат ва ҳуқумат вуҷуд доштани бисёрзаниро дар ноҳияҳо рад карданд. Фақатяк аъзои ҷамоат иқрор шуд, ки ҷунин амалкард дар минтақаи ӯ вуҷуд дорад:

Мобо муллоҳо низдиктар шудем, баҳусус дар давоми ду соли охир. Мо бо муллоҳо ба таври муштарак кор мекунем. Албатта дар байни қонунҳои Тоҷикистон ва қонуни исломӣ фарқият вуҷуд дорад. Вале ҳамаи мо мусалмон ҳастем. Агар касе вафот қунад, албатта оила қабл аз ба ҷамоат муроҷиат кардан, аввал ба назди мулло меравад. Мо аз муллоҳо дарҳост мекунем, ки маросими никоҳ ё издивоҷи чандҳамсариро ба ҷо наоранд. Вале мо медонем, ки баъзе одамон танҳо никоҳ мекунанд. Мо қӯшиш мекунем вазъро ба эътидол орем. Мо ба муллоҳо барои гирифтани андешаашон мероҷиат мекунем. Ин ҷумҳурии исломӣ нест, vale муллоҳо баръакс фикр мекунанд. Онҳо мегӯянд, ки ду ё се зан иҷозат аст.⁴²

⁴⁰ Мусоҳиба бо мудираи маркази бӯхронӣ, ш. Душанбе, 28 сентябри 2011с.

⁴¹ Мусоҳиба бо бибихалифа, Исфара, 18 октябри 2011с.

⁴² Мусоҳиба бо раисаи зерқумитаи занону ҷавонон, Чорқӯҳ, 18 ноября 2011с.

Гарчанде ки бисёрзанӣ ғайриқонунӣ аст, зоҳирان аз лиҳози иҷтимоӣ он қобили қабул аст. Қонун бо он чизе, ки мардум боварӣ доранд одилона аст, мухолифат дорад ва бо муносибатҳои ҷамъияти ҳамрадиф нест. Ҳоло ин амалкард бо сабаби муҳочирати меҳнатӣ дуруст шуморида мешавад, вале агар вазъияти иқтисодии қишвар беҳтар шавад, оё ин беҳбудӣ ба ин одат хотима мебахшад?

4.3 Издивоҷи ноболиғон

Синну соли издивоҷи қонунӣ дар Тоҷикистон ҳам барои писарон ва ҳам барои духтарон 18 солро ташкил медиҳад, вале издивоҷи ноболиғон зоҳирان дар саросари қишвар маъмул аст. Ҷуфти ҷавон метавонанд қабл аз сини 18-солагӣ дар сурате издивоҷ кунанд, ки агар онҳо ба ҳукумати маҳаллӣ ариза пешниҳод намоянд, ки ҳукумат дар навбати худ ҳайатеро барои муайян кардани сабабҳои қотеъи ҷунин як издивоҷ бармаҳал даъват мекунад. Издивоҷи ноболиғон сабаби аввалини он аст, ки издивоҷҳо дар мақомоти давлатӣ ба қайд гирифта намешаванд.

Оилаҳои нисбатан камбизоат ба духтарон ҳамчун ба сарбории иқтисодӣ назар мекунанд ва издивоҷи бармаҳал маънои онро дорад, ки оилаҳо аз ин пас набояд ба духтарони худ ҳӯрок, таъминот ва манзил муҳайё созанд. Издивоҷи бармаҳал қисман натиҷаи камбизоатӣ буда, бо назардошти вазъияти заифи иқтисодӣ ва табъизи гендерӣ дар қабул ба кор, барои дастгирии духтароне, ки меҳоҳанд пеш аз издивоҷ маълумоти олий гиранд, ангезаи кам вучуд дорад. Дар натиҷа тамоюли ташвишовари марбут ба издивоҷи ноболиғон – ин занони ҷавон мебошанд, ки таҳсилоти худро ҳатм намекунанд. Дастрасии духтарони тоҷик ба таҳсилот дар сатҳи миёнаи нопурра зери фишор қарор мегирад ва нобаробарии ҷиддии гендерӣ дар сатҳи миёна ва олий дида мешавад.⁴³ Дар деҳоти Тоҷикистон барои духтарон тарқ намудани мактаб баъд аз синфи 9 бо сабаби нарасидани шароитҳо барои таҳсил ва мушкилоти иқтисодӣ маъмул аст. Оилаҳо бояд барои таҳсилоти фарзандони худ саҳми пулӣ гузоранд, аз ҷумла барои ҳариди либос ва иҷораи китобҳои дарсӣ. Илова бар ин, интизор меравад, ки онҳо бояд ба муаллимонашон, ки маоши кам мегиранд, ҳадя диханд. Бо сабаби захираҳои маҳдуд, оилаҳо огоҳона тасмим мегиранд, ки таҳсилоти писаронро аз духтарон беҳтар шуморанд, чун таҳсилоти духтарон ҳамчун сармоягузории воқеъбинона арзёбӣ намешавад. Падару модарон инҷунин духтаронро аз шурӯи синни балоғат аз тарси он, ки онҳо метавонанд бо писарони ҳамсинфашон дар муҳити таҳсилоти муштарак муносибати ғайришаръӣ дошта бошанд ва ҳамин тарик издивоҷи

⁴³ Мусоҳиба бо зани ҳуқуқшиноси ҳориҷӣ, ки дар СFX-и байнамиллалӣ фаъолият мекунад, Душанбе, 5 октябр 2011с.

онҳоро дар оянда зери хавф гузорад, аз мактаб мегиранд. Як бибихалифа, ки дар Чоркӯҳ кор мекунад, ҳимоятгари қавии таҳсилоти духтарон шудааст, мегӯяд:

Ман дар Чоркӯҳ – шаҳраке дар наздикӣ Исфара кор мекунам, ки дар он ҷо духтарон, ҳамин ки ба балоғат расиданд, аз мактаб барканор карда мешаванд. Мардум аз овозаҳо дар бораи духтаронашон, ки мураттаб намудани издивоҷро барои онҳо душвор месозад, метарсанд. Ман тарафдори таҳсилоти кӯдакон ҳастам. Ман дар хонаам бо умеди такмили таҳсилоти духтарон дарсхои динӣ мегузаронам. Вале ин кофӣ нест, онҳо аз шавҳарони худ, ки онҳоро тарк карда ба назди занони Россия мераванд, вобаста мешаванд.⁴⁴

Диққати марказии бештари оилаҳо, баҳусус дар деҳот ба издивоҷи духтарашон ба шавҳари нисбатан сарватманд аз оилаи хуб равона шудааст. Вале наздикони шавҳар ба духтарони таҳсилоти олий дошта ва нисбатан калонсол ҳамчун ба сарчашмаи бесарусомониҳо назар мекунанд. Интизор меравад, ки келинҳо дар хонаи оилаи шавҳар зиндагӣ мекунанд ва интизор меравад, ки зани хуб бояд итоаткор ва боэҳтиром бошад ва ба хушдоман дар корҳои хона ёрӣ расонад. Келини нисбатан калонсол ва бомаърифат метавонад меъёрҳои анъанавиро зери баҳс қарор дихад ва ҳамин тариқ ба созгорӣ дар оила хавф ба вучуд орад. Бисёр оилаҳо, масалан, намехоҳанд, ки келини онҳо берун аз хона кор кунад. Ин шояд ба хотири муҳолифат бо тасаввури он, ки оила ба даромади иловагӣ эҳтиёҷ дорад ё барои он, ки зан метавонад берун аз хона бо мардони бегона муошират кунад, бошад. Ин муносибат дар тамоми қиширҳои ҷомеа, новобаста ба таҳсилот, табақа ва минтақа вучуд дорад. Ин вазъият боиси вобастагии иқтисодӣ ба шавҳар мегардад ва дар сурати талоқ, зан бе пасандоз, нафақа ё таҷрибаи касбӣ мемонад.

Дар музокираҳои гурӯҳҳои таҳти ҳадаф бо хушдоманҳо занҳо дар бораи меъёрҳои тағиӣирёбандай иҷтимоӣ дар оилаҳои тоҷик норозигии худро баён карданд. Онҳо дар бораи келинҳои беҳурмат сӯҳбат карданд, онҳоеро, ки дигар дар хонаи шавҳаронашон зиндагӣ кардан намеходанд ё дастурҳои хушдоманҳоро зери суол мебаранд, тавсиф намуданд. Онҳо ҳамчунин аз келинҳо, ки молу ашёҳои зиёд талаб мекунанд, аз ҷумла либосҳои қимматбаҳо, таҷхизоти электронӣ ва хонаҳои ҷудо, ки боиси низоъҳои марбут ба заҳираҳо мегардад, шикоят намуданд. Нақшҳои ҷолишдори занушавҳарӣ дар оила, дар байни ҳамсарон, падару модарон ва келинҳо ба ҷанҷол бурда мерасонад. Дар ҷомеаи дастаҷамъӣ, мисли ҷомеаи Тоҷикистон, комёбии издивоҷ аз муносибати наздикони шавҳар ба келин вобастагии зиёд дорад. Бе дастгирии онҳо издивоҷ бешубҳа зарар ҳоҳад дид.⁴⁵

Аъзоёни маҳалла ва ҷамоат, ки бо онҳо мусоҳиба анҷом дода шуд, тамоюл ба рад

⁴⁴ Мусоҳиба бо бибихалифа, Исфара, 18 октябри, 2011с.

⁴⁵ Музокираи гурӯҳи таҳти ҳадаф, Ғарм, 20 сентябр 2011с.

кардани мавҷудияти издивоци ноболиғон дар ҷомеаи худро доштанд, гарчанде онҳо баъзан эътироф мекарданд, ки дар дигар минтақаҳо мавридиҳои издивоци ноболиғон вуҷуд дорад. Якчанд аъзои кумитаҳои занону ҷавонон изҳор доштанд, ки мансабдорони ҳукумати маҳҳалий аз ин маросимҳои издивоҷ огоҳӣ доранд, вале барои мудохила кардан ироди сиёсӣ надоранд. Ҳангоми гузаронидани мулоқот бо гурӯҳи таҳти ҳадаф дар ноҳияи Шаҳритӯс, як собиқ раисаи маҳалла изҳор намуд: “Мардум қонунро намедонад ва духтарони худро дар синни шонздаҳ ё ҳабдаҳ ба шавҳар медиҳанд ё ба ҷамоат рафта таърихи таваллуди онҳоро дар шаҳодатномаҳо ё шиносномаҳояшон тағиیر медиҳанд”.⁴⁶ Музокираи гурӯҳи таҳти ҳадаф дар ноҳияи Ваҳш дар бораи издивоци бармаҳал инҷунин мушкилоти марбут ба танзими ин одат аз ҷониби маҳалларо муайян намуд ва ҷолиб он буд, ки пешвоён динӣ дар таҳти ҳадаф қарор додани издивоҷҳои бармаҳал ҳамчун иттифоқӣ муайян карда шуданд:

Дар ноҳияи Ваҳш наврасон намехоҳанд, ки маҳҳалла дар бораи мушкилоти оиласавии онҳо ҷизеро донад ва дар бораи сӯйистифода шикоят намекунанд. Бештари мавридиҳо дар маркази мо издивоҷҳои бармаҳалро дар бар мегиранд ва духтарон бо оилаҳои шавҳарҳояшон мушкилоти ҷиддӣ доранд. Занони ҷавон маъмулан мушкилотро худашон ҳал мекунанд, ки ин баъзан ба ҳудкушӣ оварда мерасонад. Кормандони мо ба дехот мераванд. Мо бо муллоҳо, ки мушкилотро аз назари ислом ҳал мекунанд, ҳамкорӣ мекунем. Ҳатлон минтақае мебошад, ки мардумаш ба андешаҳои пешвоёни динӣ гӯш медиҳад. Ҳар як деха мулло дорад. Занон ба масцид рафта наметавонанд, вале онҳо метавонанд ба воситаи созмони мо бо муллоҳо воҳӯранд.⁴⁷

Ҳама пешвоёни динӣ, ки бо онҳо мусоҳиба анҷом дода шуд, бо қонун дар бораи манъи издивоҷ бо шахсони то ҳаждаҳсола ошно буданд ва ҳамаи онҳо шахсан анҷом додани маросими никоҳи ноболиғонро рад карданд. Ҳама кормандони СФҲ ва марказҳои бӯҳронӣ, ки бо онҳо мусоҳиба анҷом дода шуд, издивоҷҳои ноболиғонро, ки ба воситаи никоҳ қонунӣ гардонида шудаанд ва ин яке аз мушкилоти густурдаи Тоҷикистон маҳсуб мейёбад, ошкор намуданд. Возеху равшан аст, ки агар издивоци ноболиғон дар саросари кишвар маъмул бошад, шояд төъдоди зиёди муллоҳо вуҷуд дошта бошанд, ки ин одатро маъқул донанд.

Бибихалифаҳо яксон мухолифи издивоци ноболиғон буданд ва нигаронии худро дар баробари таҳсилоти духтар ва вобастагии иқтисодии ӯ ба шавҳар изҳор дошанд.⁴⁸ Бибихалифаҳо дар ҳафт минтақа, аз ҷумла Ҳуҷанд, Исфара ва

⁴⁶ Музокираи гурӯҳи таҳти ҳадаф, н. Шаҳритӯс, 3 ноябри 2011с.

⁴⁷ Музокираи гурӯҳи таҳти ҳадаф, ш. Қурғон-теппа, 30 сентябри 2011с.

⁴⁸ Бо якчанд сабаби сохторӣ барои занҳои Тоҷикистон пайдо кардани шуғли расмӣ душвор аст ва онҳо дар таъмини оила ба шавҳарони худ вобастагии зиёд доранд. Дар дехот, ки аз он ҷо бештари мухоҷирони меҳнатӣ мебароянд, сатҳи бекорӣ хеле баланд аст ва маошҳо дар муқоиса бо маошҳои

Панҷакент барои мубориза ба муқобили андешаҳои манғӣ оид ба таҳсилоти дуҳтарон кор бурда истодаанд ва ба воситаи мулоқот бо падару модарон роҷеъ ба дастгирии таҳсилоти кӯдакон қиссаҳо нақл мекунанд. Бибихалифаҳо инчунин дар хонаҳои худ ҳалқаҳои таълимоти динӣ ташкил намудаанд, вале онҳо дар бораи мушкилоти идома додани ин дарсҳо, баҳусус баъд аз қабул намудани “Қонун дар бораи масъулияти падару модар дар тарбияи фарзанд”, ки соли 2011 қабул шуд ва назорати таҳсилоти динии кӯдакони то синни ҳаждаҳсоларо дар бар мегирад, ибрози андеша намуданд.

4.4 Моликият

Ба ҳукми анъана даромадааст, ки зан баъд аз издивоҷ бояд ба хонаи падару модари домод ворид шавад. Агар баъдан шавҳар аз зан ҷудо шавад ё ӯро талоқ дихад, зиндагии ў purхавфу хатар мегардад. Дар Тоҷикистон системаи қайди чои зист вучуд дорад. Зимнан, иваз кардани қайди чои зист баъд аз издивоҷ талаботи қонуний нест, бинобар ин занҳо дар қайди қонунии хонаи падару модари худ боқӣ мемонанд. Наварӯсон дар хонаи падару модари шавҳаронашон худро ба қайд намегиранд, чунки онҳо намедонанд, ки чӣ гуна ҳуқуқҳои қонунии онҳо бо ҳуҷҷатҳои манзил робита доранд, ё дар дигар мавридиҳо, оилаи домод ҳақдории занҳоро ба моликият метавонад рад кунад.

Занон аҳёнан ҳуқуқ ба хона ва замин доранд. Маъмулан моликият ба номи падар ё шавҳар ба қайд гирифта мешавад. Қайди муштараки моликият мутобиқи “Қонун дар бораи бақайдигирии моликияти ғайриманқул”, ки соли 2008 қабул шудааст, иҷозат дода мешавад, вале он ба издивоҷе, ки аз ҷониби давлат Ҷумҳурии Тоҷикистон шудааст, вобаста мебошад. Дар мавриди зану шавҳаре, ки танҳо тавассути никоҳ издивоҷ кардаанд, як ҳамсар бояд ҳамсари дигарро бояд ба ҳуҷҷати моликият илова намояд. Соҳибияти муштараки моликият барои молу мулке, ки дар вақти издивоҷ ба даст оварда мешавад, худ ба худ дода мешавад. Агар яке аз ҷонибҳо

кишварҳои хориҷ хеле пастанд. Занон инчунин таҳсилот ва омӯзиши зарурӣ барои ракобат намудан ҷиҳати ба даст овардани коре, ки маоши зиндагиро фароҳам меорад, надоранд. Онҳо ба монеаи изоғии табъизи гендерӣ дар Тоҷикистон дучор мешаванд ва маъмулан дар муқоиса бо соҳаҳои мардсолор бо корҳои хоси занон, ки маоши кам доранд, маҳдуд карда мешаванд. Ин шуғлҳо маъмулан корҳои фарроҳӣ, пухтупаз, ҳочагидорӣ ва дигар вазифаҳоро, ки маҳоратҳои пасттарро талаб мекунанд, дар бар мегиранд. Аз ин рӯ занон дар пайдо кардани шуғл дар баҳши расмӣ бо душворӣ рубарӯ мешаванд ва вакте ки онҳо дар пайдо кардани кор муваффақ мешаванд, онҳо ба таври коғӣ машғул дошта намешаванд ё маоши коғӣ ба онҳо пардоҳт карда намешаванд, то ки онҳо тавонанд оилаҳои худро таъмин кунанд. Зиёда аз ин, соҳтори оила аз набудани ҳам падар ва ҳам модар таҳти шиддат қарор мегирад ва фарзандони оилаҳои муҳочирон хеле осебпазир боқӣ мемонанд.

қабл аз издивоч молу мулке дошт, зимнан он дар қайди як ном боқӣ мемонад, ба шарте ки зан ё мард ба номи ҳамсари худ онро ба қайди муштарак надарорад. Қайди муштараки замини хочагӣ андози иҷтимоиро ба моликият меафзояд ва барои тақсим намудани соҳибияти замин монеа ба миён меорад.

Дар мавриди чудошавӣ, низоми ҳифзи давлатии зан ва фарзандон дар Тоҷикистон вучуд дорад. Масалан, мутобиқи қонуни Тоҷикистон, зан ба 50% моликияти муштарак ва дигар молу ашёи ба таври муштарак бадастовардашуда ҳақ дорад. Вале бе издивоҷи бақайдгирифтадамасъилияти событ намудани соҳибият ба молу мулки муштарак ба дӯши зан меафтад. Вучуд надоштани ҳӯҷҷатҳои расмӣ талаби дорӣ ва дигар молу мулкро дар суд хеле душвор месозад. Занонеро, ки шавҳаронашон тарқ кардаанд, ё бева мондаанд, дар бораи вучуд доштани мушкилот бо хешу табори мардинаи худ, ки қӯшиши мусодира намудани моликияти онҳоро кардаанд, ҳабар доданд.

Дар робита бо замини хочагӣ бояд зикр намуд, ки занон маъмулан аксари корҳоро анҷом медиҳанд, мардон бошанд, ба ҳайси идоракунанда фаъолият мекунанд. Заноне, ки шавҳаронашон дар Россия кору зиндагӣ мекунанд, кори худро дар набудани шавҳаронашон дар хочагӣ идома медиҳанд ва баъд аз бозгашти шавҳаронашон вазифаи идоракуниро тарқ мекунанд. Инро ҳам бояд зикр намуд, ки қайди занони меҳнаткаш дар хочагиҳо ба ҳайси коргар дар муқоиса бо мардон аз эҳтимол дур аст, чун шумораи зиёди коргарон пардоҳти андозҳоро барои мудирони хочагӣ меафзояд. Сарварони хочагиҳо бояд ба сари ҳар як дехқони алоҳида андоз, ки ҳароҷоти бемории ӯро мепӯшонад ва ба маблағ ба фонди нафақавии ӯ пардоҳт карда мешавад, супорад. Бо назадошти даромади ноҷизе, ки хочагиҳо ба даст меоранд ва маблағи зиёди қарзӣ, ки аз ҳисоби ҳариди тухмиҳо ва мошинҳо ҷамъ шудааст, аз қайди давлатӣ гузаронидани ҳамаи дехқонон ба манфиати мудирони хочагиҳо нест. Агар дехқонзанон мутобиқи қонун дар хочагӣ ба қайд гирифта нашуда бошанд, ин ба нафақаи онҳо баъд аз ба нафақа баромаданашон таъсир мерасонад. Аллакай бо маоши нисбат ба мардон паст гирифтаи занон ҳавфи иқтисодии онҳоро боз ҳам меафзояд:

Занону қӯдакони бечора маҷбуран дар хочагӣ кор мекунанд; кори мардон сабук аст. Ба қӯдакон барои 1кг пахтаи чидаашон 5 ё 10 дирам пардоҳт мекунанд, вале кӣ ба андозагирии онҳо боварӣ дорад? Онҳо обу нони хуб надоранд. Музди занон бо ғӯзапоя пардоҳт карда мешавад ва онҳо пул намегиранд. Аҳён дида мешавад, ки зан заминро идора қунад ё соҳиби он бошад.⁴⁹

⁴⁹ Мусоҳиба бо мудираи СФҲ-и маҳаллӣ, н. Шаҳритӯс, 3 ноябри 2011с.

Бо сабабҳои мухталифи сохторӣ, ки дастрасии занонро ба муассисаҳои идоракуни маҳал маҳдуд месозад, барои зан бе қӯмаки шавҳар ё оила талоши анҷом додани қайди муштарак мушкил аст. Таъқиби парвандаҳо дар суд бе ҳуҷҷатҳои лозимӣ хеле душвор аст, ки ин вазъият занҳоро бо василаи маҳдуд ба ҷо мегузорад.

Дарҳост аз пешвоёни динӣ барои миёнравӣ кардан дар баҳсҳои молу мулӯй маъмулӣ нест. Ба ҷои ин қӯмак аз ҷамоат ва ҳукумат, ки ҳуҷҷатҳои қайди молу мулкро дар даст доранд, талаб карда мешавад:

Мардуми баодоб ҳеч гуна эътибор надорад. Авбошмиҷозон дар муқоиса бо мардумони баодобу бомаърифат мушкилоти худро зудтар ҳал мекунанд. Дар даврони шӯравӣ пешвоёни мӯҳтарам, мисли намояндагони маҳалла, буданд, ки бо ҷомеа сару кор доштанд ва ҳама масъалаҳоро танзим мекарданд. Имрӯзҳо як нафар замин дорад ва ҳуҷҷатгузориаш дуруст аст, vale шаҳси дигар бе иҷозат заминро мегирад. Даъво ба суд мерасад. Парванда ба манфиати нафаре, ки ришва медиҳад, ҳатто бе ҳуҷҷату санад, ҳал мешавад. Маҳаллаву ҷамоат вақти тӯлонист, ки обруву эътибори худро аз даст додаанд. Ҳоло пул ҳукмфармост.⁵⁰

Ҷавобгӯёни ноҳияи Шаҳритӯс дар байни дигарон бо камтарин эътимодашон нисбат ба маҳаллаҳо намоён буданд:

Дар Ҳуҷанд маҳаллаҳо нисбатан рушдёфта мебошанд. Онҳо нисбатан ҳушманду зирак буда, аз ҳуқуқи башар оғоҳанд. Вилояти Ҳатлон ин тавр рушд наёфтааст. Мардум аз маҳалла метарсад. Дар Ҳуҷанд маҳалла қудрати ҳалли ҳамаи масъалаҳоро дорад. Дар ноҳияи Шаҳритӯс онҳо рушдёфта нестанд ё дониши хуб надоранд. Маҳаллаҳо дар ноҳияи Шаҳритӯс масъалаҳои марбут ба оилаҳоро ҳал мекунанд, vale онҳо масъалаҳои вобаста ба замину пахтаро ҳал карда наметавонанд. Мо фақат як инвестор дорем, ки ҳама чизро назорат мекунад. Мо дигар интихоб надорем. Агар мо мушкилоте дар робита бо замину пахта дошта бошем, мо ба маҳалла ё ҷамоат муроҷиат карда наметавонем; мо бояд ба назди инвестор равем.⁵¹

Ҳангоми музокираҳо дар гурӯҳҳои таҳти ҳадаф дар Ғарм, шикоятҳои монанд нисбат ба муассисаҳои идоракунандаи маҳаллӣ, ки қудрати қӯмак кардан дар масъалаҳои марбут ба камбизоатиро надоранд, шунида шуд:

Агар мо барқ ё об надошта бошем, мо ҳамроҳ сари ин масъала кор мекунем. Мо ба ҳеч қас муроҷиат намекунем. Баъзан аз маъмурияти ноҳияи Раҷш ба назди мо меоянд ва бо мо дар бораи эҳтиёҷотамон сӯҳбатҳо доир мекунанд, vale мо ба ҳукумат бовар намекунем. Мо аз созмонҳои байналмилалӣ қӯмак мегирем, на тавассути ҳукумат. Агар мо мушкилоте дошта бошем, мо ба ҳеч кучо муроҷиат карда наметавонем! Шавҳари ман ҷанд маротиба

⁵⁰ Мусоҳиба бо мудири СFX-и маҳаллӣ, Ғарм, 16 сентябри 2011с.

⁵¹ Музокираи гурӯҳи таҳти ҳадаф, н. Шаҳритӯс, 3 ноября 2011с.

ба раиси ҷамоат баъд аз он ки дуҳтарамон талоқ шуд ва ўбемолу мулк монд, барои қўмак муроҷиат намуд. Раис ваъда дод, ки замин медиҳад, вале амале сурат нагирифт.⁵²

4.5 Зўроварии хонаводагӣ

Дар сурате ки масъалаҳои ҳуқуқӣ, ба монанди издивоҷҳои беқайд ки ба талоқ оварда мерасонанд, дар чомеа ҳамчун мушкилот эътироф мешаванд, дигар масъалаҳо, ба монанди зўроварии хонаводагӣ умуман ошкор карда намешаванд. Ҳама ҳимоятгарони ҳуқуқии СFX, ки бо онҳо мусоҳиба анҷом дода шуд, изҳор намуданд, ки таҳқири хонаводагӣ дар саросари Тоҷикистон густурда ва саросарӣ аст, гарчанде дар музокираҳо бо гурӯҳҳои таҳти ҳадаф бо иштироки занон ва мусоҳибаҳо бо пешвоёни динӣ, зўроварии хонаводагӣ ҳамчун мушкилот муайян карда нашуд. Ин муносибат метавонад далели сатҳи пасти ҳисоботдиҳӣ ба марказҳои қўмаки ҳуқуқӣ дар бораи мавридиҳои зўроварии хонаводагӣ бошад.

Гарчанде ки албатта мавридиҳое вучуд доранд, ки қурбонии зўроварии хонаводагӣ мардҳо мебошанд, занон ва қўдакон теъдоди зиёди қурбониёни ин навъи таҳқирро ташкил медиҳанд. Занон ба он ташвиқ карда мешаванд, ки босабру таҳаммул бошанд ва ба онҳо ёд дода мешавад, ки мушкилоти худро пинҳон кунанд. Масъалаҳои ба зўроварии хонаводагӣ монанд, мавзӯи бениҳоят ҳусусӣ мебошанд ва занон аксар вақт барои барангҳтани таҳқир айбдор карда мешаванд. Зўроварие, ки ба муқобили занон равона карда шудааст, маъмулан аз ҷониби шавҳар ва хушдомансурат мегирад. Таҳқири ҳамсар бо он иддао дуруст шумурда мешавад, ки келин фармонбардор нест ва вазифаҳои худро ҳамчун зан ичро намекунад ва ҳамин тариқ носозгориро дар хона ба миён меорад:

Мушкилот дар деҳаи мо дар фарзандон аст. Баъд аз ҳатми мактаб писарон ба Россия мераванд ва дуҳтарон як ё ду сол интизори бозгашти онҳо мешаванд. Онҳо бо оилаи шавҳаронашон зиндагӣ мекунанд ва бо наздикони шавҳар ҷанҷол мекунанд. Онҳо намехоҳанд, ки шавҳарони онҳо дар Россия зиндагӣ кунанд ва онҳо меҳоҳанд танҳо зиндагӣ кунанд, на бо наздикони шавҳар. Низоъ замоне шурӯъ мешавад, ки писарон ба сафар мебароянд . . . Низоъҳо дар хона барои он сар мезананд, ки келин қалонсолонро ҳурмату эҳтиром намекунад.⁵³

Ин мушкилотҳо замоне бадтар мешаванд, ки барои дастгирии оилаҳои қалон захираҳои лозимиҳо намерасанд:

⁵² Музокираи гурӯҳи таҳти ҳадаф, н. Шаҳритӯс, 20 сентябрь 2011с.

⁵³ Ибид.

Якчанд одам дар як хона зиндагӣ мекунанд, ки ин ба низоъ ва ҷудошавӣ оварда мерасонад. Маблағҳо ба падару модари шавҳар барои нигоҳубини фарзандон фиристода мешаванд, valee наздикини шавҳар онҳоро тақсим мекунанд ва барои худ ҳарҷ мекунанд. Занҳо нишон дода наметавонанд, ки пул барои онҳо равон карда шудааст. Ғарм нисбат ба дигар минтақаҳо камбизоаттар аст. Мардум асосан аз маблағҳои фиристодай муҳочирони меҳнатӣ вобастагӣ доранд. Ҳафтод ғоизи мардон дар хориҷа кор мекунанд. Онҳо ба ватан ба мӯҳлати қӯтоҳ бармегарданд ва баъд ба муҳочират мераванд.⁵⁴

Дар бораи мавридҳои зӯроварии хонаводагӣ бо сабаби вучуд доштани меъёрҳои иҷтимоӣ, ки дар бораи ин мавзӯъ қушоду равшан сӯҳбат қарданро манъ мекунад, тамоюли иҷтимоии айбор донистани қурбонӣ ва вучуд надоштани қобилияти аксуламал дар мансабдорони давлатӣ аҳёнан ҳисбот дода мешавад. Ҳуқуқшиносон дар марказҳои қӯмаки ҳуқуқӣ, ки бо онҳо мусоҳиба анҷом дода шуд, гузориш доданд, ки онҳо дар бораи зӯроварии хонаводагӣ аҳёнан шикоят мегиранд. Албатта зӯроварӣ дар хона масъалаи перомуни мебошад, ки маъмулан дар парвандаҳои ба талоқ марбут ошкор мешаванд:

Занон ба муқобили зӯроварии хонаводагӣ аризai шикояти пешниҳод намекунанд. Ин муҳолифи фарҳангӣ маҳал мебошад. Агар онҳо аз пушти шавҳаронашон шикоят баранд, мардон аз онҳо чудо мешаванд. Ин занон аз шавҳаронашон вобастагии қавии иқтисодӣ доранд ва барои онҳо коре вучуд надорад.⁵⁵

Дар бораи мавридҳои зӯроварии хонаводагӣ ба ҳеч қадом аз марказҳои ҳуқуқии мо шикоят ворид намешавад, valee ин мавридҳо ҳангоми машваратҳои марбут ба ҷудошавӣ ошкор карда мешаванд. Дар атрофи ин масъалаи қушоду равшан мубоҳиса сурат намегирад. Ин бо сабаби вучуд доштани нақшҳои гендерӣ ва афзалияти мардон ба миён меояд. Бо вучуди ин мо бо мавридҳои зӯроварии хонаводагӣ коре карда наметавонем, чунки қонун дар бораи зӯроварии хонаводагӣ қабул нашудааст.⁵⁶

Дар бораи зӯроварии хонаводагӣ қонун пешниҳод шудааст, valee бар асоси бовари бештари коршиносон ҷанбаҳои марбут ба ҳифзи қурбониён дар он заифанд. Бо сабаби вучуд надоштани иродай сиёсӣ, ин қонун қабул нашуд, бо вучуди он, ки он соли 2003 таҳия карда шуд ва баъдан якчанд маротиба таҷдиди назар карда шуд.⁵⁷ Ҳамлаи ҷисмонӣ мутобиқи кодекси ҷиноятӣ ғайриқонунӣ шумурда мешавад, valee бе қонуне, ки маҳсусан зӯроварии хонаводагиро таҳти ҳадаф қарор дихад, ҳифзу хизматрасонӣ барои қурбониён вучуд наҳоҳад дошт. Гузашта аз ин, бе қонуне, ки мушаххасан зӯровариро дар оила таҳти ҳадаф қарор медиҳад, ин

⁵⁴ Мусоҳиба, мудири CFX, 20 сентябри 2011с.

⁵⁵ Мусоҳиба, мудири CFX-и маҳаллӣ, Ғарм, 16 сентябри 2011с.

⁵⁶ Мусоҳиба, мудири CFX, ш. Душанбе, 7 апрели 2011с.

⁵⁷ Дар асоси якчанд мусоҳибаҳо бо ҳуқуқшиносон, ки дар таҷдиди назар кардани лоиҳаи қонун қӯмак намуданд.

масъала аз чониби мансабдорони аддия ба таври чиддӣ қабул карда намешавад ё чомеа онро ҳамчун чиноят ҳисоб намекунад.

Хадамоти ҳимояткунаңдаи кофӣ барои кӯмак расонидан ба занони азиятдида дар ҷараёни мушкили айбдор намудани шавҳар ё аъзои оила барои ҳамла вучуд надорад. Ин айбдоркунӣ метавонад занро аз оила ва ҷомеа хориҷ намояд. Ҳамчунин ҳавфе вучуд дорад, ки ў баъд аз пешниҳод намудани аризаи айбдоркунӣ, бе муҳофизат мемонад:

Дар ҷомеаи мо мавридиҳои зӯроварии хонаводагӣ вучуд надоранд. Чунин парвандаҳо ба судҳо ворид намешаванд. Занон бояд ба милитсия раванд, vale милитсия аризаи онҳоро қабул намекунад. Ҳешу табор ўро водор мекунанд, ки ў ба милитсия наравад. Судҳо ба коршиносон оид ба зӯроварии хонаводагӣ эҳтиёҷ доранд. Дар шаҳри Ҳуҷанд занеро лату кӯб карданд ва ў ба маркази кӯмаки ҳуқуқии мо омад. Шавҳарааш ўро бори дигар лату кӯб кард. Муҳофизат барои онҳо вучуд надорад.⁵⁸

Инчунин ҳабарҳо дар бораи вучуд надоштани амният ва рад кардани дархост барои муҳофизат аз ҷониби милитсия баъд аз пешниҳод намудани шикоят вучуд доранд. Гарчандे ки дар шаҳри Душанбе якчанд шӯъбаи милитсия вучуд дорад, ки дар онҳо занҳо барои ҳалли масъалаҳои марбут ба зӯроварии хонаводагӣ вазифадор карда шудаанд, чунин шӯъбаҳо берун аз пойтакт вучуд надоранд. Мудофеони ҳуқуқӣ, ки бо онҳо дар марказҳои қумаки ҳуқуқӣ мусоҳиба анҷом дода шуд, инчунин изҳор намуданд, ки гузоришҳои паҳнгашта дар бораи қабул накардан ё тафтиш набурдан аз болои шикоятҳои ҳаттии қурбониёни зӯроварии хонаводагӣ аз ҷониби милитсия, инчунин дар бораи ҳолатҳои миёнравии кормандони милитсия аз номи шавҳарони таҷовуқор тавассути тарғиби занҳо ба баргаштан ба хонаҳояшон ва ҳаллу фасли маҳрамонаи мукшилотвучуд доранд:

Милитсия аксар вақт шикоятҳоро қабул намекунад. Онҳо фикр мекунанд, ки занҳо аризаҳои худро бозпас мегиранд. Барои пешниҳод намудани аризаи шикоятӣ вақти зиёд сарф мешавад ва кормандони милитсия маъмулан намедонанд, ки чӣ гуна аризаро ҳуҷҷатгузорӣ кунанд ё аз компьютер истифода кунанд.⁵⁹

Ҳангоми мусоҳиба бо афсарони милитсия муайян карда шуд, ки ин амалкардҳо барои он дуруст шуморида мешаванд, ки занҳо нозуку инчиқ арзёбӣ карда мешаванд ва эҳтимолияти бозпас гирифтани аризаи шикоятӣ аз ҷониби занҳо вучуд дорад, бинобар ин шикоятҳои қурбониён ба таври чиддӣ қабул карда намешаванд. Бозпас гирифтани аризаи расмии шикоятӣ маъмул аст ва умуман натиҷаи фишори шадид аз ҷониби оила мебошад. Ҳатто агар шикоятҳои ҳаттӣ

⁵⁸ Мусоҳиба бомудираи CFX, 25 майи 2011с.

⁵⁹ Мусоҳиба бо мудири CFX, Ғарм, 20 сентябри 2011с.

қабул карда шаванд, пайгирии он аз чониби милитсия дар сатхи паст қарор дорад. Маъмулан ба чинояткор огоҳӣ дода мешавад ё ӯ барои содир намудани чинояти маъмурӣ ҷаримаи маъмурӣ пардохт мекунад.

Қурбониёни зӯроварии хонаводагӣ, ки ба марказҳои қӯмаки ҳуқуқӣ дастрасӣ доранд, метавонанд вакили ройгони ҳуқуқӣ дошта бошанд. Бо қӯмаки созмонҳои ҳифзи ҳуқуқ қурбониён имконияти нисбатан хуби дастболо шудан дар парвандаҳои марбут ба ҳамлаи ҷисмониро доранд. Зимнан барои татбиқ намудани қарори суд мушкилоти зиёд вучуд дорад:

Ҳар як маркази мо маъмулан дар як сол бо 200 парванда сару кор дорад. Навад фоизи ин парвандаҳо ба таври мусбат ҳаллу фасл мешаванд. Суд ба фоидай занҳо қарор қабул мекунад. Даҳ фоизи ин парвандаҳо ба Суди олий равон карда мешавад ва бештари онҳо ба таври мусбат ҳал мешаванд. Ҳатто агар онҳо ба таври мусбат ҳам ҳал шаванд, барои содир намудани қарор барои суд вақти ниҳоят зиёд лозим аст, ё ки парванда ҳеч гоҳ ба суд интиқол дода намешавад, ё қарор татбиқи карда намешавад ё татбиқи он вақти зиёдро мегирад. Дар паравандаҳои марбут ба пардохти алимент, пайгирий кардани шавҳар ва муайян намудани даромади воқеии ӯ хеле душвор аст. Барои таъйид намудани қайди моликият талошҳои зиёд лозим аст, vale он маъмулан тавассути издивоҷ исбот карда мешавад. Мавриҷое вучуд доранд, ки падару модар дуҳтарони худро намегузоранд, ки ба хона баргарданд. Онҳо аз дуҳтарашон дарҳост мекунанд, ки онҳоро шарманда накунанд ва мегӯянд: “Ту дигар дуҳтари мо нестӣ”. Ё дар назди ӯ шарт гузошта мешавад, ки ӯ метавонад ба хона баргардад, vale кӯдакон бояд бо наздикини шавҳар монанд. Ин фишори ниҳоят гарони иқтисодӣ мебошад.⁶⁰

Равоншиносони марказҳои бӯхронӣ дар шаҳри Душанбе бештар диққати худро ба доги иҷтимоии нангин, ки қурбониён ҳангоми ҷустани қӯмак дучор меоянд, равона мекунанд:

Муштариёни мо асосан дуҳтарон ва занон ҷавон аз ноҳияҳои Душанбе, ки қурбонии зӯроварии хонаводагӣ шудаанд, мебошанд. Бештари ин занҳо даргири низоъҳои фардӣ шудаанд, ки натиҷаи масоили иқтисодӣ ва мушкилоти иҷтимоӣ мебошанд. Мо ду мададгори иҷтимоӣ дорем, ки дар ду ноҳия назорат мебаранд. Мардум ба марказ фиристода мешаванд, vale на ҳар як инсон имконияти ба марказ омаданро дорад. Ба баъзе занҳо иҷозати баромадан аз хона дода намешавад. Зӯроварӣ дар хонавода падидай маъмулӣ аст. Вақте ки инсон қӯмаки равонӣ мечӯяд, ӯ ба худ доги нангин мегирад, ва қадами аввал ин нобуд соҳтани ҳамин доги нангин аст. Мо тақрибан дар як моҳ 40 машварати равонӣ мегузаронем. Бештари мушкилот, тақрибан аз 60 то 70 фоиз, ба зӯроварии хонаводагӣ даҳл дорад. Мо бо шавҳарон кор мебарем ва қӯшиш мекунем, ки парвандаҳо ба суд ворид нашаванд. Мо ҳолатҳоеро, ки бояд инсон ба суд муроҷиат намояд, пешгирий менамоем. Агар парванда ба суд ворид шавад, мо қӯшиш мекунем, ки созиши мусолиҳатомез ба даст ояд. Мо қӯшиш карда истодаем, ки занҳо худро иваз намоянд, то ки

⁶⁰ Мусоҳиба бо мудираи СФХ-и маҳаллӣ, ш. Душанбе, 24 марта 2011с.

онҳо тавонанд дар ҷомеа худро мусбат эҳсос намоянд. Мо худи мушкилотро ҳал намекунем, балки ба зан дар мутобиқ шудан ба мушкилот кӯмак меқунем, то ки ў тавонад мушкилотро дигар хел бинад.⁶¹

Кормандони маркази бӯхронии шаҳри Қурғон-теппа парешониҳои монандро изҳор намуданд:

Зӯроварии хонаводагӣ аз падару модарон, хушдоманҳо ва шавҳарон сар мезанд. Мардуми мо чунин фикр меқунанд, ки зӯроварӣ дар хона ҷизи маъмулӣ аст. Писарон ба шаҳрҳо барои таҳсил фиристода мешаванд, vale бо духтарон муносибати саҳт сурат мегирад. Зан ё духтаре, ки қурбонии зӯроварии хонаводагӣ шудааст, аввал ба назди дӯст ё хеши мавриди эътиимод, ё шояд ҳамсояи худ меравад. Агар ў дар хона мүкшилот дошта бошад, ў намегузорад, ки ҷомеа дар бораи мушкилоти ў фаҳмад. Ў барои ба кӯча баровардани ҷанҷол сарзаниш карда мешавад ва ўро ҳамчун зани хуб қабул намекунанд. Занҳои қавӣ вучуд доранд, ки ба марказ муроҷиат меқунанд. Агар ў ба оилааш дар бораи эҳсосоташ сӯҳбат қунад, ба ў гуфта мешавад, ки ў гунаҳкор аст ва ў худкушӣ содир меқунад. Як духтар аз рӯи муҳаббат издивоҷ кард. Вақте ки ў зиндагии худро дар хонаи шавҳарааш оғоз кард, ў ба ҳоҳари ҳурдии домод маъқул нашуд ва ў келинро таҳқир кард. Ў ҳомиладор буд ва ба хонаи падару модараш рафт, vale онҳо ўро дар хона зистан нагузоштанд. Шавҳарааш дар Россия буд ва наздикини шавҳар ба таҳқир кардани ў шурӯъ карданд. Ў худкушӣ содир намуд. Қонун дар бораи ба худкушӣ оварда расонидан вучуд дорад, vale он истифода намешавад.⁶²

Пешвоёни ғайрирасмӣ, ки бо онҳо барои ҳамин таҳқиқот мусоҳиба анҷом дода шуд, яқдилона бо он мувофиқанд, ки мақсади асосии онҳо аз ҳалли низоъҳо нигоҳ доштани оилаҳо бо ҳам мебошад ва миёнравии онҳо ба хотири даст ёфтанд ба ҳалли мусолиҳатомези низоъҳои оилавӣ мебошад. Муносибати аъзоёни маҳалла, ва ҳам мардону ҳам занони пешвои динӣ дар ҷавобхояшон ба зӯроварии хонаводагӣ тақрибан яксон буд. Ҷудошавӣ ва талоқ мутлақо ҷораи оҳиринба шумор мераванд ва оилаҳое, ки ба низои хушунатомез дучор мешаванд ба кор бурдан аз рӯи ин масъалаҳо тарғиб карда мешаванд. Дар сурате ки мардон ба худдорӣ тарғиб карда мешаванд, занон ба сабру таҳаммул водор карда мешаванд. Мутассифона аз он, ки зӯроварии хонаводӣ саросарист, онро ба ҳайси мушкилот ва албатта ҳамчун ҷиноят нишон намедиҳанд. Зиёда аз ин, вокуниши маъмулӣ ба зӯроварӣ – ин гунаҳкор донистани қурбонӣ ё поёнтар гузоштани эҳтиёҷоти ў аз нигоҳ доштани иттиҳоди оилавӣ ба шумор меравад. Ин далолат бар он меқунад,

⁶¹ Мусоҳиба бо мудираимаркази бӯхронӣ, ш. Душанбе 28 сентябри 2011с.

⁶² Моддаи 109. Ба худкушӣ оварда расонидани инсон ё сӯйқасд ба худкушӣ ба воситаи таҳди, муносибати бераҳмона ё ба таври доимӣ паст кардани шарафу номус ҷазои маҳрумият аз озодирро ба мӯҳлати аз 3 то 5 сол пешбинӣ менамояд; (2) Маҳз ҳамин амалҳо нисбат ба шахсе, ки ба шахси гунаҳкор аз лиҳози молиявӣ вобаста аст, ё нисбат ба шахси ноболиғ ҷазои маҳрумият аз озодиро ба мӯҳлати аз 5 то 8 сол пешбинӣ менамояд.

ки аҳамияти оила ва чомеа аз ҳуқуқҳои инфириодӣ бештар аст, ки ин ҳуқуқҳои занонро ғайриқонунӣ месозад.

Зимни таъкиди он, ки талоқ бояд чораи мутлақо охирин бошад, ҳатто дар мавридиҳои зӯроварии хонаводагӣ, баъзе муллоҳо иброз доштанд, ки маҳдудиятҳои марбут ба вақту сабабҳои истифодаи зӯроварӣ дар хона вучуд доранд:

Қоидаҳои динӣ вучуд доранд. Агар мард бо ҳамсараш ҷанг қунад, Ҳудо барои ў ҷазо муқаррар намудааст. Вале дар Қуръон гуфта шудааст, ки агар зан дуздӣ қунад, шумо бояд бо ў мубориза баред. Агар ў кореро берун аз доираи дин анҷом диҳад, шумо метавонед бо ў мубориза баред. Вале агар амалҳои ў дар доира ислом сурат гиранд, шавҳар наметавонад ба ў даст расонад.⁶³

Созмоҳои ғайриҳукуматие вучуд доранд, ки бо пешвоёни ғайрирасмӣ ҷиҳати тағиیر додани муносибатҳои чомеа базӯроварии хонаводагӣ кор бурда истодаанд. Масалан, якташаббуси СФҲ муллоҳоробаиштиrok дар ҷорабиниҳо оид ба баланд бардоштани сатҳи огоҳӣ роҷеъ ба зӯроварии хонаводагӣ тавассути ворид намудани паёмҳо ба ҳутбаҳои намози ҷумъа ва назорат бурдан аз болои гурӯҳҳое, ки аз мардон пуштибонӣ мекунанд, ташвиқмекунад. Кормандониҳамин СФҲ зимнан маҳрамона иброз намуданд, ки онҳо ба ўҳдадории пешвоёни динӣ оид ба мубориза ба муқобили зӯроварии хонаводагӣ эътиимод надоранд. Ҳаттоагар пешвоёни динӣ комиландар робита ба инҳадаф ўҳдадор набошанд, баланд бардоштани сатҳи огоҳӣ дар бораи он, ки зӯроварӣ муҳолифи меъёрҳои байналмиллалии ҳуқуқи башар мебошад, қадами аввалин барои тағиир додани муносибати одамон ба ин одат ба шумор меравад:

Пешвоёни динӣ бо созмони мо ҳамкорӣ карда истодаанд ва мо гуфта наметавонем, ки онҳо 100 фоиз муҳолифи зӯроварии хонаводагӣ мебошанд ё комилан ҷонибдори мо ҳастанд. Онҳо пешвоёни динӣ мебошанд, на медофеони ҳуқуқи занон. Вале беҳтар он аст, ки як пой доҳили дар бошад, аз он ки ҳардӯи онҳо дар муқобили мо қарор гиранд. Пешвоёни динӣ аз ҳурмату эҳтироми зиёди чомеа барҳӯрдоранд. Бе онҳо мо наметавонем ба мардоне, ки ба муқобили занҳои худ зӯроварӣ содир менамоянд, дастрасӣ дошта бошем. Пешвоёни динӣ, ки аз ақидаҳои салафӣ пайравӣ мекунанд, бештар муҳолифи ҳуқуқи занҳо мебошанд, ки ин ба дарки зӯроварии хонаводагӣ таъсир мерасонад. Онҳо занҳоро ҳамчун инсон эҳтироф намекунанд.⁶⁴

Теъдоди зиёди монеаҳо барои муқобилият бо зӯроварии хонаводагӣ вучуд дорад, ва монеаи аз ҳама бузургтарин – ин ба даст овардани эҳтирофи васеи он, ки зӯроварии хонаводагӣ нақзи ҳуқуқи башар ва ҷиноят аст, мебошад.

⁶³ Мусоҳиба бо мулло аз ноҳияи Ҷарм, 20 сентябри 2011с.

⁶⁴ Мусоҳиба бо сарвари барномаи СФҲ байналмиллай, ш. Душанбе, 2 сентябри 2011с.

5 Ҳулоса

Ҳуқуқхое, ки ба шаҳрвандон аз рӯи қонунҳои Тоҷикистон ва байналмиллалӣ кафолат дода шудаанд, наметавонанд бо сабабҳои мушкилоти зиёди соҳтории низоми адлия татбиқ карда шаванд. Вазъи фаъолияти нокифояи низоми адлия, инчунин муносибатҳои фарогири иҷтимоӣ, ки ба истифодаи низоми адлия монеа ба миён меорад, боиси эътимод ба пешвоёни ғайрирасмӣ дар ҳаллу фасли баҳсҳои ҳуқуқӣ гаштааст. Нуфузи афзояндаи пешвоёни ғайрирасмӣ зоҳирان ба нокомии ҳуқумати марказӣ дар фароҳам овардани дастрасии баробар ба низоми адлия вобастагӣ дорад. Адлияи ғайрирасмӣ муҳим аст, чунки он ҳадамоти ҳалли низоъҳоро барои шаҳрвандони Тоҷикистон, ки ба низоми адлияи давлатӣ дастрасии маҳдуд доранд ё дар бораи он дониш надоранд, фароҳам меорад; вале мавриҷхое вучуд доранд, ки низоъҳо ба ивази ҳуқуқҳои инфиродӣ ҳаллу фасл мешаванд.

Аксуламали донорҳои байналмиллалӣ ва СФҲ ба ин монеаҳо бештар ба омӯзишҳо дар бораи ҳуқуқ ва барномаҳо оид ба қӯмаки ҳуқуқӣ мутамарказ шудааст ва дар чунин гумоне асос ёфтааст, ки тоҷикон адолатро тавассути суд бо сабаби паст будани сатҳи огоҳии ҳуқуқиашон намечӯянд. Дар сурате ки ин дар ҳақиқат яке аз омилҳо маҳсуб меёбад, ҳулосаҳои ин гузориш ҷониби дигари масъаларо нишон медиҳанд. Муносибати фарогири он, ки низоъҳои оиласӣ набояд берун аз хона мавриди мубоҳиса қарор гиранд, инчунин инъикоси ғайримустақими иҷтимоии ҷустани роҳи ҳал барои мушкилоти ҳусусӣ дар судҳои давлатӣ барои пайгирӣ кардани адлияи расмӣ монеаҳои ҷиддӣ эҷод мекунанд. Қарор дар бораи бо роҳи расмӣ ҳал намудани низоъ ва истифодаи ҳуқуқҳои инфиродии ҳуд аксар вақт мухолифи мавқеи инсон дар оила ва ҷомеа мебошад. Онҳое, ки аз низоми расмии адлия истифода мекунанд, системаҳои қавии қӯмак, ташвиқу тарғиб аз ҷониби аъзоёни оила ва вакilonи қавии мудофеъ доранд. Аксаран низоми адлия ҳамчун василаи мутлақи ниҳоӣ истифода мешавад. Ин мулоҳизаҳо ба ҳамаи ҷавобогӯёни ҳамин таҳқиқот новобаста ба таҳсилот, қишири иҷтимоӣ ва маҳал таъсир расонид. Истифодаи системаҳои ғайрирасмӣ зимнан дар байни қиширҳои гуногуни иҷтимоӣ баробар нест ва дар байни аҳолии деҳот ва онҳое, ки барои пайдо кардани самти дуруст дар низоми адлия пулу нуфуз надоранд, бештар паҳн гаштааст.

Аз ин рӯ ташаббусҳо барои ворид намудани ислоҳот дар низоми адлия бояд ба мулоҳизаҳои амалии тоҷиконбо фаҳмиши он, ки тасмим ҷиҳати пайгирӣ

накардани парвандаҳо дар судҳо, инчунин ба таври васеъ вайронқунии баъзе қонунҳо вокунишҳои санчидашуда ба шароитҳои ситамгаронаи иҷтимоӣ мебошанд, мутамарказ карда шаванд. Бинобар ин тавсияҳои ин гузориш диққати марказии худро ба роҳҳои муътадил ва воқеъбинона, ки тавонад ҳуқуқҳои аҳолии осебпазирро беҳтар ҳимоя намояд, равона месозад.

6 Тавсияҳо

Ба СФҲ-и Тоҷикистон, ки дар соҳаи ҳуқуқ фаъолият мекунанд:

1. Барномаҳо оид маърифати ҳуқуқӣ таҷдиди назар карда шавад:

Бештари барномаҳои марбут ба волоияти қонун дар Тоҷикистон ба он гумоне такя мекунанд, ки сабабгори асосии вайронқунии қонунҳо сатҳи пасти маърифати ҳуқуқӣ ё тасмимҳои мухолиф ба пайтирий намудани парвандаҳо ба воситаи низоми адлия мебошанд. Ин гумон онро ба инобат намегирад, ки ба таври васеъ вайрон шудани баъзе қонунҳо барқасд сурат мегирад ва он вокуниши воқеъбинона ба шароитҳои золимонаи иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Масалан, пешвоёни динӣ хуб огоҳ ҳастанд, ки бисёрзаний мутобиқи қонуни Тоҷикистон ғайриқонунӣ аст, vale онҳо анҷом додани маросими никоҳро барои чунин пайванҷҳо идома медиҳанд, чунки онҳо бисёрзаниро ягона роҳи ҳалли мушкилоти марбут ба теъдоди афзояндаи занони муҷаррард ва ҷудошуда дар Тоҷикистон мешуморанд. Бар хилофи диққати марказӣ додан фақат ба баланд бардоштани сатҳи огоҳӣ дар бораи эълон кардани ин амалҳо ҳамчун циноят, талошҳо бояд на танҳо ба муайян ва бартараф намудани сабабҳои асосӣ, балки ба роҳҳои ҳифзи манфиати онҳое, ки дар ин ҳолатҳо осебпазиранд, мутамарказ шаванд. Барномаҳо оид ба маърифати ҳуқуқӣ бояд боз ҳам рӯйкардҳои нозукро дар бар гиранд ва вокунишҳои амалий ва аз лиҳози фарҳангӣ муносабро дар робита ба мавридҳои издивоҷҳои беқайд ва ҷандҳамсарӣ, даъвоҳои молу мулкӣ ва марбут ба алимент, ки ҷудошавӣ ва зӯроварии хонаводагиро ба дунбол доранд, шомил намоянд. Гумонҳо дар бораи эҳтиёҷоти гурӯҳҳои ба ҳошия рондашуда дар Тоҷикистон ба хотири тарҳрезӣ намудани барномаҳои муассир, ки нигарониҳои амалии гурӯҳҳои осебпазирро бартараф менамоянд, бояд аз нав санчида шаванд.

Ин бисёр нигарониҳои ахлоқиро ба миён меорад ва СФҲ бояд барои мубоҳисаҳои интиқодӣ дар бораи масъалаҳои баҳсноки ҳуқуқӣ фазои мусоид фароҳам оранд. Дар робита ба бисёрзаний, нақши СФҲ-и дар соҳаи ҳуқуқ фаъол чист? Зане, ки дар издивоҷи ҷандҳамсарӣ қарор дорад, бо вучуди ғайриқонунӣ будани амал ва вучуд надоштани ҳифзи ҳуқуқӣ, дар ҳоли издивоҷ будан манфиати иқтисодӣ ва

иҷтимоӣ ба даст меорад. Оё созмонҳои ғайрихуқуматӣ таъқиби қонуни шавҳарро, ки боиси ҳабс шудани ноновари оила ё ситонидани ҷаримаи зиёд аз ӯ мегардад, бояд тавсия диганӣ? Роҳи муассиртарини ҳифзи занони дар издивоҷи ҷандҳамсарӣ қарордошта ва фарзандони онҳо ва ҳамзамон пешгириӣ намудани бисёрзаний қадом аст? Маъракаҳо оид ба баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ муҳиманд, вале онҳо бояд ба хотири ҳамаҷониба ва ба таври ҳассос қаноатманӣ намудани эҳтиёҷоти гурӯҳҳои осебпазир таҷдиди назар карда шаванд.

2. Низоми ҳалли алтернативии даъвоҳо (ҲАД) бо барномаҳои кӯмаки ҳуқуқӣ муттаҳид карда шаванд:

Монеаи муҳим дар ҳалли низоъҳо тавассути муассисаҳои давлатӣ фишори иҷтимоӣ аз ҷониби ҷомеа, ки меҳоҳад масъалаҳои оилавӣ ва ҷамъиятиро берун аз муассисаҳои давлатӣ нигоҳ дорад, мебошад. Дар сурате ки мудоҳилаи пешвоёни ғайрирасмӣ метавонад барои баъзе навъҳои низоъҳо муғифид бошад, аксар вақт ҳалли низоъҳо ба ивази гузашт намудан аз ҳуқуқҳои инфириодӣ ба даст меоянд. Пешвоёни ғайрирасмӣ, ки қонунгузории Тоҷикистонро хуб намедонанд, метавонанд бе қасд қонунро вайрон қунанд ва меъёрҳои байналмиллалии ҳуқуқи башарро нақз намоянд. Пайдо кардани роҳи ҳалли эҳтимолӣ барои риояи хилвати оилаҳо, ҳамзамон ҳалли низоъҳо мутобиқи қонун, ҷорабинии ҳадамоти миёнарав, ки аз ҷониби ҳуқуқшиносони варзида татбиқ карда мешаванд, ба шумор меравад.

Дар саросари Тоҷикистон аллакай төъдоди зиёди идораҳои кӯмаки ҳуқуқӣ ва клиникаҳои сайёри ҳуқуқӣ вучӯд дорад, ки бештари онҳоро СФҲ идора мекунанд. Омӯзиши ҳуқуқшиносон аз рӯи мавзӯи ҳалли алтернативии даъвоҳоинтиҳоби камхароҷот ба шумор меравад, ки ба зиёд шудани дастрасии тоҷикон ба адолат мусоидат менамояд. Бисёр ҳуқуқшиносон дар клиникаҳои кӯмаки ҳуқуқӣ аллакай ба ҳайси миёнарав амал менамоянд, вале доимӣ кардани ин интиҳоб вокуниши ҳақиқӣ ба эҳтиёҷоти муштариён мебошад. Роҳи ҳалли масъала дар дарозмӯҳлат ҷорӣ намудани курсҳо оид ба ҳалли алтернативии даъвоҳоба воситаи факултаҳои донишгоҳҳо дар Тоҷикистон мебошад.

3. Имкониятҳо барои робита бо пешвоёни дин афзуда шавад:

Бисёр СФҲ ба фаъолияти худ пешвоёни дунявиӣ ва ғайрирасмиро ҷалб месозанд, вале онҳо ба таври васеъ аз пешвоёни динӣ канораҷӯӣ мекунанд. Боназардоштион, қинақшу таъсири пешвоёни дин, баҳусус дар Вилояти Суғд, зоҳирон меафзояд, ҷалб ва шомил намудани ин гурӯҳ ба ташабbusҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ муҳим аст. Мусоҳибаҳо бо СФҲ сатҳи баланди нобоварӣ нисбат ба

пешвоёни динӣ ва дудилагӣ дар шомил кардани онҳоро ба лоиҳаҳо нишон медиҳанд. Ҳуди пешвоёни динӣ эҳсос мекунанд, ки онҳоро ҳукумати марказӣ тавассути хориҷ кардани онҳо аз ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳошия рондааст ва қудрати онҳоро коҳиш додааст. Муайян намудани роҳҳое, ки СФҲ ва пешвоёни динӣ тавонанд бо ҳамдигар барои ҳаллу фасли мушкилоти ҳуқуқӣ, ба монанди издивоҷ ва молу мулки бекайд, инчунин зӯроварии хонаводагӣ, ҳамкорӣ намоянд, бояд ташвиқ шавад. Чорабиниҳо оид ба эҷоди эътимод, ба монанди музокираҳо мизи мудаввар, метавонанд қадамҳои аввалин дар эҷоди боварӣ дар байнӣ ҷомеаи шаҳрвандӣ ва пешвоёни динӣ бошанд. Баъд аз он, ки муносибатҳо барқарор шуданд, пешвоёни динӣ имконият дорандҳомии бонуфузи тағиироти иҷтимоӣ, ки созмонҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба он ташвиқ мекунанд, шаванд.

Ба донорҳои байналмиллалий:

4. Таҳқиқоти низомҳои ғайрирасмии адлия дар Тоҷикистон маблағузорӣ карда шавад:

Дар бораи низомҳои ғайрирасмии адлия дар Тоҷикистон хеле маводҳои кам навишта шудаанд. Ин таҳқиқот дар байнӣ низоми расмӣ ва ғайрирасмии адлия дар Тоҷикистон такроршавии вазифаҳоро ошкор намуда, муайян намуд, ки низоми ғайрирасмӣ ғолибан норасоиҳои муассисаҳои давлатиро ҷуброн мекунад. Огоҳии бештар дар бораи он, ки чӣ гуна ин механизмҳо кор ва якҷоя амал мекунанд метавонад ба сиёсатмадорон ва иҷроқунандагон тадбирҳои сиёсии марбут ба волоияти қонун дар таҳияи сиёsat ва барнома, ки метавонанд ба тоҷикон дар қаноатманд кардани эҳтиёҷоти онҳо ба таври муассир қӯмак кунанд, ёрӣ расонад. Таҳқиқот инчунин бояд ба истифодаи васеи қонунҳои динӣ диққати марказӣ дихад. Бисёр ҷавобгӯёни ҳамин таҳқиқот минтақаҳои Тоҷикистонро, ки ҳаракатҳои афзоишёбандай исломиро дастгирий мекунанд, баҳусус дар минтақаи водии Фарғона, муайян намуданд. Таҳқиқот оид ба адлияи ғайрирасмӣ бояд ба истифодаи васеи қонуни ислом ва урғу одатҳо ва нуфузи даҳлдори пешвоёни динӣ диққати марказӣ дихад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон:

5. Занон ва қӯдакони аз издивоҷҳои эътирофнашударо ҳимоя намояд:

Ин таҳқиқот ошкор намуда, ки бештари аҳолии аз лиҳози ҳуқуқӣ осебпазир занони дар издивоҷи бекайд қарордошта ва фарзандони онҳо мебошанд. Баъзе издивоҷҳо маҳсус дар мақомотҳои даҳлдори давлатӣ ба қайд гирифта намешаванд; издивоҷҳои дигар бошанд, бо сабаби ғайриқонунӣ будани онҳо

(яъне, издивоҷҳои ноболиғон ва ҷандҳамсарӣ) ба қайд гирифта намешаванд. Тадбирҳо барои ҳифзи ҳуқуқи занону қӯдакон, бахсус ҳуқуқ ба моликият, нафақа ва дастгирии қӯдак, бояд андешидан шаванд. Пазириши меъёрҳои мутабодили гувоҳ барои тасдиқи издивоҷҳо ва аслият (падарӣ) бояд иҷозат дода шавад. Яке аз роҳҳои имконпазири ҳал барои судҳо иҷозат додани имзои ҳучҷат аз ҷониби шоҳидон барои тасдиқи маросими никоҳ, ки метавонад барои тасдиқи издивоҷ истифода шавад, мебошад. Дар робита ба ҳуқуқ ба моликият, шоҳидон метавонанд ҳучҷатеро, ки давомнокии зиндагии занро бо шавҳар ё бо наздикини ўтасдиқ мекунад, ба имзо расонанд. Ин иҷозатҳо дар ҳифзи манфиатҳои занони осебпазир ва пешгирии қурбонишавии минбаъдаи онҳо қӯмак хоҳанд кард.

6. Қонун дар бораи зӯроварии хонаводагӣ қабул карда шавад:

Зӯроварии хонаводагӣ дар Тоҷикистон ҳанӯз ҳам ба ҳайси ҷиноят муайян нашудааст. Ҳамлаи ҷисмонӣ мутобиқи кодекси ҷиноятӣ ғайриқонунӣ мебошад, валие айбордор кардани таҷовузкор бо ҳамлаи ҷисмонӣ ба қурбониёни зӯроварии хонаводагӣ ҳимояи зарурӣ фароҳам намеорад. Зане, ки шавҳари ҳудро бо ҳамлаи ҷисмонӣ айбордор мекунад, бояд аз ҳимояи милитсия, қӯмаки ҳуқуқӣ, муолиҷаи тиббӣ ва равонӣ бархӯрдор бошад ва агар оила аз тасмими ўпуштибонӣ нақунад, ўт эҳтимол ба истифодаи паноҳгоҳ Ҷонуни пешниҳодшаванд дар бораи зӯроварии хонаводагӣ, ки аз ҷониби фаъолони ҳуқуқи башар тӯли якчанд сол дастгирий карда мешавад, низоми қавии қӯмакро ба қурбониён пешбинӣ менамояд. Муҳолифати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тарҳи ин қонун ба вуҷуд надоштани ўҳдадории ҳукумат барои ҳифзи ҳуқуқи занон ва қӯдакон далолат мекунад. Эътироф накардани зӯроварии хонаводагӣ ҳамчун навъи маҳсуси ҷиноят ба он андеша тақвият мебахшад, ки зӯроварии хонаводагӣ масъалаи ҳусусӣ аст, ки ҳукумат набояд дар он мудоҳила қунад. Бемайлии ҳукумат ба фароҳам овардани тадбирҳои амниятӣ барои занону қӯдаконе, ки дар ҳонаҳояшон мавриди таҳқири ҳорӣ қарор мегиранд, бешубҳа хушунати соҳториро дар низоми аддия бадтар кардааст ва занонро аз ҷустани адолат дар муассисаҳои давлатӣ дилсард сохтааст. Қабул намудани ин қонун на танҳо ба муҳофизати қурбониён ваколат медиҳад, балки барои бартараф намудани дигар ҷанбаҳои зӯроварии хонаводагӣ, аз ҷумла сӯйистеъмоли иқтисодӣ ва хушунати равонӣ, нерӯи тоза мебахшад.

1350 Conneticut Avenue, NW,
Suite 1000,
Washington DC, 20036
Tel: 1-202-234-7370
Fax: 1-202-234-7377
Email: eurasia@eurasia.org

MINISTRY FOR FOREIGN
AFFAIRS OF FINLAND

Merikasarmi, PO Box 176,
00023
Government, Finland
Tel: +358-9-160-05 or 578-15
Fax: +358-9-629-840 or 1605
5799
Email: kirjaamo.um@formin.fi

23A Tursunzade Street,
Dushanbe, Tajikistan,
734025
Tel: +992 (44) 610 2111
Fax: +992 (37) 221 6986